

अथ

४४
२(३)

अनुमानचिन्तामणि हेत्वाभासनिरूपणम् ।

मथुरानाथ(३)पूर्वतम्

Anumanchintamani Hetwa bhas Nirupanam .

स्येत्यर्थः यथा अते कार्यकारणभावविरोधादीनामभेदादित्यस्यैव चत्वार आदिना व्याप्तिपरिग्रहः तत्रेति कार्यकारणभावादीनां अनादिप्र
सिद्धिरित्यत्रेत्यर्थः अनुमानस्येति प्रत्यक्षस्य तत्रासंभवादित्यर्थः तत्रावतत्राप्यनुमानमेवेति भावः अनुमानत्वाद्याप्तिनिश्चयाधीन
प्रवृत्तिकत्वात् तत्रापित कयिष्यावशकीत्यनवस्थेवेति भावः तदेवं अभिचारादज्ञानसहस्रतसहचारदर्शनं व्याप्तिग्राहकं तर्कशंका नुत्पन्नौ
प्रयोजकशक्तिवस्थाप्यतर्कानौ पाधिकत्वग्रहः तदुभयोप्यामिलित्वा व्याप्तिग्रहस्यैकदेशिमताशंका दूषयति अन्येति तदधीनशक्तिं त
यो रधीन इत्यर्थः अनौ पाधिकत्वग्रहे व्याप्तिग्रहे च तर्कः स्वतंत्रो हतुः प्रमारा सहकारी वानाद्य इत्याह तर्कस्येति तथा च प्रमारा स्यैव स्वतंत्रं जनकत्वं
नियमेन तर्कप्रमारात्वाभावाज्जनकत्वाभाव इत्यर्थः द्वितीयं शंका तेन अभिचारादिति आदिपदादुपाधियत्रिहः आद्यातात् तर्कभावातिरिक्तकारणांत
राभावात् विरहः अनुत्पादः इति तत्र व्याप्तिग्रहे अनौ पाधिकत्वग्रहे च केचित्तु अनौ पाधिकत्वज्ञानं व्याप्तिधीजनकं तन्मतमाशंक्यं वयं निराकरोति अन्येति
तिसाधनादिति अनुमानादित्यर्थः अनौ पाधिकत्वं सुग्रहमिति तथा च तर्कहेतुकमेवानौ पाधिकत्वरज्ञानं व्याप्तिधीहेतुरिति भावः अनवस्थानादि
ति तदनुमानमूर्तिभूतव्याप्तिज्ञानेन अनौ पाधिकत्वनिश्चयस्य हेतुत्वादिति भावः व्याप्तिग्रहे यत्परवापिन कुत्रचित्तर्क उपपन्न इति मीमांसकैक
देशिमतां निराचष्टुं चेति अभिचारसंशयस्य तत्सामग्राश्चा प्रतिबंधकत्वादिति भावः अनुकूलेति अभिचारशंका नुत्पादानुकूलेत्यर्थः सहचारादीनां

88/2 (B)

दिनासंबंधिनः साध्यादेः परिग्रहः साध्यादेः सर्वत्र साध्यासि निरायं साध्यापकत्वग्रहे साध्यव्यापकत्वनिर्वाये अनुमानमात्रमिति। संदिग्धसाध्य
 कपसकानुमानमात्रमुच्छेदेतेत्यर्थः यथा श्रुते निश्चितसाध्याकेयमिचारनिर्वायसत्वेन पक्षे तस्त्वसाध्यव्यापकत्वनिर्वायासंभवादन
 मानमात्रोच्छेदाभावात् अस्माकं तु पक्षे साध्यसंशयत्वे हेतुत्वसाध्ये अभिचारसंशयसत्त्वादनुकूलपक्षं विना साध्यव्यापकत्व
 निर्वायसंभव इति भावः अनुमानमात्रेति तादृशानुमानमात्रोच्छेदकत्वज्ञानलक्षणाप्रतिकूलतर्कादित्यर्थः नोपाधिः न स्वमभिचारेण साध्य
 मिचारानुमापकः उपाधित्वेनेति अभिचारोन्नापकत्वेनेत्यर्थः साध्यव्यापकत्वेन तन्निर्वायेन व्यापक्यतिरेके व्यापक्यतिरेकज्ञाने व्याप्य
 तिरेकस्याप्यतिरेकज्ञानस्य ननु तादृशानुमानमात्रोच्छेदकत्वज्ञानमेव तत्र साध्यव्यापकताज्ञानविरोधीत्याख्येयसाक्षादपि चेति शक्त्य
 तिरिक्तेति न चास्मन्मते साध्याप्रसिद्धिः पररात्तैव परंपर्याभिधानात् स्वमतेनुशक्त्यतिरिक्तत्ववर्तिनां वेन साध्यवाच्यं न साधकं न निगं व्याप्यसा
 यत्वेन निश्चितस्यापक्षधर्मत्वं न पक्षधर्मत्वनिर्वायेन तत्रेति अभिचारसंशयसाध्यासत्वेन न तत्र साध्यासि निराय इत्यर्थः ननु उक्त्यासीनां ता
 नसमुच्चयोन हेतुसंभवात् न च प्रत्येकं अनुगमार्त् कस्यचिदेव ज्ञानंतथे सन्नतु विनिगमकाभावदत्तन आह उक्तेति अनुमिति हेतुरिति वा
 सिज्ञानविषयतया नुमिति हेतुतावच्छेदिकेत्यर्थः साध्यादिति प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधेन यत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नं प्रतियोगिता

३२ तितर्कः

राम०

वछेदकसंबंधेनतद्विन्नत्वस्य हेत्वधिकरणाविशेषणत्वेनासंताभावगर्भमयेश्यापिलाघवादिसर्थः अथाश्रयोभावागर्भलक्षणेपिप्रतियोगि
तावछेदकसंबंधेनप्रतियोगिमद्विन्नत्वं हेत्वधिकरणाविशेषणमावश्यकममथासंयोगादिमदस्योभावावस्थाप्यवृत्तितानवेसंयोगिद्वय
त्वादिसादावप्यवृत्तिसाधकैः प्राप्तिः अयोभावावस्थाप्यवृत्तित्वनियमनघेपिसंयोगादिमद्वेदस्याप्यवृत्तितानमेराहेतुसामाना
धिकरणाप्रमेतानुमित्यनुत्पादायते अतथाचक्रलाघवं नचाश्रयोभावागर्भलक्षणे हेत्वधिकरणवृत्तित्वमेव निरवच्छिन्नत्वेनविशेषणीयं
नतुपथोक्तप्रतियोगिमद्विन्नत्वेनहेत्वधिकरणमतोलाघवमितिवाच्यं तथासमसंताभावगर्भलक्षणेपितथात्वस्यसुवचनपातत्राविमोखा
भावादितिचेन्नश्रयोभावागर्भलक्षणेतादृशप्रतियोगिसद्विन्नत्वेनहेत्वधिकरणाविशेषणोपिप्रतियोगितावछेदकतावछेदकसंबंधमति
योगितावछेदकसंबंधयोरप्रवेशादेवलाघवात् वक्तुंश्रयोभावागर्भलक्षणेप्रतियोगिभिन्नत्वं हेत्वधिकरणास्पप्रतियोगिनिरूपितत्वं
हेत्वधिकरणवृत्तित्वस्यविशेषणं नतुपथोक्तगौरवात् तथावासंताभावगर्भमयेश्यातीवलाघवमितिभावः अत्रनद्याः अयोभावागर्भव्यापक
ताद्यदित्यापिज्ञानमपिानुमितिहेतुः किंतुसाध्याभाववद्वृत्तित्वरूपप्राप्तिज्ञानमेवानुमितिहेतुरतिलाघवात् तस्यरिक्तारश्चयागेनदर्शितः
केवलान्वयिनिभ्रमरूपप्राप्तिज्ञानादेवसर्वानुमितिः सद्धेतोभ्रमभिन्नज्ञानादेवानुमितिनियमेमानाभावः भ्रमजनकदोषरहितस्यजनस्यकेवला

ननु अनुमिति रसिद्धेव सर्वद्वयं विशिष्टत्वादिसादावपि भ्रमरूपव्याप्तिज्ञानादेवानुमितिः न च साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानस्यैव सर्वत्रानुमितिहेतु
 त्वे पृथिव्यामितरभेदः इदं धूमाभाव इत्याद्यप्रसिद्धसाध्याकानुमितिर्न स्यात् सात साध्यस्याप्रसिद्धातदभाववद्वृत्तित्वज्ञानस्यासंभवादिति वा
 अत एव पृथिवीतरत्वधूमादेरेव साध्याभावतया पृथिवीतरवृत्तिधूमवद्वृत्तित्वज्ञानस्यैव सर्वत्रानुमितिहेतुत्वात् अथ यातवापि साध्यस्याप्र
 सिद्धा साध्याभावप्रतियोगित्वरूपव्याप्तिरेकव्याप्तिज्ञानस्य तत्रासंभवात् ननु साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानस्यैव सर्वत्रानुमितिहेतुत्वात् अथ यातवापि साध्यस्याप्र
 रोवाकेवलान्वायेत्यग्रहदशायां अनुमितिर्न स्यात् विशेषदर्शनसत्त्वेनाभावे साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियो
 गीताकत्वसंबंधेन साध्यत्वज्ञानासंभवात् अप्येकसामानाधिकरूपज्ञानस्यैवानुमितिहेतुत्वात् न च केवलान्वयित्वग्रहो
 न संभवतिसाध्याभाववान् अभाव इत्याकारकाभावतावच्छेदेनाभावे साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधावच्छिन्नस्य सा
 ध्याभावस्य निर्णयः तादृशनिर्णीयस्य निर्वक्तिव्यतीवक्तिमातिसादिज्ञानवदाहार्यभ्रमरूपत्वेनाप्रतिनिबंधत्वात् नापि तादृशकारकोऽभावत्व
 सामानाधिकरूपेन साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावे साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधावच्छिन्नस्य साध्या
 भावस्य निश्चयः तत्सत्त्वेऽपि अभावत्वसामानाधिकरूपेनाभावे साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन

साध्यप्रकारकस्य साध्याभाववदवृत्तित्वज्ञानस्योत्पत्तौ बाधकाभावात् श्रुतौ बाधस्य विशेष्यतावच्छेदकसामानाधिकरण्यापेन विशेष्यराशि
द्वावविरोधित्वादिति वाच्यं साध्यास्य ताभाववा शङ्क्याकारकस्याभावत्वावच्छेदेनाभावेतादृशसंबन्धावच्छिन्नसाध्यास्य ताभावविरापरूपस्य साध्य
वद्विभोऽभावइत्याकारकस्याभावत्वावच्छेदेनाभासाध्यवदमोऽस्याभावविरापरूपस्य च केवलान्वयित्वग्रहस्यानाहार्यस्यापि संभवात् अ
स्य ताभावत्वान्मोऽस्याभावत्वादेरवच्छेदार्थं विशेषत्वेनावद्यदितत्वात् वाच्यत्वाभाववान् अभावइत्याकारकास्यासंभवेपतादृशाकारस्याभावत्वा
वच्छेदेन स्वरूपसंबन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबन्धावच्छिन्नाच्यत्वत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकवाच्यत्वत्वाभाववत्ताज्ञानस्यानाहार्यस्यासंभ
वाच्चेति चेन्न तादृशकेवलान्वयित्वग्रहदशायां अनुमितेरप्रसिद्धे अमोऽस्याभावत्वावच्छेदेन हेतुसामानाधिकरण्याभावग्रहदशायां अनुमिते
नुसादकस्य तयावक्तृत्वेन क्वचित्पक्षापत्त्यापस्याविशेषतस्तत्तत्साध्याभाववदवृत्तित्वरूपव्याप्तिवत्त्वं नतिविश्रुते गोश्वात् प्रयोज
नाभावाच्च किंतु साध्याभाववदवृत्तित्वज्ञानमेव हेतुतत्त्वयथोक्तकेवलान्वयित्वग्रहशायामपि संभवति साध्यांशे निधर्मितावच्छेदकत्वात् ननु
तथापि साध्याभाववदवृत्तित्वज्ञानस्यैवानुमितिहेतुत्वेन योऽव्यभिक्तादित्वरूपतोऽव्यव्यादिविधेऽपि कानुमितिः कदाचिदपि न स्यात् सा
ध्याभाववदवृत्तित्वस्य व्यव्यादित्वरूपसाध्यातावच्छेदकव्यव्यादित्वेन व्यव्यादित्वत्वाद्यवच्छिन्नविधेयकानुमितित्वस्यैव तदुद्देशः कार्यतावच्छेदकत्वात्

आध्यात्मिकसंगत इत्यत्राद्यतिरिक्तानवच्छिन्न इत्यत्रादिविधेयकानुमितित्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वे इत्यत्राद्यनुमितेर्नियमतो द्विविधवि
 षयत्वसंगत न च घटसाध्याभाववद्वृत्तित्वरूपआसिद्धहेसाध्यातावच्छेदकसंबंधेन साध्य इत्यत्रादेः स्वरूपतोभा प्रकारकत्वं तत्र स्वरूप
 तो इत्यत्रादिविधेयकानुमिति यत्र च भेदे हेतादशसंबंधेन इत्यत्रादिरूपेणासाध्यस्य इत्यत्रादेः प्रकारकत्वं तत्र इत्यत्राद्यवच्छिन्नविधेयिकेति
 कार्यकारणाभावेऽप्यनियमतो द्विविधविषयत्वमिति वाच्यं अभावप्रत्ययो हि प्रतियोगितत्वं द्वैतसिद्धमवगच्छमान एव तद्वैतस्यावच्छेदकत्वं
 मवगच्छते न तु तदस्यास्येति नियमात् इत्यत्राद्यवच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संबंधेन स्वरूपतो इत्यत्रादेरभावे प्रकारत्वा संभवादिति चेन्न स्वरूपतो इत्य
 त्रादिविधेयकानुमितेरसिद्धे अभावप्रत्ययो हीति नियमस्यैव प्रसिद्धे यदि च तादृशानुमितिरपि प्रामाणिकी तन्निष्पत्तिरपि प्रामाणिकी कः तदात्र
 न च साध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानमेव हेतुतादृशानुमितौ च इत्यामावृत्तित्वादि रयेत्यासिद्धान् हेतुरिति प्राहुः न च सोमाभावगर्भआप्तिज्ञानस्यैकानु
 मितिहेतुत्वे नोपाधिकत्वज्ञानमनुमितिहेतुरिति प्रामाणिकप्रवादविरोधः इत्यत आह अनोपाधिकत्वं तिति तद्वैतस्य मिति सिंग विधायाः
 योमाभावगर्भआप्तिज्ञापनविषयतयाऽनुमितिकारणतावच्छेदकं स्यात् तदा तदभावपाधिरसिद्धवेव प्रविशेत् अनुमितिजनकतावच्छेदकया
 त्तेरभावसाध्यासिद्धत्वात् यदि नैव तदा तदाधिहेताभासांतरं स्यादिति शंकते न चैवमिति एवं अनोपाधिकत्वरूपआप्तिज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वे असिद्धि

पजीयत्वेनेति आप्यनिरापयप्रोजकज्ञानविषयत्वेनेत्यर्थ इदं हेत्वाभावसत्त्वेहेतुः न तु हेत्वाभासांतरत्वे हेत्वाभासांतरत्वे हेत्वाभासांतरस्यात आ
प्यत्वा सिद्धिभिन्नहेत्वाभासः स्यात् आप्यभाषत्वेनानुमितिहेतुज्ञानविषयतावच्छेदकस्याभासभावत्वेनानुमितिः आप्यत्वा सिद्धिः उपजीमयपीति
परंपरया आप्यनिरापो यजीमयपीत्यर्थः स्वतो रक्षकमिति अनुमितितत्कारणपरामर्शान्वतरप्रतिसा स्यात्प्रतिबंधकमित्यर्थः तयो रस्यतस्य
ति-सात्यतिबंधकंपत्तज्ञानंतरद्विषय एव च हेत्वाभास इति भावः एतदेव स्पष्टयति न स्यमस्येति हेतुत्वात् आप्यधी हेतुत्वात् तद्वा अभिचारधीः त
द्यास्वतः प्रतिबंधिका अनौपाधिकत्वज्ञानमिति उपाधिमत्वज्ञानाभाव इत्यर्थः येनोपाधिज्ञानं अभिचारज्ञानवत् स्वतः प्रतिबंधकं स्यादिति भावः त
त्किं उपाधि ईष्यमाणेवनेत्यत आह तस्या चेति उपसंहरति एवं चेति परस्परविराहितवेति अनुमितितत्कारणपरामर्शान्वतरप्रतिबंधकज्ञान
विषयेत्यर्थः सिद्धसाधनवदिति पक्षविशेषकसाधनविशेषवदित्यर्थ हेत्वाभासत्वाभावेनेति शेष न पृथक् न पृथक् हेत्वाभासः अन्यथा
अनौपाधिकत्वज्ञानस्यानुमितिहेतुत्वपक्षेण पाधे हेत्वाभासांतरत्वस्य दुर्वाप्यत्वा सिद्धावतर्भावासंभवादिमि कस्यैव निर्वचत्वात् उपाधेस्तभावता
वेन आप्यत्वा सिद्धावतर्भावासंभवाविति भावः सिद्धसाधनवदिति च हेत्वाभासत्वाभावेदृष्टान्त ननु पशुस्व निरासकतायांतत्र पथोक्तयस्व निरी
सकत्वाभावादिति ध्येयं किं त्विति अत्रा अभिचार इत्यनुव्रज्यते अनेयोरिति साध्याभावाव जामित्यस्य सनातधिकरणभावाप्रतियोगिसाध्यानाधि

मू० म०

४

करापयोरित्यर्थः आसिग्रहोपाप रहस्यं असंगसंगत्यासामान्यलक्षणायाः प्रत्यासत्तितां अवस्थापयितुमाह आसिग्रहश्चेति महानसादेना
पमानोधूमत्वरूपेण संनिकृष्टधूमैव नित्यरूपेण संनिकृष्टवर्ते आसिग्राह्यात्कारण्येत्यर्थः सामान्यलक्षणा प्रत्यासत्तेति धूमत्ववद्वित्सामा
नाधिकरणत्वरूपसामान्यप्रत्यासत्तेर्थः सकलधूमादीति आरिपदात् सकलवर्ती धूमवत्ति सकलतत्सामानाधिकरण्योः पश्चिह क
थममथेति अमथा तस्मै सकलधूमा विषयकत्वे पर्वतीयधूम इति पर्वते धूमत्वरूपेण पर्वतीयधूमवत्ता निश्चयस्य पर्वतीयधू
मे आसीत् प्रकारकता संभव इत्यर्थः विशिष्टे वैशिष्ट्यबुद्धौ विशेषणवच्छेदक प्रकारक विशेषेण निश्चयस्य हेतुत्वा आसिप्रकारेण पर्वतीय
धूमं विना पर्वते आसि विशिष्टधूमवैशिष्ट्यज्ञाना संभवादिति भावः तस्मादनुमिति रिति पर्वते धूमत्वरूपेण तद्वत्ता निश्चयादनुमिति सिद्धि
र्थः आसि विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहि निश्चयस्यैवलाघवा दनुमिति हेतुत्वादिति भावः ननु सा किं संयोगादि लक्षणयोगा प्रमासमंतर्गता तदति
रिक्ता वेत्यत आह सा चेति इन्द्रियसंबन्धेति खजमज्ञान प्रकारत्व रूपेन्द्रियसंबन्धा यस्य सामान्यस्य आसिबुद्धिर्निता त्वारवरूपसंबन्धसत्त्वादि
त्यर्थ इति इन्द्रियं तथा च सामान्यलक्षणा निरूपकं प्रमाश्रित्युत्पत्तावस्युरादि जमज्ञान प्रकारीभूत धूमत्वादि सामान्यनिरूपीता धर्मितारव्यविशे
षेण तैव सामान्यलक्षणा सावाभावादि अहं च ह्युः संयुक्ता विशेषता तावद्विशेषणता प्रत्यासमंतर्गतेन न चैवंधूमत्वादि प्रकारकसाध्वोद्धूम

राम०

सादितः सकलधूमादिगोचरोमानसो बोधो न स्यात्तन्मनोजन्मज्ञानविरहादिति वाच्यं शाब्दादेरपि मनोजन्मत्वात् न च तथापि धूमत्वादिप्रकारक
शाब्दबोधादितो निखिलधूमादिगोचरत्वात्पुष्पादिन स्यादिति वाच्यं इष्टत्वात् प्राधान्यैः तत्रकारकत्वात्पुष्पादितत्त्वसकलतदाश्रयत्वात्पुष्पाद्यभ्यु
यगमादिति भावः अत्र धूमत्वादिसामान्यनिरूपितधर्मितामात्रस्य प्रत्यासत्तिरित्येधूमत्वादेरज्ञानदशायां निर्विकल्पकतन्मज्ञानदशायां विशेष
व्यतया तत्तनादिदशायां च तत्रकारकात्तदाश्रयप्रत्यक्षायतिसमवायाद्येकसंबन्धेन धूमत्वादिप्रकारकज्ञानदशायां काविकादिसकलसं
बन्धेन तत्तन्मज्ञाने प्रकारत्वं तत्संबन्धावच्छिन्ना तदीया धर्मिता तत्संबन्धेन तदाश्रयस्य प्रत्यक्षहेतुरिति नोक्तातिप्रसंग एतेन स्वलौकिकसंनिकर्षाभ्यु
वृत्तौ रैक्योक्तित्वमेवं द्वियसंबन्धोऽभिधीयतामित्यपि निरस्तं यथोक्तातिप्रसंगानां दुर्वरित्वात्तत्तः धूमादौ धूमत्वादिप्रकारकज्ञानानंतरं सकलधूमा
दिगोचरमानसप्रत्यक्षानुदयाय तेषु धूमत्वादेर्मनो लौकिकसंनिकृष्टावृत्तित्वात् चक्षुरादिसंनिकृष्टधर्माप्येधूमत्वध्वमे सकलधूमसा
क्षात्कारानुदयाय तेषु धूमत्वस्येद्वियसंनिकृष्टवृत्तित्वात् धूमत्वादिप्रकारकस्मरणादितोपि चक्षुरादिवहिरिद्वियजन्म सकलतदाश्रयसा
क्षात्कारकारणाय तादृशपरंपरायाः इद्वियसंबन्धत्वसंयादनाय च क्षु ~~रिति नोक्तातिप्रसंग~~ तादिजमेति ज्ञानविशेषणं तच्च न कार्यकारणभावप्रविष्टं
चक्षुरादिवहिरिद्वियस्थालेषु रादिजमत्वमित्यतश्चाक्षुषत्वादिज्ञाने मानसस्थले तु जन्मज्ञानमात्रस्य मनोजन्मतया ज्ञानत्वमात्रस्य कारणात्ताव

प्र० म०

अथैकघटकत्वात् लाघवात् तथाचवहिरी द्वियस्परनेतत्पुरुषीयचाक्षुषविशिष्टधर्मत्वविशिष्टधर्मितात्वेनकारणात्तात्पुरुषीयधर्मत्वप्रकारक
धर्मताप्रयमुख्यविशेष्यकत्वाद्युपलेनकार्यतयादि क्रमेणामनस्यलेतुतत्पुरुषीयज्ञानविशिष्टधर्मत्वविशिष्टधर्मितात्वेनकारणात्तात्पुरु
षीयधर्मत्वप्रकारकधर्मताप्रयमुख्यविशेष्यकमानसत्वेनकार्यतयादि क्रमेणकार्यकारणभावप्रथमेवैशिष्ट्यप्रकारतासंबंधेनाधि
तियेवैशिष्ट्यंनिरूपितत्वसंबंधेनविशिष्टवस्तुत्वायेमिततयाचनकात्तांतरीयचाक्षुषादिक्रमादयातिप्रसंगःकालिकसामानधिकरणपमा
नंचप्रत्यासत्तिर्न विशेष्यत्वाप्रयत्वद्यटितद्वैशिकसामानाधिकरण्यमविधुमत्वादिप्रकारकज्ञानानंतरंनिरुक्ताधर्मितारूपसामान्यालक्ष
णाप्रत्यासत्तातीतानागतधर्मादौकसचित्समूहात्वंनर्धयाधुलीपटलादौधूमत्वादिप्रत्यक्षोदयानचनतदानीतादशधर्मिताविरहाद्यभिवा
रायतेननचयावत्वस्यकार्यतावच्छेदकाद्यटतयातादशधर्मितारूपसामान्यालक्षणाप्रत्यासत्तासत्याकुतोतीतानागतसकलधर्माप्रय
मस्यमितिवाच्यं यावत्वस्यकार्यतावच्छेदकाद्यटकत्वेपिविनिगमनाविरहोपासकलधूमत्वाप्रयभानादितिनिगर्वःनचयत्रविनश्यदवस्थव
सुःसंपागेनयकिंचिदहोधर्मत्वप्रकारकचाक्षुषोसन्निकालएवचाक्षुषोनिमीलनंनचतदन्तरंनिमित्तितनयनस्याधितादशधर्मिताप्रत्यासत्ता
धर्मत्वप्रकारकनिवृत्तधूमत्वाप्रयचाक्षुषावक्तिरवयवधूमप्रकारकप्रमाविषयाक्तिविद्वमायाक्तिचाक्षुषोत्पत्तिकालेधूमत्वप्रकारकलौकि

राम०

कचासुषतिबंधसेषोत्तमसिस्तत्रतदनंतरंदोषसपितादशधर्मितासत्रिकर्षेराधूमत्वप्रकारकमत्किंचिदुमचाशुषादंधंतमस्यपितादश
धर्मिताप्रसाससाधूमत्वकारकनिखिलधूमचासुषायतिश्रेतिवाच्यं बहिरिद्विजनितासामान्यलक्षणाजनीतसासाकारस्यसामान्यांशेति
शेषरागीभूतयत्किंचिद्यत्तचशौकिकत्वनियमादहिरिद्वियेरातादशसासाकारजननेसामान्याप्रयेतदनाप्रवेवायत्किंचिदाभिगितो
किंचिशेष्यतयासामान्यप्रकारकताद्वियकरराकप्रत्यक्षोत्तमसामान्याप्रपिःसहकारित्वस्यनयसकलतांत्रिकसिद्धतात आमथा
वक्ष्यमाणाकल्पेनापिअनिस्तारादितिनिगर्वन्नेवंज्ञानप्रकारीभूवेभिरुपीतधर्मितायास्तत्रकारकतदाप्रयप्रत्यक्षएवहेतुतयाघटत्व
रूपेराएकयत्किंचिद्यत्तप्रकारकानंतरंघटत्वावच्छिन्नाघटत्वरूपप्रकारेताघटांतराप्रयप्रत्यक्षनस्यात घटांतराप्रयस्मान्नप्रकारा
तत्रांतरूपोतधर्मितायातद्व्यप्रकारकतदाप्रयप्रत्यक्षएवहेतुतयाघटत्वत्वरूपेराएकयत्किंचिद्यत्तप्रकारकानंतरंघटत्वावच्छिन्नघटत्वप्रका
रेताघटांतराप्रयप्रत्यक्षनस्यात घटांतराप्रयज्ञानप्रकीभूतघटयत्किंचिदाप्रयत्वाभावात् नचसामान्यलक्षणांतुल्यविषयवासुषविशिष्ट
घटविशिष्टधर्मितात्वेनतत्पुरुषीयघटप्रकारकघटाप्रयवासुषविशिष्टधर्मितात्वेनतत्पुरुषीयघटप्रकारकघटाप्रयवासुषत्वेनकाविक
सामानाधिकरणपमात्रप्रसाससाकार्यकारणाभावात्ज्ञानप्रकारीभूतयत्किंचिद्यत्तयत्किंचिद्व्यतिरुपितधर्मित्वेनधिवारणाभूतघटांतराप्रयप्रत्य

धर्मतादृशमित्यर्थप्रकारकतत्सामान्याश्रयप्रत्यक्षमिति वाच्यं यत्किंचिद्विशेष्येण तीतानागतसाक्षात्प्रकारकत्वमनदशायां अंततोनिर्धारिता
वच्छेदकस्यापितस्मिन् विशेष्टे परंपरा संबंधे न तत्सामान्यरतितादृशमित्यर्थप्रकारकप्रत्यक्षस्य संभवाद् यत्र शाब्दबोधादिरवातीतानागत
सामान्यप्रकारकज्ञानंतत्रापि तुत्तरं परंपरा संबंधे न तद्वृत्तितादृशमित्यर्थप्रकारकज्ञानसंबोधकत्वनादिति चेन्न अनुभवापत्त्या वात् अतीतानाग
तसामान्यप्रकारकज्ञानंतत्रापि तुत्तरं अतीतानागतसाक्षात्प्रकारकस्यापि निखलवदाश्रयसाक्षात्कारस्य सकलनेमाविश्रुतीता
नागतसामान्यप्रकारकाशाब्दादितः सकलतदाश्रयसाक्षात्कारस्य सकलनेमाविकातुभवसिद्धत्वाच्च अथ आतीतानागतसामान्यप्रकारकज्ञा
नानंतरं निखिलतदाश्रयसाक्षात्कार एवायस्य तां किमेतावल्लुप्तस्यापि चक्षुरादिजन्यज्ञानप्रकारीभूतसामान्यनिष्पित्तधर्मितया सादृशसा
मान्यस्यैवाप्रसासित्वे रंदिष्य भेदेन पुरुषभेदेन पुरुषभेदेन च कार्यकारणाभावसंगः कारणाभावश्चेदकशरीरयोगबंधे स स्वरसाप्त इति रि
क्तैवेति संयोगादिसहस्राप्रसासित्वे द्वाकादिति रिक्तैवेत्यर्थः तच्चातिरिक्तं धूमत्वादिरूपसामान्यप्रकारकज्ञानमात्रं बोधापरिगरानंतु
लोके कसंनिकर्षाभिप्रायं सामान्यसहस्रायदस्य च सामान्यसहस्रां विषये तां निरूपकं यस्या सामान्यसहस्रोति व्युत्पत्तिरधूमत्वादिप्रकारक
शाब्दस्य साहितोपमानसहस्रसकलध्यादिसाक्षात्कारकञ्च क्षुरादिव हिरंदिष्यजम्बनिखिल-धूमदिसाक्षात्कारोपीत्यतएव नातो व हिरंदिष्यादि

स्थलेवाह्युवादिभेदेन कार्यकारणभावभेदसमवायसंबंधेनात्मनिष्ठतया हेतुतया च न युक्तसंभेदेन कार्यकारणभावभेद इति भावः अत्र सामा-
 यमात्रस्य प्रसासित्वेऽप्येव तीतानागतसामान्यप्रकारकज्ञानानंतरंतत्प्रकारक निवृत्ततदाश्रयसाक्षात्कारानुपपत्ति कारणात्वेनाभिमतस्य
 सामान्यस्यावहित एवमभावात् प्रतोज्ञानप्रवेशः न चैतावतानि सामान्यस्थले घटत्वादिति ज्ञानं प्रसासितिरक्तघटत्वत्वादिना कार-
 णात्त्वकसमये स्थितत्वादितानत्वेन हेतुताया लघुत्वात् परममहत्वादिनित्यगुणाद्यात्मकसामान्यस्थले घटात्वं ताभावादिति साभावात्मक
 सामान्यस्थले चैक्यं ज्ञानांतराविवः सामान्यभेदेन कार्यकारणभावभेदात् तत्र स्वस्वरूपसममहत्वादेरेव तावदेव प्रसासित्वोचित्यात् न
 चोदे परममहत्वादेरज्ञानदशा यामपितद्यत्तासत्या निवृत्ततदाश्रयसाक्षात्कारपत्तिरिति वाच्यं परममहत्त्वत्वादिसकारकपरममहत्वाश्र-
 यसमस्तत्त्वस्य कापतावच्छेदकतया विशेषज्ञानरूपविशिष्टबुद्धिसामान्यकारणाभावादेव तत्र कार्यभावादिति चेन्न परममहत्त्वत्वादिति
 किं कल्पकानंतरं आद्यविशिष्टज्ञानोत्पत्तिसमय एव परममहत्वादिनिवृत्ततदाश्रयसाक्षात्कारमते परममहत्वादि विशेषकतानादपि सत्तदा-
 श्रयसाक्षात्कारपत्तेः न चैव पत्तिरनुभवविरोधात् एवं समवायादिव किंचित्संबंधेनापरममहत्वादिप्रकारकज्ञानेतत्त्वसासजगत एव प्रवृत्त्या-
 सापत्तिश्च जगत एव येनेको न चित्संबंधेन परममहत्वाद्याश्रयत्वात् विनाकारणात्तावच्छेदके प्रकाशिता प्रवेसं संबन्धेनापादानस्याशक्यत्वात् न चैव

पसितुमवविरोधात् परममहत्वादेर्निसतयातदभावेनकार्यभावसङ्कापसत्त्वात् स्वतःपसत्त्वकारणात्वेमानाभावाच्च नचतथापिजा
घवादीत्यादिसाधारणसामान्यप्रकारकमेवप्रत्यासभिरस्तुकिं ज्ञानत्वांतर्भावेनेति वाच्यं घटत्वादिविविक्तप्रकारकस्य घटत्वादिविशेषकज्ञा
नात्मकस्य वा विशेषणज्ञानस्य सत्त्वे घटत्वादिसंकारेण दितो घटत्वादिसंकारानुद्भूतसंस्कारास्तु निमित्तघटत्वाद्यप्रत्यक्षात्कारापत्तेः नच
सामान्यप्रकारकज्ञानस्यैव सामान्यलक्षणात्वेन ज्ञानलक्षणा सापान्यलक्षणा योः कार्यकारणभावे को भेद इति वाच्यं को रणा तावच्छेदकभे
देन कार्यता वच्छेदकभेदेन च भेदात् सामान्यलक्षणायाः कार्यकारणभाववत्तत्तत्संबंधावच्छिन्नघटत्वादिसंकारीताशास्त्रेण तत्त्वेन स्वस्व
रूपतत्त्वतत्संबंधावच्छिन्नघटत्वादिसंकारीता कततत्संबंधावच्छिन्नघटत्वाद्याप्रत्यक्षात्ताभिमुख्यविशेष्यकप्रकारकस्यैव तत्त्वेन वावत्त्वस्य कार्यता
वच्छेदकाद्यटक्त्वेपिविनिगमनाविरहेण सकलघटभानं समवायसंबंधेन घटप्रकारकज्ञानानंतरं कालिकादिसंबंधेन घटत्वप्रकारकनि
मित्तघटविषयकप्रत्यक्षस्य समवायसंबंधेन घटत्वप्रकारेण घटत्ववत्तः कालादेः प्रत्यक्षस्य च वारणा यसंबंधांतर्भावेः घटत्वादिसंकारीकज्ञा
नं विनापि इत्यत्वादिसामान्यलक्षणावाजापमानेद्वयत्वादिसंकारीकघटादिमुख्यविशेष्यकप्रत्यक्षेयमिच्छात्वा रणा यकार्यता वच्छेदके घटत्वादि
प्रकारितावेति प्रकारित्वं चालौकिकं ग्राह्यं तेन घटत्वप्रकारकज्ञानं विनापि इत्यात्वादिविशिष्टबुद्ध्या प्रकटत्वनिमित्तिक्येकोतरं व्यक्तसामान्यलक्षणाया

जायमानेयावद्वृत्तमुख्यविशेषकप्रत्यक्षलौकिकसंनिकर्षमर्षादेयाद्यत्त्वप्रकारकेनअभिचारनवतथापिकातिकादिसंबंधेनस्वरूपा
तोद्यत्त्वादिसंकारकबुद्ध्यात्मकप्रगवादिविशेषकसमवायसंसर्गइत्यत्वादिसंकारकस्मरतातोतरंइत्यत्त्वसामान्यस्वरूपाजायमानेयाव
द्वृत्तमुख्यविशेषकप्रत्यक्षोपनयमर्षादेयासमवायसंसंबंधेनस्वरूपेतोद्यत्त्वप्रकारकेअभिचारइतिवाच्यं यथोक्तकार्यकारणभावस्वेव
बाधकत्वेनतत्रसमवायसंबंधेनद्यत्त्वस्यापिप्रकारत्वात् घटत्वप्रकारकज्ञानेकिंपिजातिस्वरूपेरागोत्तादिजातंतरप्रकारकज्ञानाज्ञा
यमानेजातिस्वरूपेराद्यत्त्वादिविखिलजातिप्रकारकानिखिलजात्याश्रयप्रत्यक्षेअभिचारवाशाप्यस्वरूपतइति घटत्वादिसंकारिताविशे
षणं यथोक्तकार्यकारणभावस्वेवबाधकत्वेनप्रतकस्मर्थंविदपिस्वरूपेतोद्यत्त्वादेरप्रकारत्वात्कालिकासंबंधेनस्वरूपेतोद्यत्त्वादिसं
कारकस्मरणादितोजायमानेविशेषेविशेषणमितिरीत्यासमवायसंबंधेनद्यत्त्वादिसंकारकघटवदिदमित्युपनीतमानेअभिचारवा
रणापमुख्यविशेषत्वप्रवेशोपनीयमानेचघटोन्मुख्यविशेषः बहिरिंदियस्यालेउपनीतविशेषणतयेवभावस्तइतिनिष्पन्नं मुख्यवि
शेषत्वमप्यलौकिकरूपंयाह्यंतेनकालिकादिसंबंधेनस्वरूपेतोद्यत्त्वस्मरणाद्यौकिकसंनिकर्षमिणांजायमानेषुपवायसंबंधावधिभूतौ
कालिकालौकिकोभयद्यत्त्वप्रकारीताशासिमयंघटइतिघटमुख्यकलौकिकप्रत्यक्षेनअभिचारः अथतथापिकातिकादिसंबंधेनद्यत्त्वादिसंकार

दि

राम०

कद्यटविशेषकस्मरणाज्ञायमानेसमवायसंबंधेनद्यटत्वप्रकारकद्यटमुख्यविशेषकमानसोपनीतमानअभिचारः मानसेडपनीतंविशेषरा
तयैवभासतइति यमाभावात् तत्रकालिकादिसंबंधेनैवद्यटत्वप्रकारेणैवद्यटवत्त्वं ननुसमवायसंबंधेनेत्युक्तावपि द्यटवदितिस्मरतोत्तरंजा
पमानेपरंपरासंबंधेनैवद्यटत्वप्रकारकमानसोपनीतभातेअभिचारोदुर्वारः तदनभ्युपगमेतादृशस्मरतोत्तरमपिनिविलघपश्रयसाक्षात्
रानुपपत्ति इत्यप्रकारकज्ञानास्याप्रत्यासत्तिवादितिवेत्ताद्यवाद्यद्योक्तत्वेसासामान्यलक्षणायाः कार्यकारणभावकल्पनेयद्योक्तमानसेद्य
टादिर्नमुख्यविशेषकिंतुचक्रवृहत् द्यटत्वादियदितवानवभासतेइत्येवकल्प्यते यद्योक्तकार्यकारणभावस्यैववाधत्वात् तदनंतरोपनी
तमानासत्वप्रवेशेगौरवारत् सर्वत्रैवमानसोपनीतभावेडपनीतमवश्यंमुख्यविशेषतयाभासतइतिविषयेमानाभावात् असतिवाधएव
मानसोपनीतमानेडपनीतस्यप्रकारत्वमुख्यविशेषत्वलक्षणादिविद्यविषयत्वाभ्युपगमात् नचतथापियोगजविशिष्टज्ञानेविशेषरा
ज्ञानास्याहेतुत्वमयेसामान्यज्ञानंविनापिजायमानेसामान्यप्रकारकसामान्याश्रयमुख्यविशेषकप्रत्यक्षेअभिचारइतिवाच्ययोगजधर्मजना
तावच्छेदकज्ञात्ववच्छिन्नान्मत्वेन प्रत्यक्षविशेषरात् तादृशयोगजज्ञानेपिसामान्याश्रयमुख्यतवाभावेमावभावाच्च अपिदुचक्रवृहत्स्व
याकारीभूतेसामान्येप्रकारीभुपैवभासतेसाधवात् तथैवकल्पनात् अतएवकालिकादिसंबंधेनस्वरूपतोद्यटत्वप्रकारकस्मरतोत्तरंविशेषेविशेषरापि

मू० य०

तिरीत्याकालिकादिसंबंधेनैव घटत्वप्रकारकघटवदिदमित्युपनीतमानं जायते न तु समवायसंबंधेन घटत्वप्रकारकमित्युक्तो वेवमभिचारवा
रासंभवात् आसादिसामान्यतस्मात्तायाः कार्यतावच्छेदके स्वरूपतः प्रकारताघटिते मुख्यविशेष्यत्वप्रवेशेन च तथाप्यत्र घटत्वमित्यसंभवा
यसंबंधेन घटत्वविशेष्यकस्मरसौत्तरं जायमाने विशेष्ये वी शेषरागितिरीत्याघटत्वप्रकारकघटवदिदमित्युपनीतमानेयमभिचार
वासायतदवश्यं निवेशनोवेशनीयमिति वाच्यं स्वरूपतो घटत्वविशेष्यबुद्धिप्रतिस्वरूपतो विशेषणी भूतघटत्वविषयकज्ञानस्य हेतु
तया तादृशस्मरसौत्तरं तादृशोपनीतमाना संभवात् घटत्वघटकतयैव स्वरूपतो घटत्वभावनाभ्युपगमेयमभिचारस्यापि विरहादित्य
स्मात्पूर्वपक्षोपि निरस्त घटववदिति स्मरसौत्तरं जायमाने यदंशसंबंधेन घटत्वप्रकारकरमासोपनीतमाने यथोक्तीत्यायोगजर्मजमे
घटत्वप्रकारकघटविशेष्यकप्रत्यक्षेयमिचारवासायतत्वं शस्यवश्यकत्वात् एतेनाभावत्वाद्यत्वं ज्ञेयाधिपाधिरूपसामान्यतस्मात्ताया
अपि कार्यकारताभावोच्चाख्यात जातत्वं ज्ञेयाध्यातिरिक्तवदार्थज्ञानं च प्रत्यासन्निरुद्धेनेति सामान्ये यदार्थमिच्छापसदस्वप्रतिपादनं न चैवं रू
राकार्यकारतावेजातिस्वरूपेणैव जातिव्यक्तिमात्रप्रकारकज्ञानमनानंतरं जातित्वावच्छिन्नजातिमत्वप्रकारेण निखिलजात्याश्रयसंस्मात् जायते
राश्रयस्वज्ञानप्रकारभूतजातिव्यक्तेराश्रयत्वाभावात् स्वरूपतो घटत्वादिकप्रकारकत्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वाच्चेति चेन्न जातित्वरूपेणातिप्रकारकलौकिक

शम०

प्रसह्यदशायां ततो निर्दिष्टावच्छेदकस्यापि परंपरासंबंधेन जातित्वदृष्टान्तत्वादिप्रकाराभूतस्य सत्त्वाद्यखंडोपाधिप्रकारकज्ञानस्यावश्य-
कतया अतएव सामान्यज्ञानजातित्वावच्छिन्नजातीप्रत्यक्षरूपेण निखिलजात्याश्रयस्य साक्षात्कारात् जात्यंतराश्रयस्यापि परंपरासंबन्धेन तद-
यसत्त्वाद्यत्र जातिरूपेण यत्किंचिज्जातिमात्रप्रकारकशाब्दस्य तादृशसत्त्वापि साधये परंपरासंबन्धेन ध्वंसत्वादिप्रकारकज्ञानसोपनीतभानात्
तस्मैव जातिमतः सर्वस्य प्रत्यक्षाभ्युपगमात् सत्त्वावच्छिन्नत्वेति विरहात् न च परंपरासंबन्धेन ध्वंससत्त्वादिप्रकारकज्ञानस्यैव प्रत्यासत्तित्वे ध्वं-
सस्यादिदेवतत्रकलंस्यात् ननु जातिमदिति सामान्यप्रकारकज्ञानस्य विशेष्येता मध्यप्रकारकज्ञानजनकत्वनिष्पत्तिरिति वाच्यं विशेषण-
ज्ञानार्थजातित्वदृष्टकतामात्रसत्त्वाया मध्ये सत्त्वरजातिमुख्यविशेष्यकज्ञानस्यावश्यकत्वेन ज्ञानलक्षणा येव जातिमदिति फलस्यापि
संभवादत द्विविधविषयत्वस्य चेष्टत्वात् एवंतद्व्यक्तित्वरूपेण घटत्वादिसत्त्वात्कारकज्ञानानंतरंगवशानेन व्यक्तित्वरूपेण घटत्वादिसत्त्वात्कारकतदाश्र-
यप्रत्यक्षेपि परंपरासंबन्धेन तत्प्रकारकज्ञानमेव प्रत्यासत्तित्वो घटत्वादिसामान्यलक्षणायाः कार्यदिशि तदसंयतो वनदोषायेति भट्टाचा-
र्यानुयायिनः संप्रदायविदस्तत्त्वरूपेणो घटत्वादिसत्त्वात्कारकनिखिलघटत्वाद्याश्रयप्रत्यक्षप्रतिघटत्वादिसामान्यलक्षणाया यद्योक्तत्वेनो वकार्य-
कारणाभावजित्वादिरूपेण घटत्वादिसत्त्वात्कारकनिखिलघटत्वाद्याश्रयप्रत्यक्षप्रतिज्ञातित्वादिरूपेण प्रकारकज्ञानमेव

स० म०

हेतुः किंपरंपरसंबन्धेन जातित्वादिघटकं सत्त्वाप्रकारकज्ञानकल्पनपाकलीभूतसाक्षात्कारस्पष्टिविधविषयकत्वकल्पनयावाज्ञानलक्षणायाः
 कार्यतावच्छेदकं तु सप्रामातः संसर्गकश्चिन्नघटत्वादिविषयीताशास्त्रिज्ञानत्वं घटत्वादिसत्त्वाप्रकारकज्ञानादिविघटत्वादिसत्त्वाप्रकारकोपनीतभानोदयारविनश्यदवस्थालौकिकसंनिकर्षजन्यघटत्वादितिर्विकल्पकानंतरमपि घटत्वादिसत्त्वाप्रकारमत्तस्यापि
 वारणावसंसर्गविधिरेतिविषयिताविशेषां केचित्तु ज्ञानलक्षणायाः सप्रकारकं घटत्वादित्त्वाप्रकारकतावच्छेदकं नचैवं विनश्य
 दवस्थालौकिकसंनिकर्षजन्यघटत्वादिविशिष्टवध्मात्मकघटघटत्वादितिर्विकल्पकादपि घटत्वादिसत्त्वयनिरितिवाध्यं इत्युत्तरं सर्वो
 निर्विकल्पकस्यैव प्रमासमित्वानुपपत्तेरित्याहुः तदसत्तथासतिसंवाशनिर्विकल्पकादपि रष्ट्रापत्तेः सुकरतया सप्रकारकत्वोपादान
 स्मापिकारणातावच्छेदके अर्थत्वायत्तेः सविशेषकत्वसांसर्गिकविषयताशास्त्रित्वमाहायविनिगमनाविरहेण कार्यकारणभावत्रयापत्तेश्च
 नलक्षणायाः कार्यतावच्छेदकं घटत्वादिसत्त्वाप्रकारकप्रत्यक्षत्वं घटत्वादित्त्वाप्रकारकतावच्छेदकं नचैवं विनश्यदवस्थालौकिकसंनिकर्षजन्यघटत्वादिसत्त्वाप्रकारकतावच्छेदकं नचैवं विनश्य
 तस्यैवमिचारवारणारणयविषयित्वमपहायप्रकारिताप्रवेशः प्रकारिताच्चा लौकिकीयात्वातेन निर्विकल्पकजमप्राप्तमिकृतद्विशिष्टलौकिकप्रस
 होममिचारः नचैवं नज्ञानलक्षणासंनिकर्षलौकिकसंनिकर्षश्चदममेवर्ततेतत्रकीदृक्ज्ञानस्यादितिवाच्यं तत्रलौकिकालौकिकोभयतस्तत्ता

राम०

कस्मैव प्रत्यक्षस्यैवोत्पत्ते विषयितायाः सांकार्यस्यादोषत्वात् तच्च तत्प्रकारकादिज्ञानं विनापि जायमाने योगजधर्मजन्मतत्प्रकारकप्रत्यक्षेयमिवा
रदिति वाच्यं योगजधर्मजन्मतवच्छेदकतत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नान्त्वेन विशेषणान्न नचैवं तत्प्रकारकप्रत्यक्षस्य एतज्ज्ञानस्य हेतुतया मुक्तिज्ञानं वि
नापि तादृशप्रमापत्तिरिति वाच्यं इदं रजतमिति मुक्तिमुख्यविशेष्ये कमानसधर्मस्यापि मुक्तिज्ञानात्मककृत्मुक्तिविशिष्टधीकारतासत्वेन न कुत्र
विधर्मिणि मुक्तिप्रकारकत्वनियमान् मुक्तिज्ञानेन विरत्वस्य ले मुक्तिप्रकारकज्ञानसामान्यकारणाविरहादेव तदभावात् विशेषसामाग्रीसहिताया एसा
मान्यसामान्यापलोपधापकत्वात् नचैवं जातमिति मुक्तिमुख्यविशेष्यकमानसधर्मस्य न मुक्तिप्रकारकत्वनियमः मुक्तिप्रकारकज्ञानप्रतिबंधक
दोषसत्वेन तस्याप्रकारत्वादिति वाच्यं मुक्तिमुख्यविशेष्यकतादशमानसधर्मस्य लेतादृशदोषेयानाभावात् लाघवाद्यद्योक्तत्वेन तानलक्षणा
या कार्यकारणभावकल्पने केवलेन तथैव कल्पनात् नचैवं मानसोपनीतभावेऽप्यमीतस्य मुख्यविशेष्यरतया भावे मानाभावः मुख्यविशेष्यत्वस्य प्र
यत्नानवच्छेदकतया सामान्यासन्नमानसत्वासंधवादिति वाच्यं मुख्यविशेष्यत्वस्य कार्यतानवच्छेदकतया सामान्यारणनियम्यतया बाधकसत्वे
न मुख्यविशेष्यतया भावनावश्यकत्वात् नचैवं मानसोपनीतमानवद्वहिरिन्द्रियोपनीतभावेऽप्युपनीतस्य प्रकारत्वं मुख्यविशेष्यत्वलक्षणादिविष
यत्वापत्तिरिति वाच्यं सामान्यलक्षणा लौकिकसंनिर्कृता जन्मातिरिक्तस्य बहिरिन्द्रियनसत्तन्मुख्यविशेष्यकप्रत्यक्षस्यानुभवति इत्वेनालीकतयादिवि

मृ० म०

शेषसाम्यावाधादेवतद्वाधात्मानसस्पृहत्तदतिरिक्तस्यापि इदं रजतमिच्छाद्वयनीतमानविशेषकमस्योपनीतमुत्पादिसुरव्यविशेषकत्व
 मनुभवसिद्धमतोनालिंगकृतं न च तथापि दृष्टत्वादिति विविक्तकोत्तरं जायमाने पंचदश्याद्यविशिष्टप्रसङ्गे दृष्टत्वादेर्मुख्यविशेषत्वा
 पत्तिः लौकिकसंनिर्कर्षरूपविशेषसामग्रीत्वादिति वाच्यं तत्राप्यसति बाधकेष्वप्यदृष्टत्वादेर्मुख्यविशेषत्वेपीष्टत्वादिति कोचिन्नु
 संसर्गावच्छिन्नतद्विषयिताशास्त्रिज्ञानत्वेन कारणात्तावोगजम् मसामामप्रत्यासत्त्यजन्मतद्विषयकप्रसङ्गेन वाप्यता तद्विषयता अलौकिक्या
 त्या तेन लौकिकप्रत्यक्षेन व्यभिचारः तथा च तद्विषयप्रत्यक्षमानस्य कर्षतावच्छेदकतया इदं रजतमिति श्रुतिमुख्यविशेषकमानसंभ्रमो
 पिनश्रुतिज्ञानं विना वहिर्दिष्टयजोयनीतानोयनीतस्य मुख्यविशेषत्वा निरासश्चोक्तकषेरोत्पादुरितिसंक्षेपः विस्तरस्तु अस्मत्कृतसिद्धांतराहस्य
 न ध्वेय ननु महानसादौ वक्रिधूमग्रासिप्रत्यक्षदशायां महानसीवधूमादिनिष्ठलौकिकसन्निकर्षादेव पर्वतीपथमांशे पिलौकिकसाक्षात्कारात्मको व्या
 सिग्रहः स्यात् किं सामान्यतस्तथा या प्रत्यासत्तित्वेनेत्यत्र आह तद्विशेषकप्रसङ्ग इति तद्धौकिकप्रत्यक्षे इत्यर्थः तद्विद्विद्यसन्निकर्षस्येति तत्र
 दृष्टलौकिकसंनिर्कर्षस्येत्यर्थः अनागतादिति अनागतादित्येव पर्वतीपथमांशे इत्यर्थः आदिपदाद्यवहितातीतपरिग्रहः संयोगादे महानसीवधूमादि
 निष्ठवस्तु संयोगादेः अदिपदात्संयुक्तसमवायादेः परिग्रहः अभावात् लौकिकप्रत्यक्षजनकतासंभवात् तथा च लौकिकसन्निकर्षस्य विषयघटितमान

राम०

नाधिकरापप्रत्याहेतुतयाऽन्यत्रिष्टुलौकिकसंनिकर्षतो न च तृतीयधर्मलौकिकप्रत्यक्षसमवतिभाव इति वदंतीति इति नैष्ठाविकावदंतीत्यर्थः तत्
 नैष्ठाविकवर्चनं अद्यरेमीमांसकाः नमयेते प्रमाणात्तेन नमयंते तथा हीति ते हीत्यर्थः धर्मत्वावत्वावच्छिन्नसामानाधिकरण्यासंबंधेन धर्मत्व
 विशिष्टाधर्मनिष्ठेति यावत् व्याप्तिः वक्ष्यारसि धर्मादिष्ववच्छिन्नव्याप्तिसंनिष्ठधर्मप्रत्यक्षाभ्युपगमेऽन्यथा व्याप्तापत्तिरतस्तद्वद्वेदाप
 धर्मनिष्ठेत्तत्संनिष्ठधर्मविषयो इति संनिष्ठधर्मरूप एव विशेष्येयं धर्मत्वेन धर्मप्रकारेणाततस्तदनंतरं स्मृतासेति धर्मत्ववशात्
 निष्ठधर्मप्रत्यक्षात्तासेत्यर्थः तृतीयलिंगपरमार्थेति पक्षविशेषकव्याप्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षेस्यार्थः तस्य संनिष्ठधर्मविशे
 षकव्याप्तिप्रत्यक्षापेक्षया ततोपत्तात् पक्षनिष्ठधर्मवृत्तितया रणायत इति लौकिकसंनिकर्षमर्थादवा प्रत्यक्षां विशेषे वरात्तेन भासमा
 नस्य पक्षनिष्ठधर्मस्य विशेषरातया भासत इत्यर्थः विशेषरातावच्छेदकांशे सधर्मितावच्छेदककतिशिष्टवैशिष्ट्यबोधप्रतिपक्षमितावच्छे
 दकप्रकारेणापक्षवृत्तिरिति विशेषतावच्छेदकप्रकारकनिश्चय एव हेतु ननु तद्वर्जितावच्छेदकप्रकारेणाविशेषणीभूतव्यक्तौ विशेषरातावच्छेदक
 प्रकारकनिश्चय एव सर्वत्र हेतुर्गौरवादिति भाव यद्यप्येवमापि व्याप्तेः सामानाधिकरण्यात्पतयानस्य च प्रतिव्यक्तिभिन्नया संनिष्ठधर्मप्रत्यक्षात्ता
 तयासे कथं पक्षवृत्तिधर्मभावे तस्यापि बाधितत्वात् अन्यथा व्याप्तिप्रसंगाच्च तथापि व्याप्तेः सामानाधिकरण्यात्पतये विसिद्धांतस्यारोक्तवृत्त्याप्य

तावच्छेदकी श्रुतधर्मत्वादिसंबंधे नैव तत्र कारकं ज्ञानमनुमिति हेतुः ननु साक्षात्संबंधे न तथा च महानसीधमवृत्तिसामानाधिकरण्यापत्त्यापि धर्मत्वसं
 बंधे नैव धर्ममिष्टधर्मसत्तात्त्रयधर्मनिशेषलाघवात्साध्यवदमावृत्तित्वमेव व्याप्ति सा च सर्वधर्मवर्गसंभव इत्यत आह तदनभ्युपगमे
 पीति उक्तत्वेण प्रत्यक्षतो विशिष्टपरामर्शानभ्युपगमे पीत्यर्थं तथैव धर्मत्वत्वेण सन्निहृष्टधर्म एव यद्वति धर्मज्ञानात्पक्षविशेषकध
 मज्ञानान्न व्याप्ति विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानस्यैवानुमिति हेतुत्वात्कथं तादृशज्ञानद्वयादनुमिति रित्यत आह व्याप्तिनुभवेति व्याप्तिनुभवत
 त्परं रणानुभवसाधारण व्याप्तिज्ञानस्य साम्येऽर्थः यथा श्रुतेऽस्मिन्ननकी भूतस्य व्याप्तिनुभवस्याप्युक्तं हेतुतया पृथक् हेतुतया पृथक् हेतुतया पृथक् हेतुतया पृथक्
 त्यादिति ध्येयं एकप्रकारकत्वेनेति यदुर्मावृत्तिविशेषकता व्याप्तिज्ञातंतद्वर्गप्रकारेण हेतोः पक्षधर्मज्ञानस्यैवानुमिति हेतुत्वादित्य
 र्थं ननु नियमतो विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमेव कारणमिति भाव तनुसायान्तराणां प्रत्यासत्तित्वानभ्युपगमे गोत्वत्वेण सन्नि
 हृष्टगोव्यक्तिं यत्पित्वा व्यवहारविषयत्वेन हेतुना शक्तिसंबंधेन गोपदवत्तासाधने व्यक्त्यंतरेषु सन्निकर्षभावेन परामर्शभावाद्भु
 मित्यनुयासोपपन्नवत्ता नंतरं व्यक्त्यंतरेण यद्वोद्यो नस्या न च शक्तिसंबंधेन गोपदवत्ताज्ञानाभावात् न च परामर्शो नुमित्येव सामानप्रकार
 कत्वेनैव कार्यकारणभावाद्गोत्वत्वेण सन्निहृष्टगोव्यक्तिविशेषरूपपरामर्शो दे एवं व्यक्त्यंतरेषु सन्निकर्षभावेन तथा सति इत्यत्रापेराप
 र्णसाधारण एकेवेत्यभिप्रायो वाननुमीयांसकेरवनीतमानानभ्युपगमादुक्तत्वेण तत्र ये प्रत्यक्षतो विशिष्टपराम

राम

वर्तनकिमप्यवज्ञातानाजालेपिवन्द्धानुमित्तायत्नाभ्यामप्यात्मायते किंसाभामलक्षणायाः प्रस्थापितत्वात्तु यगमे यस्ययुक्तुमा
नुमानादिना गोतत्त्वपेरासकलगवानुभवतत्तुहस्यगोपदप्रवृत्तानंतरं द्वीयांतरगत्वादेरन्वपवोधो न स्यात्तदोवरसंस्कारभावेनोपराप्त
स्मरणासंभवात् सामाव्यलक्षणाभ्युपगमे तु संनिष्ठगोयक्तिषु द्वितीयादिविशेषप्रसङ्ग इशा यामेव गोत्वसामान्यलक्षणाप्रत्यक्षमास
कलगवानुभवेन सकलगोचरसंस्कारसंभव इत्यत आह गवादिपदेषु चीति द्विपदोच्चारणे ध्वनिसंज्ञा जायमाना नातिशेष शक्त्यनुभवे निशक्तिज्ञा
नेत्यर्थतस्मात्तौति तस्मात्स्मरणमिति युक्त्या तज्जपदार्थस्मरणोत्तर्यः यथाश्च। तेश्चानुभवशक्तिस्मरणयोः पृक्तुहेतुतया पृथ्या कतुत्कीर्ण
नस्यासंगतत्वापत्ते स्मरणानुभवयो रपि समानप्रकाशत्वाभ्युपगमे जातिशक्तिवाद विरोधः तदनभ्युपगमे चामथा - - तावतागोत्वावधि
नविशेष्यकशक्तिज्ञानस्यैवासंभवात् रुयंतादशशक्तिज्ञानस्य हेतुत्वाभ्युपगम इत्युभयैवासंगतत्वापत्ते नचापारनेयोपि जातो व्यक्तौ धशक्तिः
परंतु गोत्वजातिप्रकारेण यत्किंचिज्जोयक्तिनिष्पत्तिज्ञानादेव अक्षरं तस्यापि स्मरणानुभवश्चेत्येव - ति शक्तिवादार्थ इति वाच्यं लाघवाद्वादिपदस्य
गोत्वादिजातावेव निरवच्छिन्नशक्तिशक्तिसंबंधेन स्वरूपतो गोत्वादिविशेष्यकज्ञानमेव गोत्वादिजातिप्रकारकयत्किं स्मरणोतादशयत्तु नुभवेतरेतुस्यैव
जातिशक्तिवादार्थत्वे शब्दपरिच्छेदे निधानादिति ननु पदानुपस्थितस्यार्थस्य शब्दो धविषयत्वमिति निषेधादस्य न अक्षरं रुयंतादौ बोधमानमिति

मत आहृतत्रेति गवादिपदजनशब्दबोध इत्यर्थमागतादिवदिति आदिपदाज्ञातपर्वपरिग्रह अर्वाव्यक्तिरिति पदपूर्वादिपस्थिताया अपि अने
 र्भावेनमित्यर्थ अनुमानेति इति शब्देन पथा व्यापकातावच्छेदकत्वागहीतधर्मस्य नाऽनुमिति विधेयतावच्छेदकत्वमिति नियमपरिग्रहमवाधसहका
 राभ्यापकात्वेनावच्छेदकत्वेनागहीतधर्मस्याऽनुमितौ विधेयतावच्छेदकत्वं तथेहापि यद्योक्तनियमपरिग्रहवदनुपस्थितस्यापि शाब्दबोधवि
 षयत्वमित्यर्थः अनुमानसादो वाक्छिन्मया सिप्रमसदशायां सर्वोध्यमो वक्षिआरकत्वेनेति गवादिपदस्य जातावेकशतपतया गोपदविशेष्य
 कशक्तिसंसर्गकगोत्वप्रकारकगोविशेष्यकसमवायसंसर्गकसमवायसंसर्गकस्मत्तो हेतुसमवायसंसर्गकगोत्वप्रकारकस्मरतां समवायसंस
 र्गकागोत्वप्रकारकशाब्दबोधहेतुरित्युक्तेता हेतुहेतुमत्ता ननु गोत्वप्रकारकस्य धात्विशेष्यकगोपदशक्तितानं गोत्वप्रकारकतया धात्विशेष्य
 कस्मरतो हेतुगोत्वप्रकारकतया धात्विशेष्यकस्मयांगोत्वप्रकारकतया धात्विशेष्यकशब्दबोधहेतुरित्युक्तमनविशेष्यकत्वसमानप्रकारकस्यो
 भवांतमर्भावेनकार्यकाराभावेत्यर्थं तथा च अक्षतरेगोपदशक्तनुमित्यभावे विगोपदविशेष्यकगोत्वशक्तितानादेव सनिष्कृष्टव्यक्तिवत्त्वमका
 तस्यापि शाब्दबोधः एव हीयांतरिपगवादे संस्काराभावेन स्मरणा संभवे विगोत्वप्रकारेण संसन्निकृष्टव्यक्तिनां स्मरणादेव हीयांतरीयगवादीनाम
 पि शाब्दबोध इति भाव इमहर्वेष्यतर इति इत्यात्र विनिगमकमहर्वादेव दृश्यत इत्यर्थः लाघवात् समानप्रकारकत्वस्यावश्यकत्वाच्चेति भावः इदमुप

लक्षणं गवादिषट्स्वगोत्वादिजातावेष्टकतया यत्तौ शक्तिविरहेण शक्तिज्ञानस्य समानविशेषकत्वेन हेतुत्वा संभवाच्च केचित्तु एकप्रकारकत्वेन
हेतुहेतुमद्भावरूपस्वगोत्वावच्छिन्नविशेषकशक्तित्वा नंगोत्वप्रकारकगोविशेषकसमवायसंसर्गकस्मरणो हेतु समवायाय संसर्गकगोत्वप्र
कारकस्मरणसमवायसंसर्गकगोत्वप्रकारकगोविशेषकशक्तौ धे हेतुरिति जमेरा हेतुमद्भावनतु पद्योक्तक्रमेण समानविशेषकत्वस्याप्य
तर्कवत्पर्यवसाहः तदसत्पनवेष्टकौ स्पष्टमनुभवो जायते अतः सर्वधर्मभावार्थं अवश्यं धर्मत्वसामान्यलक्षणयाः प्रसासित्वस्वीकरी
यमित्यत्र आह धर्म इति सर्वभानार्थं सर्वधर्मभानार्थं नरत्स्वीकारः धर्मत्वसामान्यलक्षणयाः प्रसासित्वस्वीकार धर्मत्वसामान्यलक्ष
णायाः प्रसासित्वेनानमाशंकते वद्विमानितीति विशेषणतानसाध्यापवती पवन्ती ज्ञानसाध्यापय्या अतेयससाध्यापवती वद्विज्ञानजन्यतया
सिद्धसाधनायेन साधत्वं चावहितोत्तरवर्जित्वेन तादिना कार्यत्वावच्छिन्नं प्रतिस्वरूपवोग्यत्वमादाय नायांतिर्यवन्ती पवद्विज्ञानत्वावच्छिन्न
कारणत्वसाध्यापवती पवद्विज्ञानत्वानुमितिप्रत्ययि पवती पवद्वि विषयमाप्तिज्ञानत्वेन तात्वेनैव वा हेतुत्वादिति ध्येयं विशिष्टता
नत्वात् पवती पवद्विविशिष्टज्ञानत्वात् पवती पवद्वितदनुमितिर्दृष्टांततत्त्वमनदति वद्विज्ञानस्य सामान्या सामान्यत सामान्यलक्षणात्वेन प्रसा
सित्वकनेसर्थ तथा धर्मत्वज्ञानस्याप्रसासित्वं न हनुतथापि सामान्यलक्षणात्वं न प्रसासित्वावच्छेदकं सामान्याप्रत्ययत्वस्य केकान्वयितया एकस्य

मू० म०

सामान्यज्ञानेन गत एव ब्रह्मसंज्ञा पते तथा च वहि त्वसामान्यलक्षणाया प्रत्यासन्नित्वसिद्धावपि धृतसामान्यलक्षणायाः प्रत्यासन्नित्वेमात्राभावात्
 इत्यहं चेत्तदहं क्वचित् आ पकत्वा तत्साध्यत्वात् तथा च पर्वतो धूमवानित्यसंनिकृष्टधूमसाधकानुमितेति विशेषज्ञानजन्यत्वानुरोधेन धूमत्वसामान्यलक्षणायाः प्रत्यासन्नित्वमावश्यकनिमित्तिभावः विशिष्टवैशिष्ट्येति ~~ननु तत्तन्निमित्तत्वं पर्वतो धूमवन्निमित्तं~~ वक्तुं धूमत्वविशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानेन वहि त्वधूमत्वप्रकारकज्ञानस्यैवेत्यर्थः विशेषज्ञानमपि पर्वती पर्वति पर्वती धूममज्ञानमपि तथा पर्वती पर्वति पर्वती धूमविशिष्टबुद्धौ हेतुः गौरवादिति तथा चोक्तानुमानमप्रयोजकमिति भावः ननु गौरवात् पर्वतो वहि मानितेः पर्वती पर्वति त्वज्ञानजन्यत्वात् प्रत्युपगमे गौरवमिति विशिष्टप्रत्यक्षेण गोत्वज्ञानस्याहेतुत्वात् तस्मात्तथा वनायाते निर्विकल्पकेनेत्यत्रैवावतिष्ठाह गौरवमितीति मानाभावात् मध्ये निर्विकल्पके मानाभावात् स्यादित्यस्य यथा यथा निरोधत्वादिति भावः पूर्वोक्तगौरवमश्रुत्वेन तदस्य शंकते विशिष्टज्ञानत्वमेवेति गोत्वविशिष्टज्ञानत्वावमेवेत्यर्थमानं निर्विकल्पकमानं गौरवमिति प्राथमिकविशिष्टधी गोत्वज्ञानत्वावच्छिन्नकारणात् प्रतियोगिनी गोत्वविशिष्टज्ञानत्वादित्यनुमानात् प्राथमिकविशिष्टज्ञानात् पूर्वगोत्वज्ञानं सिद्धत्वं पक्षधर्मतावलात् निर्विकल्पकं रूपमेव सिद्धतितत्त्वमपि विशेषज्ञानाभावेन विशिष्टबुद्ध्या त्वत्स्य तस्य संभवादिति भावः दृष्टान्ताभावादिति द्वितीयवियविशिष्टज्ञानेपि तन्नस्य हेतुत्वात् सिद्धेः गोत्वसिद्धगोत्वसाध्यकानुमितवपि गोत्वविषयकस्यापि ज्ञानत्वेन

राम०

ज्ञानत्वेनैव चाकारणतया तत्र ति पगो ल ज्ञानत्वन हेतुत्वा सिद्धे च तथा वसाध्या प्रसिद्धिनिभाक् ननु यद्विशिष्टज्ञानं तत्तत्ज्ञातत्वा वच्छिन्नकारणात्ता प्र
तियोगीव ते सोसाभ्यतो व्याप्ता दंती पुरुष इति ज्ञानं दृष्टांतस्यात आह दंती पुरुषेति विशेषणधीति दंडत्वाद्विज्ञानत्वीनकारणात्त्वानभ्युपगमादित्यर्थ
विशिष्टवैशिष्ट्येति दंडत्वा विशिष्टवैशिष्ट्यज्ञानत्वादिति र्थः न च गोत्वज्ञाना व्यवहितोत्तरवर्तित्वमेव साध्यां तथा च गोत्वसाध्या कानुमिरेव दृष्टांतर
ति वाच्यं तथाप्यप्रयोजकत्वात् गोत्वविशिष्टबुद्धौ गोत्वज्ञानत्वेन हेतुत्वस्य गोरवेरा मानाभावेन चासिद्धत्वादिति भावाः साप्रामाण्यसाध्याः प्रत्यासत्ति
त्वे साधकाभावसुक्ता बाधकमप्याह अविचेति प्रमेयत्वेनेति संयोगोदिसंबंधेन प्रमेयहेतुके पर्वतकविसंयोगाभाववान् प्रमेयत्वादिसादौ महा
नसादिबुसन्निकृष्टप्रमेये प्रमेयत्वरूपेता आसिष्यत्यस्य दशायां प्रमेयत्वसामान्यलक्षणा प्रत्यासत्या पश्यन्ति प्रमेये विद्यासिं गुरुत्वं पुरुष इ
त्यर्थ सर्वज्ञः स्यादिति स्ववृत्तिसकलधर्मप्रकारेण सर्वेषां पदार्थानां ज्ञानवान्स्यादित्यर्थः त्रैलोक्यसामान्यलक्षणा प्रत्यासत्या पश्यन्ति प्रमेये आसि
प्रमस्य दशायां तया प्रत्यासत्या प्रमेयमात्रेणैव ज्ञानात्तदनंतरं प्रमेयं प्रमेयवदित्याकारकसकलपदार्थविशेष्यकत्वस्वरूपेति सकलधर्मप्रकारको
पनीतमाने बोधकोभावादिति भावः न च तत्सर्वज्ञत्वं किं नः स्थि ब्रमिता प्रश्नाह तथा चेति परकीयज्ञानविषये विशिष्यस्वज्ञानविषये स्वस्वस्वरूपा नो घ
टत्वप्रकारकदंडत्वधर्मिता वच्छेदकज्ञानविषयवतिभावत्वं तस्य पुरुषस्य तदनन्तरेति घटत्वतदभावयोरन्यतरनिश्चयादित्यर्थः एतच्च समानवि

वयक निर्णयमात्रस्यैव विरोधित्वमित्यभिमानेने शक्यते प्रमेयत्वेनेति तदज्ञानेति घटत्वाज्ञानेत्यर्थः ॥ इति सामान्यलक्षणापूर्वपरिहरहस्यं पक्षेति
 सामान्यलक्षणा सामान्यलक्षणायाः प्रत्यासत्तिता अनुकूलतर्कादिकं विनेति अभिचारज्ञानप्रतिबंधकतर्काद्यभावदशायामित्यर्थः अभिचारसं
 शयः धूमो वह्नि अभिचारी न वेत्यादियमभिचारसंशयः प्रसिद्धधूमसकललौकिकसंनिवृष्टधूमैव किं संबन्धतानात् वद्विआप्यत्वमिच्छयात्मानाभा
 वेन सान्निध्यमात्रेण अज्ञानादिति संशये विशेष्यतया नादित्यर्थः परन्वेन अन्ये पाविक नये धूममिज्ञानस्य संशया हेतुत्वे पिसंशयस्य धूम्य
 शेषस्य सतत्पदार्थमिदं द्रव्यसन्निकर्षस्वावश्यं हेतुत्वादिति भावः सामान्येन तु धूमत्वसामान्यलक्षणासंनिवृत्तेरातु सकलधूमोपास्य
 तो सकलधूमप्रत्यक्षस्वीकारे धूमांतरे कालांतरीत्यदशांतरीयधूमे विशेष्यदर्शनेन आप्यत्वादिभ्यः पेन एतज्ज्ञापाततः प्रसिद्धधूमैव धूमत्वेन वा
 पिसिद्धयः तत्तद्धूमत्वेन वा अद्य सामान्यलक्षणास्वीकारे पिसंशयोः सिद्धे एव सामान्यधर्मितावच्छेदकमिच्छाधर्मिभ्यः पस्यापि प्रसिद्धधूमत्वेन वा
 तीये धूमे धूमत्वप्रकारेणार्तमेव संशयः स्यात्समानप्रकारकमिच्छाधर्मिभ्यः पस्यापि विरोधित्वात् न च प्राक्त संशयस्यामथानुवयसा सामान्यलक्षणा
 याः प्रत्यासत्तिरस्तीति त्वयापि वक्तिं विदुमाहो धूमत्वादिप्रकारकज्ञानानंतरं धूमत्वं प्रकारेण सकलधूमविषयकप्रत्यक्षमनुभसिद्धमिति दुराया
 दवश्य सामान्यलक्षणास्वीकरणीयेति वाचं तादृशानुभवस्यैव सिद्धे तादृशानुभवस्य प्राप्ताशिरुत्वे विवाहस्यैव पर्याप्तमिति संशयः विस्तरस्त्वस्मत्कृत

मिहान्तरहस्येनुसंधेयः लीलीवतीकारमन्त्रमाशंकते यत्त्वितिसामान्यलक्षणायाप्रत्यासत्तित्वान्मुपगमेति शेषमाकाशेचिकीर्षेति वा
कादिविशेष्यकवर्तिमान्कृतिसाध्यत्वप्रकारकेष्टेत्यर्थः सुखादाविष्टेति सुखादिविशेष्यकसुखत्वादिसकारकेष्टेत्यर्थः इष्टाविरहात् इष्टो
साहकाभावात् असिद्धस्याज्ञानादिति ताद्वेषवकेष्टायांतद्दीव्यकज्ञानस्य हेतुतपाचज्ञानं विना इष्टाया असंभवादिति भावः सुखत्वादिना सुख
त्वादित्ज्ञानरूपसामान्यलक्षणाप्रत्या इष्टाप्रवृत्तिस्वाभाव्यादिति इष्टाप्रवृत्तिर्वावस्थितं प्रतिसामान्योक्तोक्तत्वेनैव कारणात्वादित्यर्थः अतिप्र
संगघटत्वप्रकारकघटज्ञानात् घटत्वप्रकारकेष्टाप्रवृत्तिप्रसंगस्त्यर्थः समानान्नप्रकारकत्वेन समानप्रकारकत्वसंबंधेन ननु समानप्रकारक
त्वसंबंधसामान्यविशेष्यकत्वेचेत्यत्र विगमकाभावेन द्वयोरेव संबंधत्वात् सिद्धस्याज्ञानेक्यमसिद्धेष्टोत्तमं आह ननु समानविषयकत्वेनापीति
ननु समानविशेष्यत्वसंबंधेनापीत्यर्थः न च नशकत्वेनैव सुखत्वादिसकारकसुखादिसकारकसुखादिसानात्सुखत्वादिसकारकसुखादीष्टो म
निस्यले एव विगमकाभावात्संबंधत्वकल्पनीयमित्यत आह समानविषयत्वापीति इष्टाकृत्योरभावादिति गुरात्वादिसकारकसुखादिसानात्सु
खत्वादिसकारकसुखादिगोचरेष्टाहस्योरभावादित्यर्थः न च घटत्वप्रकारकयत्किंचिद्घटज्ञानात् घटत्वप्रकारेण घटांतरेष्टोसाहकारणाय समानविशे
ष्यकत्वमप्यावश्यमिति वाच्यं प्रकृतवतसाम्योक्तत्वात् न च तथापि वाक्यप्रकारकसिद्ध्या कज्ञानात् कथमसिद्धपाकेचिकीर्षवर्तिमानस्वकृतिसाधतस्या

म० म०

इवाकेवाधितत्वेनामथात्मात्मायत्यातत्रतत्प्रकारकज्ञानासंभवादसिद्धवाकेसन्निकर्षाभावेन तत्प्रकारकज्ञानसंभवादिति वाच्यं वाकादौ वर्तमानस्व
 रूतिसाधताप्रकारकज्ञानं हि नेंदुचेतातस्यातींद्रियत्वात् किंतु अनुमानेन तथा च वाक्यप्रकारकसिद्धवाकज्ञानादेव वाक्यप्रकोरेणासिद्धवा
 केयथाकथं कित्यसिद्धस्ववर्तमानस्वरूतिसाधत्वस्यानुमानं पक्षतानाउमित्योरपि समानप्रकारकेत्वेनैव संभवात् न च संवर्तमानमत्कृतिरिति
 रेकप्रयुक्त्यतिरेकप्रतियोगित्वादिरूपस्ववर्तमानस्वरूतिसाधत्वानुमापकलिंगस्य सिद्धवाकेवाधादप्रसिद्धवाकेच विनासामाम्यलक्षणां तातुम
 शक्यत्वात् परामर्शसंभवेन कथमनुमिति रिति वाच्यं स्वाग्र्यपवर्तिपाकत्वात्मकपरिपसंवंधेन पाकत्वे प्रकारेणासिद्धपाकएवतादृशलिंगवत्ता
 परामर्शसंभवात् परामर्शानुमित्योरपि समानविशेष्यतावच्छेदकत्वेनैव कार्यकारणभावात् न संवंधेन व्याप्यताग्रहणेनैव संवंधेन हेतुमत्ता
 शानमनुमितिहेतुरिति निषेधः परेषामसिद्धः किंतु येन संवंधेन व्याप्यताग्रहणेनैव संवंधेन हेतुमत्ताज्ञानमिव येन संवंधेन व्याप्यताग्रहणेन संवंधेन प
 त्साधिकरतांतद्विपक्षतावच्छेदकसंवंधेन हेतुमत्ताज्ञानमप्यनुमितिहेतुत्ववदहेतुपरं न वै संयोगादिसंवंधेन वक्षि व्याप्यताग्रहीतस्पधू
 मादेः स्वाग्र्यपवर्तिरव्यत्वसंवंधेन इत्यहत्तरेणाहोपरामर्शात् तादृशधर्मादेसंयोगसंवंधेन इत्यत्रापेतापवर्तते परामर्शाच्च इत्यत्रापेतादृश
 दौवत्ताद्यनुमित्यावसानमथात्मात्मापतिपदमर्शानुमित्योः समानविशेष्यतावच्छेदकत्वेनैव कार्यकारणभावादिति वाच्यं व्यापनयेप्रमासामाम्यवति

राम०

नकस्यविषयस्यपरनयेलाद्यवादिशिष्टबोधं प्रसेवजनकतयाइराहोवक्यायनुमिसनुसाहत् अतएवपरनयेसाध्यावछेदकरुपेरापत्तिं
साध्यासिद्धानादेवसाध्यावछेदकरुपेराप्रसिद्धसाध्यापिमानानामुपगमेनवहियाप्यधुनवाच्यवर्तइतिपरामर्शनिवर्तितरुपेराप
वर्तमेहानसीयवत्तादभातंकार्यकारणाभावस्तमतयहवज्ञानत्वेत्वेनतद्वाधाभावत्वेनमायनयेयवतइत्वमिष्टविशेष्यतासंबंधेनज्ञानोत्प
त्तिस्तत्रविशेष्यताविशेषसंबंधेनतद्वाधाभावइतिविशेष्यघटितसामानाधिकरण्याप्रत्यासत्तिःपरनयेचयत्रयन्निष्टप्रकारताविरुपीतवि
शेष्यतासंबंधेनज्ञानोत्पत्तितत्रविशेष्यताविशेषसंबंधेनतद्वाधाभावइतिविशेष्यघटितसामानाधिकरण्यामेवप्रत्यासत्तिर्लघवात्प्रमाणमु
पुगमेनअभिचारविरहात् नातोविषयावाधस्यपरनयेविगुणात् तद्वत्त्वमिष्टविशेष्यतासंबंधावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणात्ताप्रयत्नस्यैव
गुणात्तत्पत्तात् नचमायनयेपरनयेवाकथंविषयवाधाभावस्यविषयरूपस्यनिरुक्तविशेष्यघटितसामानाधिकरण्याप्रत्यासत्त्याजनकत्वं
याकरकदवाहोण्यामादिप्रमायांउपनीतमानानुमित्यादिरूपायांआभिचारादितिवाच्यं विषयवाधसहितित्वच्छिन्नाधारतासंबंधेनाभावोवि
षयरूपः किंत्वतिरिक्तःविषयस्यातीतत्वादिसाध्यामपि विषयवर्तितत्वात् नचतद्यापिकेवलाचविधर्मप्रमायांविषयवाधस्याप्रसिद्धतात्तद
भावस्यजनकत्वासंभवइतिवाच्यं तत्रतस्याजनकत्वेपिस्ततिविरहात् तदभाववतोऽप्रासिद्धत्वेनापत्तिविरहात् अतएवावीषयावाधस्यविष

राम०

स्यनोदितनयासर्वदेवसर्वत्रिशेष्यतासंबंधेनावशंप्रत्यक्षविस्तृतवस्तुपदादिजन्यवस्तुत्वादिसकारकवस्तुमात्रविषयकशाब्दगोचारादिस
त्वेनप्रमायामपिप्रविचारविषयानुत्तथाविपर्ययेसमानप्रकारकत्वेनज्ञानेच्छयोःकार्यकारणभावेसुखत्वादिसकारकसिद्धसुखताज्ञाना
दनुपस्थितसिद्धसुखादाविबानुपस्थितेपदार्थोत्तरोविस्तृतत्वादिसकारकेच्छोमतिःनचयदार्थोत्तरेसुखत्वाद्यसंसर्गग्रहासत्ताभवेच्छे
तिवाच्यंउपस्थितेऽसंसर्गग्रहस्यतुतरासत्वात्नचतत्त्वकारकज्ञानत्वेनतत्त्वकारकतदाश्रयविषयकेच्छत्वेनकादरणाभागेनहसमानप्रका
रकत्वंप्रमासतिरिक्ताश्रयजनत्वादिसकारकज्ञानात्प्रमसंत्वेमुत्पादौजनत्वादिसकारकेच्छाउपपत्तेनचपरस्परतवेष्टावतिरिक्तिवाच्यमुत्पत्ते
रजतार्थिप्रवृत्तिदुरोधेनतेनापितदंगीकारात्तस्याऽपस्थितेष्टुभेदाग्रहादिच्छेतिपरेणाभ्युपेयंअतएवेदंत्वादिनोपस्थितेमुत्पादौजनत्वेने
छातयावभाविनिविषयेज्ञातएवेच्छेदतितदर्थमवश्यंसायाम्यत्वस्यरास्वीकरणीयेतिचेन्नसमानप्रकारकत्वप्रमासत्ताज्ञानत्वेनेच्छत्वेनसम
वापघटितस्मानाधिकरूपप्रमासत्तातत्त्वकारकज्ञानत्वंनतत्त्वकारकेच्छत्वेनैवसायाम्यकार्यकारणभावःविशेषतस्तज्जतेदत्तत्वेप्रकारेच्छा
यायादौषानात्आरजतेनरजतप्रकारकेच्छायावरयतेनसमंरहितमेहस्यारजतस्यज्ञानहेतुरितिपरसिद्धांतानचातयाविरसिद्धांतोपपत्तास्तत्त्वं
मतमपेक्ष्यताघरात्तद्विशेष्यकत्वकारकज्ञानस्यतद्विशेष्यकत्वकारकेच्छोपतिहेतुनयासुखत्वादितवेणासिद्धसुखादाविष्टानुरोधेनसामान

१२
म० म०

लक्षणावश्यकीतिवाच्यं स्वमतेपिसुखतादिरूपेणसिद्धसुखादावेवेष्टोत्पद्यतेअसिद्धरूपेणसिद्धसुखेच्छानुमादेपिस्थितिविरहात् एवंचिकीर्षा
विपाकतादिरूपेणवर्तमानस्वरूपतिसाध्यत्वमात्रं सिद्धपाकादावेवोत्पद्यतेनासिद्धपाकेचिकीर्षायाअवधार्यत्वपीतिपितिविरहात् तत्साकत्व
रूपेणोदविशेषदर्शनसत्त्वैश्वर्यमोसत्रावपिबाधकाभावाच्चेयस्यसुखत्वत्वात् नतत्रसिद्धत्वज्ञानंविरोधीतिवाच्यं तदवच्छेदेनसिद्धत्वज्ञानेस्वेवतत्त्व
कारेणोच्छाप्रतिविरोधित्वात्स्वसुखतावच्छेदेनसिद्धत्वज्ञानप्रकृतेतत्सत्त्वैच्छात्पत्तेः केनाप्यनंगीकारात्तत्त्वस्तत्त्वसामान्यलक्षणाविनापिअयं
कालःसुखोत्पादकाखीनध्वंसप्रतियोगिसृष्टिकालत्वादिसाधनमात्रं पक्षधर्मज्ञानवत्त्वेनासिद्धसुखादेरसिद्धपाकादेश्चाज्ञानसंभवः सामान्यलक्ष
णानभ्युपगमेविशिष्टबुद्धिसामान्यप्रतिविशेषज्ञानस्यापिहेतुत्वानभ्युपगमेनयस्यधर्मतातावलम्ब्यासिद्धसुखदेज्ञानविरहेपिस्थितिविर
हात् ज्ञातृवासिद्धपाकेज्ञानलक्षणाप्रत्यासत्त्येवतत्त्वमतेमनसिबर्तमानस्वरूपतिसाध्यात्वज्ञानसंभवेनचिकीर्षासंभवात् सामान्यलक्षणाया
प्रत्यासत्तित्वाभ्युपगमेपिज्ञानलक्षणायाःप्रत्यासत्तयेप्रत्यासत्तित्वावश्यकतादिसाक्षात् नचेतिसामान्यलक्षणायाःप्रत्यासत्तित्वास्वीकारइतिशेष
संशयविरोधीतिघटो नवेतिसंशयवितेधीत्यर्थःसमानाकारोहिनिश्चयःसंशयविरोधी अतएवजातिमानिसादिनिश्चयेघटेनवेत्यादिसंशय
प्रकृतौतुघटो नवेतिसंशयकोठितावच्छेदकघटत्वंशेनिष्प्रकाकप्रमेयो नवेतिसामान्यलक्षणात्तत्रप्रत्यासत्तित्वनयेतिभावत्वसामाग्रीनिरहादितिघट

राम०

लांशे निर्विकल्पकात्मकं घटत्वविशिष्टज्ञानं प्रतिघटत्वांशे निर्विकल्पकात्मकं ज्ञानमेव हेतुः अन्यथा जातित्वादित्येरा घटत्वप्रकारकघटज्ञाने
विभूतलंघटवदिति घटत्वांशे प्रकारकघटप्रकारकघटविशिष्टबुद्ध्यापत्ते जातित्वरूपेरा घटत्वज्ञाने प्रबुद्धतिविशिष्टबुद्ध्यापत्ते च ता
दृशविलक्षणविषयतायाश्च तलंघटभाववदिति बाधनिश्चयाभावस्यायं न घटइति मेदग्रहाभावस्य च कार्यतावच्छेदकत्वेन सामग्रीमर्षादि
येव तदवच्छिन्नापादनसंभवात् न यतदां नीघटत्वांशे जातित्वप्रकारकज्ञानस्यापि सामग्रीसत्त्वात् घटइति घटत्वांशे निश्चकारकज्ञानमिति वाच्यं
जातित्वादिसकारकज्ञानसामान्यास्तादृशविलक्षणविषयताशालिज्ञानं प्रत्यप्रतिबंधकत्वेन न दुपात्तावापि बाधकाभावात् अन्यथा जातिमात्रघटइ
ति द्विविधविषयताशालिज्ञानानुपपत्ते तदां जातित्वप्रकारेण ज्ञानसामान्या आवश्यकत्वात् एवं प्रकृतं प्रमेयत्वसामान्यलक्षणान्मलक्षणान्म
घटत्वज्ञानस्य घटत्वांशे प्रमेयत्वप्रकारकत्वनि यमान्न तौ घटइति सामान्यधीसंभवइति भावइति दिक् ॥ ॥ इति सामान्यलक्षणरहस्यं ॥ ॥ प्रसंग
संगत्ता उपाधिनिस्पष्टितुं प्रयोजनं दर्शयन् शिष्यावधानावप्रतिज्ञानीते उपाधीति तथा च परस्यापनी वांमसि निश्चयप्रतिबंधाद्योपाधिराजस
स्थापनायांमसि निश्चयाद्युपाधिनिर्हस्यसर्वोपाधिज्ञानं विना न संभवतीति तन्निश्चयमिति भावपित्तरास्तु व्याप्पनं न ह्युपाधिनिर्हस्य
यितुं व्याप्ता सह एककार्यनु कुलत्वसंगतिप्रदर्शयन् शिष्यावधानावप्रतिज्ञानीते उपाज्ञानादिति यत्र पुक्तहेता बुवाधुदावने उपाधिज्ञानादिस्य

र्थतथा च तथास्वीयहेतौ आसुमावने आसि निश्चयादि जय तथा पर प्रमुक्त हेतु वा धुडावने उपाधि ता नादि जय इति विजय तस्य रोक कार्वा
 उक्तुलत्व मे वसंगति रिभा वरति प्राहुः तत्र करणी ये निरपरो विषयं सप्तम्यर्थः तथा च निरपपता विषयी भूत उपाधि रा दशी धर्म इत्यन्वय सा
 ध्यता धिमतेति अत्र संसंत दत्तानुपादाने व निमान् धमादि सादौ पर्वतत्वादापति आसि रिति तदुपादानं तन्मात्रोपादाने दुःखत्वादि निप्रसंग इ
 इति विशेष्ये दत्तं साध्यत्वसाधनत्वे आपकत्व आप्यत्वे सोपाधौ वस्तुनो न सत्त्वं भवति मिमत वदं ननु साध्य आपकत्वसाध्य निष्ठा सि निरपक
 त्वं तच्च साध्ये उपाध्या सो गृहीता यामेव तत्तत् साधनौ पाधिकत्वज्ञानादेव ग्राह्या अत्रोपाधिकत्वं वदते साध्यस्य बावदुपाध्यापक व्यापक
 त्वं उपाध्यापकेषु यावत् साध्य निष्ठा सि निरपकत्वं ~~वस्तुनो न सत्त्वं भवति~~ तत्रावसासाध्ये उपाध्या सो गृहीता यामेवोपाधौ साध्य नि
 ष्ठा सि निरपत्वज्ञानं उपाध्यापकत्वावदंतर्गत उपाधौ साध्य निष्ठा सि निरपकत्वज्ञाने च साध्ये उपाध्या सिज्ञानं तस्यानौपाधिकत्वद्वयक
 तादयो मा अकच साध्योपाध्यायो मा भावाद्ये कतरग भ्या सिज्ञानं प्रत्यं तातावाद्ये कतरग भं आसि च टिता नोपाधिकत्वज्ञानं कारणा मतो नायो
 मा अपरति वा ध्यं तथा सत्तन वत्या यसा तथा वक्तुम शक्यत्वादि सत ग्राह अत्रोपाधिकत्वेति व्यापकत्वादी सादि पदेन आसि निरप निरपकत्वाभा
 वरूपसाधना आपकत्व परिग्रहः आसि निरपकत्वापेक्षया साध्यदादाह वदेति तथा च साध्यवशिष्टा संताभावापत्तिर्योगित्वे सति साधनवशिष्टा

संताभावप्रतियोगित्वे सति साधनवन्निष्ठासंताभावप्रतियोगीतमुपाधितमिति तस्मिन्निर्वाहं न तेनैवंधर्मवाचनेहीत्याहो आर्द्धनाशवत्तामि
तत्रतादृशाभावाप्रतियोगित्वस्यैवाप्रसिद्धेः न च ताशप्रतियोगितानवच्छेदवाधर्मवत्ते सती सत्संता र्थरतिवाच्यं वाहिमावधूमादित्याहो वत्सुदि
साधनग्रीधनादौ तादृशप्रमेयत्वादिवत्तेन महानसी वत्ताहो चातिआसेरिति चेन्न साध्यवन्निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकोकसाधनवन्निष्ठासा
धनप्रतियोगितावच्छेदकोकसमसद्वत्तेन नरुपेतेषाधितमित्युक्तत्वात् एवं प्रतियोगितयोरुपधिताच्छेदकसंबंधमाविधोध्यते न धर्मवान्वहेति ता
हो आर्द्धनत्वादेः समवायादिना धर्मवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपिन सति न वावहिमावधूमादित्याहो साध्यव्यापकतावच्छेदक
स्य वक्तव्यवन्निष्ठासाधनत्वादेः समवायेन साधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि व्याप्तिरिति चेन्न न चैवं द्वयंसत्वादितादावप्य
रतिसंयोगाद्यवाव्याप्तिस्तस्य यथोक्तसाध्यव्यापकत्वविरहादेवं युक्तः सत्तादित्याहो संयोगाभावादावतिआप्तिः तस्यापि यथोक्तसाधनाया
पकत्वादिसतआह प्रतियोगित्वेति बुद्धियोगितो निष्ठाप्रतियोगितोः साध्यवत्तासाधनवतोविशेषतावेत्यर्थं तदधिकरणीति तदधिकरणां प्रति
योगितावच्छेदकस्याधिकरणां प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नमित्यावश्यं तदनधिकरणात्वमित्यर्थं सर्वप्रसिद्धादिवारणाप्रतियोगिवदस्य प्रति
योगितावच्छेदकपरत्वावश्यकतातच्छेदेन तस्यैव परमशक्तिप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नमुपादानात् द्वयंसत्वादितादाविशिष्टसत्तेनायापि

नवासनावातजातेरिसासेविशिष्टसत्वेऽतिमाप्तिरितिभावः वस्तुतस्तननुवस्तुमात्रस्यैववैशिष्ट्यासमवृत्तिधर्मावच्छिन्नाभावससाधवति
 योगित्वस्याप्रसिद्धत्वात्कथं तथं तस्यसाध्यापकतासपत्न्यत आह प्रतियोगित्वं चेति तद्विष्टाभावप्रतियोगित्वं चेत्सर्था तदधिकरणानधिकरणा
 त्वं तदधिकरणानधिकरणासाध्याधिकरणकं पद्यतदमन्तंसाध्यापकत्वमिति कसितं एवंसाधनवन्निष्ठाभावप्रतियोगित्वमापित्वानधि
 करणासाधनाधिकरणकत्वं वक्तव्यं अमथावहिमान्धूमादित्यादावपिसाध्यापकस्य इत्यत्वादे धूमवन्निष्ठवैशिष्ट्याद्यवच्छिन्नाभावप्र
 तियोगित्वादुपाधितोयते न चैवं धूमवान्हेरित्यादावयोगेता कभेदादेवेकजन्मपाधोत्पत्त्यासंभवेष्वादेधनादिरयेनानाजन्तुपाधावय
 धि चालनीयायेन सर्वासामेवादेधयत्नीनां स्वाभाविकरणाध्याधिकरणाकरणातयासाध्यापकत्वविरहादिति वाच्यं स्वावच्छिन्नानधिकरणासा
 ध्याधिकरणाकं पद्यतदमन्तं सति स्वावच्छिन्नानधिकरणासाधनाधिकरणाकोयोधर्मसत्त्वं तेनरपेक्षोपाधित्वमिति विवक्षितत्वात् प्रथमत्वं पद
 मन्तप्रतियोगिपरं द्वितीयं चोपाधितावच्छेदकपरमत एव इयं सत्वात् गुणः सत्त्वादिसाक्षे संयोगतदभावयोरपि नाप्यतिमाप्तिमाप्तिवकाश इत्येतत्
 शब्दस्तदद्विधिकरणानधिकरणात्वमित्यत्र तदभावपरंतथाचात्र प्रतियोगित्वं न सत्वरूपसंबंधविशेषे किंतु तदभावाधिकरणावृत्तित्वं अनेन
 इयं सत्तादुगाः सत्तादिसाक्षे संयोगतदभावयोर्नाप्यतिमाप्तिमाप्तिवकाश इत्याहु तदस्मृतादशप्रतियोगित्वं आपकतादत्तमात्रे विवक्ष्यते साधनायापक

[illegible]

म० म०

वक्ष्यमाणारित्याउभयत्रैवअभिचारोत्तायकत्वसत्त्वादितिभावःतयोस्तथाधिकत्वानंगीकारेसिद्धं तवितोद्यमप्याह भिन्नेति काकारेतितादिप्रसक्त
 स्पर्शाश्रयत्वेनति प्रसक्तस्पर्शा किष्वरूपःसंबन्धोयत्रेतिभुत्तस्याप्रसक्तविषयताश्रयत्वेनेत्यर्थतथाबाधेसाधनावच्छिन्नसाध्यव्यापकं द्वि
 तीयेपक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकमितिभेदेनोदाहरणद्वयमितिभावःप्रयोजत्वेनअभिचारानुमानप्रयोजकत्वेनपक्षेतरइतिपर्वतोवक्ष्यमा
 नधर्मात्तस्यादौपर्वतेतरावित्यर्थःनचपक्षेतरस्यप्रमेयत्वादेसर्वप्रसत्तेनसाधनव्यापकतयाकथमतिव्याप्तिरितिवाअन्तादात्म्यसंबन्धेनतस्य
 साधनाव्यापकत्वान्नतवत्यापिपक्षेतादात्म्यसंबन्धेनसाध्याव्यापकतयाकथमतिव्याप्तिरितिवाअन्तिव्याप्तेःउक्तदूषणोपविकृतानस्याति
 प्रसक्तेरित्यर्थतिपक्ष्यातिरिक्तवसाध्येव्यापकत्वस्यास्वत्वात्पक्षेसाध्येसंदेहदशावायुपाधित्वग्रहकुत्रापिनस्यादितिभावःनचैतरशब्द
 स्यसर्वनामतयासर्वनामकार्यामतिरितिवाअपक्षःइतरोद्यम्यादितिवाह्रीहिसमासाअवह्रीसवित्तनेनसर्वनामकार्यानिषेधात्अतिरेकइतिताध्य
 अतिरेकेसाध्येइत्यर्थःइत्यत्रहेतौइतरामत्वस्येतिवक्तुमात्रस्यैवकिंविदयेष्वप्यंतरत्वादितिभावःअतिरेकेअर्थविशेषतात्वादितित्वमतिरेकेणसाध्य
 अतिरेकेसाध्येअभिचारकविशेषराशत्वादादित्यर्थनसइतितथाचयेनहपेनसाध्यव्यापकतातदूषावच्छिन्नसाध्यावत्त्वेनहेतुसाध्याभावसाधनेअभि
 चारात्कविशेषराशत्वेसतिविशेषाणांदेयमितिभावःबाधोन्नीतस्येतिबाधोन्नीतत्वंबाधेनसाध्यव्यापकतयाप्रमितत्वंवक्षिणुल्लुःकतकत्वादिस

राम०

नवहीतरस्येत्यस्यार्थः नवेष्टापत्तिरिति अभिचारावारकविशेषरागात्वेन अर्थविशेषरातया सत्यति पक्षो न्नपकत्वस्योपाधेर्धृष्टतावीजस्य तत्र
भावादिति भावविशेषराविनेति वक्ष्यादिविशेषरां विनेत्यर्थः व्याप्त्यग्रह इति व्याप्तीग्रहासंभवेनेत्यर्थः तस्यार्थकत्वादिति वक्ष्यादिविशेषराद्वयताव
हस्य व्याप्तिग्रहानुपयुक्तत्वरूपवैयर्थ्याभावादित्यर्थः तथा चोपाधितसराधकतया त्वद्विमतस्य वैयर्थ्याभावस्य तत्रासत्वे विह्वराव
हस्य वैयर्थ्यस्याभावात् सत्यति पक्षो न्नयनसंभवेन तस्यानुपाधित्वेऽष्टापसंभव इति भावः आशयमविद्वानाशंकते वस्तुगतेति पर्वतोद्ध
मवानुवहेत्सिद्धादौर्वेतेतरश्च न तथेति भावः भावमुद्धापतिः पक्षान्तिरिक्त इति सहचारज्ञानेनेति शेष तच्च तादृशसाध्यव्यापकताज्ञानं च तत्रापीति
वाधाभुञ्जीत पक्षेतरत्वेपीत्यर्थः तिसां प्रादायिका न व्यास्तुत्रसाध्यव्यापकत्वं पक्षेतरि पक्षवच्छिन्नसाध्यविरहितमुक्तं साध्यसाध्यामनिरुपिद्वं वा
आधेपक्षेतर इति इदमुपलक्षणां पक्षमात्ररतिसाध्यव्यापकेऽव्याप्तिरित्यपिद्वृष्टं अत्येनाशंकते वस्तुगमेतीति योजयंति ननु पक्षेसाध्यसंदेह
सत्वेन अभिचारासंसयसत्वात् पक्षान्तिरिक्तस्यैव सहेवारज्ञानमात्रात्साध्यव्यापकत्वेऽहसत्रकथं स्यादिसत आह अमथेति अनुपाधित्वेति साध्यव्या
पकतावा अनिष्टपक्षार्थऽपाधिसाध्यमिति पक्षेसाध्यसंदेहदशायां पक्षान्तिरित्वेन गहीतस्य उपाधिकमात्रस्य साध्यव्यापकत्वनिश्चय उच्छिद्येतेर्थः प
द्याश्रितेयसदृशित्वेन निश्चीतानामेवोपाधिनां पक्षेसाध्यसंदेहसत्वे पक्षव्यापकता निश्चयसंभवादसंगते तथा ~~ज्ञानेन~~ पक्षेसाध्यसंदेह

मू० म०

सदाहितमिचारसंशयोवानसाध्यापकताविशेषपरिघंथीति त्रयाण्युपगंतमिति भावः विपक्षान्तरं विपक्षः साध्याभावात्तदवर्तकं
तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वा संपादकं पक्षिशेषां संबंधसामान्येन तच्छूनं साध्यापकत्वसाधनाप्यपकतावच्छेदकविशेषागमिसर्थः
तथाच विपक्षनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वा संपादकविशेषागम्यसाध्यापकतावच्छेदकसाधनाप्यपकतावच्छेदकधर्मवत्तुपाधित्वमि
ति भावसंपादकत्वं चात्र एतन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव दधीनमिति प्रतीतिसिद्धः स्वतः संबंधविशेषः विपक्षान्तरं विशेषावच्छेदकसाध
यापकतावच्छेदकत्वे सति साधनाप्यपकतावच्छेदकतद्वत्त्वमित्युक्तौ रुदेतरत्वविशिष्टपर्वततरत्वपर्वतरत्वविशिष्टरुदेतरत्वादावतिप्रसंगस्य
तौ निषेधद्वयगर्भता बाधौ नोतेति वक्रिरनुष्ठुः कृतकत्वादिसत्रवहीतरत्वस्य परिग्रहस्य च सास्यैव विपक्षत्वादिति पक्षास्यैव विपक्षतायावति
विशेषागम्येतात्तन्निष्ठविपक्षनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं संपादकत्वादिति भावः ननु पर्वततरत्वादेरित्वादेरिति ननु पर्वतो वक्रिमान्ध्यादि
सास्यैव पर्वततरत्वादेः परिग्रहस्य तत्र पर्वतवितवीशेषागम्येतरत्वे पर्वतमात्रनिष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं संपादकत्वेन विपक्षनिष्ठाभा
वप्रतियोगितावच्छेदकत्वा संपादकत्वादिति भावः आदिपक्षतपर्वतावपवत्सस्यस्य तपर्वततरत्वादेरित्वादेरिति ननु पर्वतसंयोगाभावात्तदुदेतरत्ववि
शिष्टपर्वततरत्वपर्वतरविशिष्टरुदेतरत्वादेः परिग्रह नहीति वस्तुति प्रथमांतं ममिसत्त्वपि तत्र विपक्षान्तरं विशेषागम्योपात्तेतीति स्वयं टीका

सम०

भूतेति विशेषणोऽस्यर्थः स्वयमुपाधितावच्छेदकपरं तद्व्यावृत्तव्यवहारीकविशेषणमयं यत्साध्यमापकत्वसाधनायाप
कतावच्छेदकतद्वत्तमुपाधित्वमिच्छति तंमिति भावः सिद्धुसिद्धीति स्वयच्छेदकतादृशविशेषणं प्रसिद्धमप्रसिद्धं वाऽप्यप्यापितादृशविशेषणा
व्यप्यत्वस्योपाधितावच्छेदके व्याघात इत्यर्थः अनुतादृशविशेषणाद्यदितं यत्साध्यमापकतावच्छेदकसाधनायापकतावच्छेदकतद्वत्ततादृश
विशेषणानवधिज्ञसाधनसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायावच्छेदकं यत्साध्यसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितानवच्छेदकतद्वत्तत्वोपाधि
तं विवक्षितमिदं स्वसाधनान्तरमाह तथापि चेति साध्यमापकत्वं साधनायापकत्व इति साध्यमापकत्वसाधनायापकत्वज्ञानेऽस्यर्थः
तत्र पक्षेतरत्वे तद्व्याघातव्यावृत्तितानेन पक्षे हेतुमतिपक्षे साध्यव्यावृत्ति साध्यव्यावृत्ति निश्चय अभिचार एवेति अभिचारज्ञानमेवेत्यर्थः
मिचारेति अभिचारज्ञानेचेत्यर्थः अवश्यमुपाधिरिति अवश्यं पक्षेतरऽप्यधि अभिचारेनापकत्वस्योपाधेरवकाशो ज्ञानसत्तादिसर्थः तथा
चत्वेयापक्षेतरोनोपाधिरित्युपेयत इति त्रयाऽतिव्याप्तिरपाकता वक्तुतोऽपकतावोजसत्वेन तदुपाधिरित्येवेति न वक्तुम्यानुपाधितामुपगमोऽ
द्युक्त इति भावः किंच विशेषणमपि व्यर्थमेवेत्याह पक्षेतर एवेति पक्षेतरस्तत्रोपाधिः सादेवेत्यर्थः अत इति शेषतावत्तावत्स्येति साध्यमापकतामात्र
स्येत्यर्थः मात्रपदादुक्तविशेषणावच्छेदः ह्यकतावेति सोषोत्रपनोवयोगितादिसर्थः चकारम्यर्थं विशेषणमित्यनंतरं योजः चनदेयमेव वि

मू० म०

शेषरात्रिनिर्वाणं प्रवृत्तस्तस्यानुयाधिताभ्युपगमेन विशेषरात्रादनेऽतिआप्तापत्तेरिति भावः अनुमानमात्रेति पक्षेऽपि निश्चितिसाध्यकानुमात्रे
 द्वेकतवेत्यर्थः जातितादिति जात्युत्तरकत्वात्तथाऽपि उपाधिव्यभिचारोपाध्यासाध्यामिचाराणामनुनेकर्तव्ये पक्षेतरस्योपाधिवेनोद्भावनीयतयात्वं
 व्याघातकमुत्तरजातिरिति जातिलक्षणासत्तादिति भावः नयस्येतररति तस्याच विशेषरात्रां सार्थकत्वं कवेवेति भावः दृष्टरात्रसमर्थेति दृष्टरात्रसमर्थः
 मुत्तरजातिरित्यस्यैव जातिलक्षणात्वात् पक्षेतरस्तथाभिचारोऽयमनसमर्थ एवेति भावः प्रकारांतरमिति बाधानुधीतपक्षेतरामिन्नत्वादिकमित्यर्थः
 उपाधित्वाभावेपीति त्वया उपाधित्वानंगीकारेपीत्यर्थः तथा च अर्थविशेषरात्रिमिति भावः दृष्टकतावीजसत्वे एकतस्यानुयाधिताभ्युपगमस्तद्वारा
 पविशेषरात्रस्यैव चानुचितस्तदेव च नास्तीत्यभिवाचापेराशंकते अथेति सत्यतिपक्षतया साध्याभावकतया असाधारतात्वादितिसपक्ष्यावृ
 त्त्वादित्यर्थः अनुयमिचाराणामनुमा -- तथा उपाधिर्हेतुः तत्र च नासाधारणमित्याशंका निराकरोति नत्विति उपाध्याप्यतयेति उपाधिव्यभिचारित
 योर्थः साध्याप्यत्वं साध्यामिचारित्वं अनुमेयमिति शेषः न साध्यपकत्वमितिसाध्यव्यापकत्वाभावे पिसिद्धोदित्यर्थः हेतावुपाधिव्यभिचारित्वेना
 यमाने उपाधावपि हेतव्यापकत्वमितिसाध्यव्यापकत्वाभावे पिसिद्धोदित्यर्थः हेतावुपाधिव्यभिचारित्वेना
 वापि हेतव्यापकत्वज्ञानस्यावश्यकत्वे पितेतोऽपि निश्चयाभावेऽनतदव्यापकत्वेन साध्यव्यापकताज्ञानं उपाधौ तु साध्यव्यापकता निश्चयसत्वेन ततश्च

राम०

प्रचारितेन अपि चामित्यह इत्यत आह व्याप्तिविषया साध्यास्पदं पाधिव्याप्यतायाह कथमिति चारदृशनेस्तथा हेतावपि साध्या
प्यतायाह के ते सत्यर्थं न हितानी हेतो साध्यस्य अपि चारानामप्यतिस्फुटे अपि चारतेन स्पवेययादिति भाव इदमापातः यदा उपाधौ साध्याप
कत्वग्रहेऽनुकूलतर्कवितारादुपाधौ साध्यव्यापकतानि च योज्यात हेतोः साध्यव्याप्यताग्रहेऽनुकूलतर्कवितारात् साध्यव्याप्यताश्चि यो न जात
स्तत्रैव अपि चारानुमानसंभवः तस्मादिति न च साध्यव्याप्यहेत्वव्यापकतयोपाधौ साध्याव्यापकवज्ञानात् कथं तद्वतिरेको रासत्यतिपक्ष
स्यैव संबन्ध इति वाच्यं सत्यतिपक्षो जायकतया दूषकत्वपक्षे हेतोः पाधिव्याप्यतायाह न स्यान्ने हितत्वेनः तुल्यवितिवेद्यतया उपाधौ साध्याव्यापकत्व
ता न स्याप्यतावश्यकत्वात् यदा उपाधौ हेत्वव्यापकताज्ञानं नास्ति तदैव सत्यतिपक्षसंबादिति भावतत्यतिपक्षात् रवदिति यथा सत्यतिपक्षे सत्य
तिपक्षात् रवो भवते एकेन पितृवंधात् सत्यतिपक्षे वाहुत्यस्या प्रयोजकत्वात् तथा सत्यतिपक्षे उपाधुः प्रयोजकत्वमपि न स्यात् भवन्मते उपाधि
मुद्रा सत्यतिपक्षात् रवेव करणीयत्वात् सत्यप्रयोजकत्वादिति भावः स्वतांतरमाह किंचेति स्वसत्त्वमस्यो जायकतया दोषत्वे बाधो जातोपीति
वकिरनुपरकृतत्वादिसंबन्धीतरोपीत्यर्थः अतिरेके साधारणादिति साध्याभावसाधनेन अतिरेकस्या साधारणात्वादित्यर्थं यस्यावृत्तिहेतुरसा
धारणा इत्यभिमानेनेह ननु मास्तु बाधोतीतपक्षे तरोपुपाधिरिति शक्येनाशंकते न चिति नोपाधिरिति यम इति न पक्षे तरोपाधिरिति यम इत्यर्थः यथा

म० म०

तेतादशसामान्यनिबन्धसत्वेपि पक्षेतरस्योपाधित्वाभावश्च कृतान्निराकरास्यानुपपन्नत्वप्रसंगान्नतएवात्रपक्षेतरोपाधिनिबन्धसत्त्वप्रसंग
 अतएतेहेतुमतीतिसाध्यसमानाधिकरणाहेतुमतीत्यर्थः तेनसमवायादिसंबंधेनगमादिसाध्यकेघयोगमनवाश्रयत्वादिसाधैवत्यभिचारःनवाद्याप्य
 रूतिसाध्यकेसदेतौव्यभिचारइतिवाच्यंनिरवच्छिन्नसाध्याभावाधिकरणात्वस्यबाधपरार्थत्वात्नचतथाप्येतदुंध्रागभावकालीनैतदुधयोगंधवान्पृ
 थिवीतीत्यादिसावसंकीर्णाबाधस्थलेव्यभिचारतत्रपक्षनवच्छेदकस्तदुंध्रागभावकालावच्छिन्नत्वविशिष्टसमवायसंबंधावच्छिन्नसाध्याभावस्यनि
 रवच्छिन्नाधिकरणात्वस्यापिपक्षेसत्वादितिवाच्यंतेनसंबंधेनसाध्यत्वेनत्रापिपक्षेतरस्योपाधित्वादितिभावःतादशनिबन्धमभ्युपेत्याहप्रसङ्गइतिअ
 नतस्त्वाहेतिधर्मिपरोनिर्देशःतेजःसामान्येतरादिरूपस्यैवपक्षेतरस्येत्यर्थतद्यतिरेकस्यसाध्याभावसाधनेःसाधारणपाभावात्तस्यपक्षेसोरातोका
 दावपिदत्तेरितिभावतथाचवहीतत्वेनवहीतरस्यानुपाधित्वेपितादृशात्रियमोत्रानुपपन्नइतिरूपहेतुमतीत्यादितिपमाभ्युपगमेनैवदृष्टपति
 तेजोमात्रेतिनेजोऽनुष्णंरुतकत्वादित्यत्रेत्यर्थःअतेजस्वविनेतिधर्मिपरोनिर्देशःसामान्येतरादिकंविनेत्यर्थःआदिनाभास्वररूपवदितरवहीतरादेपरि
 ग्रहःअमस्यैतिपक्षेतरस्येतिशेषतेजःसामान्येतरादित्यतिरेकस्यसाध्याभावसाधनेःसाधारणंइत्येतरादिकंचनसाध्यव्यापकमितिभावःअमस्योपाधेर
 भावादितिमथाश्रितंनुनसंगच्छतेत्यतिरेकसाधारणपाभावतोपिगुह्यत्वादेहपवत्तावच्छिन्नसाध्यव्यापनयोपाधित्वात्प्रवचयतिअतेजस्वेअतेजस्वसमशी

राम०

तं विना असाधारण्यतिरेकप्रतियोगिनं विनेति यावत्तेन भास्वरूपवदितरयन्तीतरादेयश्चिह्नः अमस्योपाधेरभावादिति अमस्यमुद्रसाध्यापक
स्योपाधेरभावादिसर्गः तेन विशिष्टसाध्यापकस्योपाधेरभावे विनश्यति रित्याहुः अनुपसमावृत्तित्वेनासाधारण्यं किंतु यावत्सपक्षमावृत्तत्वं
तेजःसामान्येतरादिमतिरेकश्च अनुपसमावृत्तत्वाभावे साध्यापकस्योपाधेरभावेन तथाप्यस्य साध्यापकस्योपाधेरभावेन तत्रैव सपक्षो वर्तमानत्वादिसत्त्वरसादा
किंचेतिरुदेतिरुदसंयोगिपर्वतेतरत्वादियववृत्तिः साध्यापकस्योपाधेरभावेन तत्रैव सपक्षो वर्तमानत्वादिसत्त्वरसादा
तिरेकप्रतिज्ञापाधीनाम्यतिरेकस्यापर्वतोव्यवृत्तिगुणादौ इत्यामपदाद्यमात्रे इदेव सपक्षेयथाक्रमं रत्ने साध्यापकस्योपाधेरभावेन तत्रैव सपक्षो वर्तमानत्वादिसत्त्वरसादा
व्यवर्तकेसादिशि शेषरादाने तेनैवाव्याप्तिरिभावः हेतोः सपक्षविषयव्यावृत्तत्वमसाधारण्यं तत्र सपक्षव्यावृत्तत्वांशज्ञानं न हेतोसाध्यापकस्योपाधेरभावेन
रत्नरूपतया हेतोसाध्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपसाध्यापकस्योपाधेरभावेन तत्रैव सपक्षो वर्तमानत्वादिसत्त्वरसादा
तहेतुमत्तापरामर्शरूपसत्यतिपक्षद्वारा अनुमितावैवप्रतिबंधकप्रतियोगिनाविपर्वतेतरामत्वादिनेति शेषः नचासाधारण्यज्ञानस्यापि सत्यतिपक्षो
त्यापकतयोतिसाध्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वरूपसाध्यापकस्योपाधेरभावेन तत्रैव सपक्षो वर्तमानत्वादिसत्त्वरसादा
व्याप्योर्ग्रहद्वारा साध्यतदभावो मव्याप्यमुद्रते हेतुमत्तापरामर्शरूपसत्यतिपक्षद्वारा अनुमितावैवप्रतिबंधकत्वादिसत्य

म० म०

यः तथा चासाधारण्ये पितृसंभवात् पक्षे तरोप्युपाधिरेवेति तस्यानुपाधित्वाभ्युपगमोवायसायतस्य विशेषणोपादानं च द्वयमप्युक्तमिति
भाव केचित्तु अतिरेकीणा अतिरेक्याप्यापवर्तितरामत्वादिनापीति शेष न चासाधारण्यमिति अतिरेक्याप्यासत्प्रतिपक्षेपि प्रतिबंधकमिति शेषः
तस्यापि असाधारण्यं तानस्यापि सत्यतिपक्षोक्त्यापकतवेति अन्वयसहचारग्रहप्रतिबंधकतया वेति शेष सेवतादिति अनुमिता वन्वयस्यापि
ग्रहे प्रतिबंधकतादित्यर्थ यदि मध्ये विषया वृत्तत्वमसाधारण्यं तदा तद्ज्ञानमुक्तकमेरा सत्यसि पक्षजनकतया अनुमिता वन्वयप्रतिबंधकं यदि च
हेतोः साध्यवद्वृत्तित्वमसाधारण्यं तदा तदा वन्वयसहचारग्रहप्रतिबंधकतया अन्वयव्याप्तिग्रहप्रतिबंधकं न तु कदाचिदपि अतिरेक्याप्यास
त्यतिपक्षे प्रतिबंधकमिति भावः इति आचक्रुः ननु अभिचारोभापकतया ह्यवतात्वात् प्रागेवमया ह्यसि तं वदिसत्यतिपक्षतया सेवत्वमपि तया ह्यसि तं व
यत्र हेतुप्राप्तौ अपि ग्राहकसाम्यं तत्र कथमुपाधिदोष इत्यत आह तस्यादिति उभयोः साध्यासाधनयोः साध्यासाधनयोः विरोधादिति विरोधः साध्य
व्यापत्वसाध्यव्यापकाव्याप्यत्वयोः साध्याव्यापकत्वसाध्याव्याप्यव्यापकत्वे योश्चेत्यर्थः उपाधेर्यभिचारशंका धापयत्वेन सेवत्वे व्याचार्यसंबाध्यास
तदुक्तमिति उपाधेरवे सेवकारोभिन्नकमेरा उपाधेर्यभिचारशंका वैत्यर्थः यत्रोभये अपि ग्राहकसाम्यं तत्रेत्यादि सकलानुमानोद्येदापत्तिभयेन परस्पर
पाधितं परैतिरस्यात्तदवयवपूर्वपक्ष्याह भवतुवेति तथापीति न च पक्षाभावं कतिशेषरागवच्छिन्नोति विशेषणानादवनातिव्याप्तिरेति अतथापि

राज०

जमारावः सकर्तृकार्यत्वादिसाधारणनिवृत्तत्वाद्येवक्षेतरेति आसे तत्राह विशेषो न विषयस्य परमात्मे रविद्यावत्तत्वादिति भावः अथार्थलक्षणां ह
यति नापीति यस्मै तस्मात्साध्यविषयमापकत्वात्तथापि धिरीति भावः अवच्छिन्नसाध्यमापकोपाध्यायौ सत्यामेव दूषणोत्तरमाह दूषकतेति विष
मस्याप्तस्यापीति तथा च तत्रावच्छिन्नसाध्यविषयमापकत्वात्तथापि धिरीति भावः अवच्छिन्नसाध्यमापकोपाध्यायौ सत्यामेव दूषणोत्तरमाह दूषकतेति विष
यकतया चादूषकतायामित्यर्थः साध्यमापकतादलस्यानुकूलतर्कविधयेवोपयोगादिति भावः अथापि निरासाय विषयमाप्तस्यालक्ष्य
त्वे विनिगमकमाह अथेति साध्यप्रयोजको धर्मसाध्यप्रयोजकीभूतधर्म एव उपाधिशाली योपाधियवहारविषयसाध्यप्रयोजकधर्मलंशास्त्री
योपाधियवहारविषयत्वात्मापकमिति भावः लक्षणा पक्षे सद्धेतावपि साध्यसमस्या सेऽति आह्वायते प्रयोजकत्वं चेति साध्यान्वयमतिरेकोपायका
न्वयमतिरेके प्रतियोगित्वस्य प्रयोजकतापक्षार्थत्वादिति भावः अभवत् असत् भवत् सत् तदप्रयोजकत्वादिति तद्वयमतिरेकोपायका च यमतिरे
कप्रतियोगित्वादित्यर्थः तथा च विषयमाप्ते दूषकतावीजसत्त्वे पिशास्त्री योपाधियवहाराभावात्तदलक्ष्यत्वमिति भावः अथोति मूलाधिकदेशवृत्तेरपि
प्रयोजकत्वेत्यर्थः उपाधित्वप्रसंग शास्त्रे उपाधिव्यवहारप्रसंग इह उपाधियवहारविषयतायापकीभूतधर्मैतच्च दूषणोपपत्तिं च प्रयोजकं प्रयोजकं स
नत्वधिकं ननु आपत्तपक्षे तदर्थत्वादिति न वै वक्ष्येतरेति प्रसंग तवापी पक्षे तस्माद्वत्तादावतिप्रसंगादिति तद्विषयमाप्तस्यालक्ष्यत्वे विनिगम

म० म०

कांतरं शंकेतेन चितिप्रतिविधेते भवविषयो भवति उपसमीपस्ये आदधातिस्वनिष्ठधर्मसंक्रामयतीत्युपाधिपदचक्षुसनेरिति भावः स्पष्टिकलौहितरति
लौहितमभ्रमविषयीभूतस्फटिक इत्यर्थः आप्तं साध्याप्येत्वं च कासिभ्रमविषयो भवति असाधुपाधिः असावेदुपाधिपदवाच्यसाध्याप्य
एवोपाधिपदवाच्यत्वात्तेरित्यत आह न चेति इतिरूपार्थतमे व्यतस्यर्थः समआप्तएवोपाधिरिति समआप्तएवोपाधिपदवाच्यइत्यर्थः
उपाधिपदस्य योरा रूपतया विषयमप्राप्तेरुपार्थसत्त्वेपि योगार्थाभावादिति भावः पद्यार्थनिष्ठमभ्रमविषयीभूतधर्मवत्त्वमात्रमुपाधिपदम
इति निमित्तं न तु व्याप्तिरूपसंक्रामयत्वं जपाकुसुमादावभाततच्च विषयमप्राप्तेरित्यतः निष्ठसाध्याप्यत्वात् संक्रामकत्वेपि दोषवशात् निष्ठध
र्मोत्तरसंक्रामकत्वं संभवान्तराद्युपाधिपदस्य सामान्यतो न निष्ठमभ्रमविषयीभूतः धर्मवत्त्वरूपनेकप्रवृत्तिस्तीतीतं तादृशेषां प्रमापानात्परं
तु रिविहितस्फटिकनिष्ठमभ्रमविषयीभूतलौहित्याप्यत्वात् साधननिष्ठमभ्रमविषयीभूतसाध्याप्यत्वात् एवमप्यत्रादिरपि नानैव प्रवृत्तिनिमित्तं पदम
वाचकसम्यंतपदसमभिव्याहारविशेषोपाधिपदं प्रयुज्यते न इयं संक्रामकत्वेमेवोपपत्तीति समभिव्याहारश्च प्रतीतो नैवामकः अतएव स्फटि
कस्य लौहिते जपाकुसुममुपाधिरिति वाक्यालौहितरूपधर्मसंक्रामकत्वेमेव प्रतीयेते एवं च साधनस्य साध्याप्यत्वात् तद्वत्त्वमुपाधिपदमपि स्वनिष्ठसा
धिरूपसंक्रामकत्वेव तद्वत्त्वमिति तया च विषयमप्राप्त्यस्य निष्ठधर्मोत्तरसंक्रामकत्वेपि तादृशधर्मसंक्रामकत्वात् जपाकुसुममुपाधिपदप्रयोगात्तादृशध

राम०

मतिरासंक्रामकत्वस्योपाधिपदप्रवृत्तिनिमित्तताद्विषयमाप्सो नोपाधिपदवाच्यसावायीगायाशपयप्रवृत्तिनिमित्ताभावादेति योगिकप्रवृत्तिनिमित्ताभा
वादेमर्थः समवायि इति त्वनिष्ठया सौसंक्रामक इत्यर्थः स्वधर्मप्रतिविवेति त्वनिष्ठधर्मतिरपति विवर्जनक इत्यर्थः ताभ्यां रावपीति तत्राप्युपाधिपद
स्य प्रयोजकत्वादित्यर्थः तथा च पद्यातत्रयोगार्थनिरपेक्ष्येणोपाधिपदवाच्यं तथा चैवमव्यापके विकेव सतद्यर्थमाप्तयोपाधिपदवाच्यं तसंभवः न हि यो
गार्थविशिष्टो रद्वर्थः प्रवृत्तिनिमित्तमिति तद्वयं लोकि कव्यवहारा र्थमिति लोकानामुपाधिस्वरूपान्तरार्थमित्यर्थः उपाधिपदस्य सादनमिति परेता
नुमानरूपसाप्रस्तावेऽत्राप्युपाधिपदस्य योग इत्यर्थः अनुमानरूपसा र्थमिति उपाधित्वेन उपाधिज्ञानद्वारा व्याप्ते ज्ञानप्रतिबंधार्थमित्यर्थः त
वेति अनुमानरूपसौविकारपचेतु र्थं तेनैव साध्यव्यापकत्वसाधना व्यापकत्वाभावेनैव विषयमाप्तस्या लक्ष्यत्वे विनिगमकांतरमाशंकते अनेति
पदभाकपदमविशिष्टात्वाप्यवसंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकोपदभावः साध्यमभिचारविरोधी साध्यमभिचाराभावसमनिपतः साध्यमभिचार
वृत्तित्वे सति साध्यमभिचाराभावव्यापक इति यावत् स उपाधिः तद्वर्तमाने साध्य उपाधिरित्यर्थः भवति वा ईधनप्रभववत्साध्यसंख्या सस्याप्यतासंधा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावः अईधनप्रभववत्साध्यासमावृष्टतया धूमादिव्यभिचाराभावसमनिपतः अईधनादेः साध्यविषयमव्याप्त्या व्या
प्यतासंधावच्छिन्नाभावस्तत्तथातस्या ईधनासवपिसत्त्वेन तत्र - - व्यभिचाराभावात्तादिति भावः अत्रमदभास्य उपाधितावच्छेदकसंधानच्छिन्नपरावार

म० म०

ले आर्द्धनप्रवत्यारावद्या तिसानामतो पदभावपरत्वे इमं एषि विहात सहादे सारोस्वरूपसंबंधेन साध्यवभिचारित्वादेरपुपाधितापत्ति स्वल्पसंबंधेन तद
भावस्यापि साध्यवभिचारो धित्वादतः प्रतियोगिताकांतभावविशेषां साध्यवभिचारविरोधित्वेन साध्यवभिचारवृत्तित्वमात्रे को वन्निमान् धूमा
दिसाहो महानसत्ता रावतिव्याप्तिः अत्राप्यत्र संबंधावच्छिन्नमहानसत्ता रावतिव्याप्तिः अत्राप्यत्र संबंधावच्छिन्नमहानसत्ता भावस्य महानसत्तया
साधनानि स्ववृत्तिषु मिचारवृत्तित्वात् साध्यवभिचारभावव्यापकत्वमात्रे को धूमवान् वने रिसाहो विषमव्यापके आर्द्धनरावतिव्याप्तिः साध्यव
भिचाराभाववद्वती कतावपितया वन्निमान् धूमादिसाहो महानहानसत्ता रावतिव्याप्तिश्च अतः साध्यवभिचारित्वाभावसमनियतत्वपर्वतं यद्भवति
नायात्वं साध्यवभिचारित्वं धिशेषरातावीशेषसंबंधेन बोध्यं तच्च विशेषराताविशेषसंबंधेन यद्भवति नवदमवृत्तित्वं साधनावच्छेदका
वच्छिन्नसाध्याभाववति विशेषराताविशेषरातवर्तमानत्वे च न तु हेतुतावच्छेदकसंबंधेन वक्तव्यं धूमवान् वने रिसाहो धूमवत्सामान्यातरताहो विषम
आपकेतिव्याप्त्यापत्तेः धूमवत्सामान्यातरतासंयुक्तत्वस्यापि असंयुक्तधूमवान् असंयुक्तो भयमात्रनिवृत्तया धूमाववत्संयुक्तताभावसमनियतत्वा
त् ननु जयापि वन्निमान् धूमादिसाहो वन्निमान् साधनव्यापकेतिव्याप्तिः अत्राप्यत्र संबंधेन तदभावस्यापि वन्निमान् मिचाराभावसमनियतत्वात् न च
साधनावृत्तिरेव यदभावो विशेषणीय इति वाच्यं धूमवान् वने रिसाहो आर्द्धनप्रवत्यारावद्याः शिषेराताविशेषसंबंधेन आर्द्धनप्रवत्यारावद्याः शिषेराताविशेषसंबंधेन

अ२

राम०

तत्पस्यार्हो धनप्रभववन्ध्याप्यत्वस्यासत्वेन तत्संबंधावच्छिन्ना ईधनप्रभववन्ध्यावत्पसाधनीभूतवह्नितात्पर्यदिवाप्याप्यत्वाभावोऽप्यत्वं च विशेषरा
ताविशेषराताविशेषरातद्व्यावृत्तित्वे सति विशेषराताविशेषरातद्वृत्तित्वं तत्संबंधावच्छिन्ना ईधनप्रभववन्ध्यावत्पसाधनीभूतवह्नितात्पर्यदिवाप्याप्यत्व
वह्निसामग्रा तावतिमाप्तिर्दुर्गता दृशाप्यत्वसंबंधावच्छिन्नवह्निसामग्रा तावत्पसाधनीभूतध्मावृत्तित्वादिति चेन्न साधनाधिक्यतावृत्तित्वेन वदभा
वविशेषरादितिसंक्षेपः अभावः अद्याप्यत्वसंबंधावच्छिन्नाभावः तस्याभावेपीति तस्याप्यतासंबंधेनाभावसत्वेपीत्यर्थः अभिचारसत्तात्पर्यतदेव शब्दो
नित्यगुणात्वादिसादौ विषमव्यापकप्रमेयत्वे ग्राह्यमिति अस्ति हीति भवति हीत्यर्थः अनित्यत्वव्यापकं अनित्यत्वविषमव्यापकप्रमेयत्वं अनित्यगुणा
विति प्रमाविशेष्यत्वं तद्व्याप्यं चेति अनित्यत्वविषमव्यापकप्रमेयत्वं अनित्यगुणाविति प्रमाविशेष्यत्वं तद्व्याप्यं चेति अद्याप्यतासंबंधेन तसंगच्छते तद्व्याप्यत्वं
दभाववच्छेत्तर्था न च अनित्यत्वोपारि न च गुणात्वेऽनित्यत्वअभिचाराभावोऽस्तीत्यर्थः प्रमेयत्वमिति यथा कृतं तु नैतत्तत्त्वं पद्याप्यत्वस्यैव तादृशतया
वाच्यं कृतया केवला न चिन प्रमेयत्वस्य तदप्रसिद्धे न च तथा चिन च गुणात्वेऽनित्यत्वअभिचाराभावोऽस्तीत्यसंगतं विशेषराताविशेषसंबंधेन साध्यअभिचा
रस्यैव तत्पसाधनीभूतवह्निसामग्रा तावत्पसाधनीभूतध्मावृत्तित्वादिति चेन्न साधनाधिक्यतावृत्तित्वेन वदभा
धावच्छिन्नप्रतियोगिताकयत्वातिरेकः तथा साध्यअभिचाराभावसमन्वितसाध्यव्यापकतिसाध्यव्यापकसंघट्टसाध्यप्रभृतंतत्पसाधनीभूतवह्निसामग्रा तावत्पसाधनीभूतध्मावृत्तित्वादिति चेन्न साधनाधिक्यतावृत्तित्वेन वदभा

स्पेति यावत् साध्यं अथाप्यतासंबंधेनाभाववत ननु साध्यासमव्याप्त्येवोपाधिसद्व्यभिचारिणे वाव श्येनुपाधिरिति भज्येत न हिसर्वव्यभिचारिणि साध्य
 समव्याप्तेन स्यात्तद्व्यभिचारिण्यहमिति चारेति अतएव सनेन साध्यसामान्यादीनां बह्वेवोपाधित्वं संभवतीति सचितं ननु स्वस्मिन् स्वव्यापकत्वाभावात् कथं सा
 ध्यसोपाधित्वमित्यत आह अथेदं पीति साध्यव्यभिचारवितेधित्वं साध्यव्यभिचारभावाव्याप्यत्वमावमिति यथा प्रजापि प्रापेण साध्यापकेषां न सत्तादा
 वतिय्यापि माह तवापीति अथ व्यभिचारे साध्यव्यभिचारभावे च छर्धे स समीता ध्याप्यस्य महान सत्तादेरव्याप्यतासंबंधेनाभावोपीत्यर्थः तत्र व्याप्ये आर
 श्यकत्वादिति साध्यव्याप्यस्य महान सत्तादेरव्याप्यतासंबंधेनाभाववतिसाध्यव्यभिचारभावाव्याप्यकत्वादित्यर्थः लाघवाद्येति अर्थविशेषणता
 रहितत्वाच्चेत्यर्थ इदं च व्यर्थविशेषणतात्वे व्यापिरेव न विद्यतीति प्राचीनमतानुधेन साध्यव्यापकव्याप्यत्वमपीति अथाप्यतासंबंधेन साध्यव्यापकत्वाभावा
 इत्यर्थः दर्शितत्वादिति अस्ति हीत्यादिना दर्शितत्वादित्यर्थः तथा च भवमते विषयव्यापकेति व्यापि विरहे विषयहासमुपाधिः को रोषः तर्हि सदेतावपि सोपाधि
 तापतिरिति चेन्न हि यत्किंचिदुपाधिवत्त्वेनैव सोपाधिता किंतु यत्किंचित्साध्यव्याप्यत्वमेव नोपाधिकत्वं इति साध्यव्याप्यव्याप्यतासामान्याभाव एव सोपाधित्व
 मित्यत आह न चेति साध्यव्याप्यत्वं यत्किंचित्साध्यव्याप्यत्वं तथा च यद्युक्तमनोपाधिकत्वं न तां तदा उक्तत्वं सोपाधित्वं स्यात् न चैवमिति भावः साध्यव्याप
 कत्वमित्यहीति साध्यव्यापि आह क मिति शेष नत्वेव मनोपाधिकत्वापि अहेतुमेव न स्यात् न हि साध्यव्यापकव्याप्यत्वं तत्प्रसंगादित्यत आह अनौधिकत्व इति

आसितसरोव्याप्तियाहकेसाध्यव्यापकत्वेसाध्यव्यापकेध्वनिप्रयोजनौपाधिकत्वज्ञाननव्याप्तिधीहेतुयेनानवस्थासात किंचिसाध्यविचारभा
वसमनियतत्वमेवविवक्षितमितिनातिनातिव्याप्तिरित्यस्वरसाहहकिंचेति यस्मिन्नातिव्यापकत्वमिति विधिरेवमित्यस्तीत्यर्थः अनुमितिर्नभवतीतिसाधयेध्व
मितिष्योक्तंरूपंआसिपक्षधर्मताम्यतरतिष्ठतीत्यर्थःतदेवदूषणमिति तद्वृत्तितदेवदूषकतावीजमित्यर्थः तथावसाध्यव्यापकताविशिष्टसाधनाव्याप
कत्वसत्वेविहेतौसाध्यव्याप्यसत्वात् साध्यव्यापकत्वविशिष्टसाधनाव्यापकत्वस्यापिदूषकतावीजाकांतत्वेनतद्व्यावृत्तत्वादेरनपराप्रामितिभावः ननुपक्ष
मविशिष्टेपक्ष्यातिरेकेणहेतौव्याप्यसधर्मताम्यतरतिष्ठतितद्वमविशिष्टेनद्वमवत्वेवदूषकतावीजं एवंवसाध्यसमव्याप्तत्वविशिष्टसाधनाव्यापक
त्वव्यातिरेकेसाधयेसाधव्याप्तेतदव्यपकत्वात्साध्यसमव्याप्तेसाधनाव्यापकत्वंदूषणंननुसाध्यव्यापकत्वविशिष्टसाधनाव्यापकत्वव्याप्तिरेकेसाधयेसाध्यव्याप्ते
वदूषकत्वात्साध्यसमव्याप्तेसाधनाव्यापकत्वंदूषणंननुसाध्यव्यापकत्वविशिष्टसाधनाव्यापकत्वंसाध्यव्यापकत्वविशिष्टेकुत्रचित्साधनाव्यापकत्वविरहेपिहे
पिहेतौव्याप्यसत्वात्तदव्यपकत्वात्तदव्याप्तिरेकेयद्वमविशिष्टेपक्ष्यातिरेकेभवेवहेतौव्याप्यसधर्मताम्यतरतिष्ठत्येवमनुमितिर्नभवतीत्यर्थः
तिशेषःविरुद्धादेरितिहेतुतावच्छेदकविशिष्टसाधनासाधनाधिकरण्यादेरित्यर्थःसाध्यसाधनाधिकरण्याभीवस्यव्यभिचारिरूपपिसत्वादितिभावःआदिना
सपक्षसविषयगामित्यपरिग्रहःसाधनावधिनेति कारुःश्यामोमिजातनयत्वादित्याहोशाकजत्वादाव्याप्तेरित्यर्थःननुकारुःश्यामोमिजातनयत्वादित्यत्रशाकपाकज

हौआर्धनादावमितिस्मर्थः आदिनावपुः प्रत्यक्षइत्यादौडभूतरयादिपरिग्रहः अतएवपक्षनियतेतुक्तमित्याहुः नन्विदंपूर्वहोष्युयाधिसंभवतिज
मृतस्यापिपक्षधर्मत्वादित्याहृष्यामत्वइत्यादिमिजातनयत्वेनकाकादौश्यामत्वसाधनेइत्यर्थः विरुद्धस्थलीयोपाधावव्याप्तिस्तत्वेपिस्फुटत्वात्तदुपेक्ष्यह
षणांतरग्राहपक्षधर्मैतिवायुः प्रत्यक्षप्रमेयत्वादित्यादाबुभूतरपवत्वादाव्याप्तिस्मर्थः ननुवायुः प्रत्यक्षः प्रत्यक्षस्पर्शाप्रपत्तादित्यादाबुभूतर
पवत्वादावित्यर्थतत्रसाधनीभूतप्रत्यक्षस्पर्शाप्रयत्नावच्छिन्नसाध्यापकत्वस्यापिसत्वेनाप्यप्यभावादितिदुष्टं पूर्ववत्तानातिव्याप्तिमाह जलमितिउ
पाधित्वप्रसंगानुपाधित्वज्ञानप्रसंगानुपाधित्वसाध्यापकतायावस्तुतिआप्तेरभावात्तन्नेत्रापितथाज्ञानदशायांतस्यापिदोषत्वमस्तेवेति तस्यतथा
ज्ञानंनोषापेक्षयाह सोपाधित्वादिति वन्निप्रतंध्रमासाधकंसोपाधित्वादित्वादिसासाधकत्वानुमानेइत्यर्थः साधनावच्छिन्नसाध्यापकमिवाहित्वा
तिषन्धवच्छिन्नधर्मप्रापकमिचारीत्वेत्येसोपाधित्वेहेतावित्यर्थः साधनावच्छिन्नेत्यस्मैतिवच्छिन्नधर्मप्रापकमिचारित्वंनस्यवच्छिन्नधर्मप्रापका
वच्छेदकस्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावइतित्वंनपंचवच्छिन्नधर्मसमानाधिकरणात्संताभावप्रतियोगितावच्छेदकस्यावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव
इतित्वमितिवावतत्रवन्धवच्छिन्नधर्मसमानाधिकरणात्संताभावप्रतियोगिताभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावयोर्भेदाभावेत्वेनवन्धवच्छिन्नेत्यस्य
वेपथ्यप्रसंगानुसर्थः ननुतादशाभावयोर्भेदाभावेपिपद्यासन्निवेशेनवेपथ्यं अमयातयापि साध्यापकमिवाहित्वादिसासाध्यापकेति

प्र० प्र०

अर्थसाध्यविचारित्वात्संवेदसम्पत्तात्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावात्साध्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत
 यातसाध्यापकविचारित्वेष्टकत्वात्तत्सत्तात्स्यार्थेधनाद्याप्यत्वादित्यादिप्रतियोगिकरूपेण वासाधकत्वंसाध्यते ननुसाध्यापकःसाध्यापकविच्छि
 नसाध्यापकविचारित्वेनेति क्वेयर्थसंभवात्तत्सत्तात्स्यार्थेधनाद्याप्यत्वादित्यादिप्रतियोगिकरूपेण वासाधकत्वंसाध्यते ननुसाध्यापकःसाध्यापकविच्छि
 नविचारितावासाध्यपित्वेत्यर्थःसाधनीयइति विशेषणाद्विचारित्वेतिविशिष्टसाध्यविचारित्वेनविशेषणावत्वेतिविशिष्टसाध्यापकव
 तेनवाहेतुनासाधनीयइत्यर्थःउपाधेःशुद्धसाध्यविचारित्वेकस्यवासाधनासंभवात्अनुकूलतर्कविरहादितिभावःपरंपर्याप्तकृतोययोगिनार्थितरामिया
 कतेअथेतिअप्राप्तकालत्वादितिप्रथमंविशिष्टसाध्यविचारित्वाभिधानादित्यर्थःप्रभाकरोपाध्यापकमतेनशंकतेप्रथमेतिउद्वाहःविशेषणाद्विचारित्वेस
 तिविशिष्टसाध्यविचारित्वेनसाधनीयतासिद्धाविति तत्रविशिष्टसाध्यविचारित्वेतिद्वयुक्तावितायांतत्सिद्धयेऽप्यधिकृत्यादित्यर्थःप्रकृतेतिप्रकृता
 नुमानविरोधिमुद्गसाध्यविचारितासाधकत्वादित्याकननुविशिष्टसाध्यापकत्वज्ञानेनाविशेषणावत्तिउपाध्यापकविचारित्वेनहेतुनामुद्गसाध्यवि
 चारानुमानसंभवतिविशेषणावत्तिविशिष्टसाध्यापकविचारित्वेविशेषणविचारित्वस्यावश्यकत्वात्तत्सत्तात्स्यार्थेधनाद्याप्यत्वादित्यादिप्रतियोगिकरूपेण वासाधकत्वंसाध्यते ननुसाध्यापकःसाध्यापकविच्छि
 नविचारितावासाध्यपित्वेत्यर्थःसाधनीयइति विशेषणाद्विचारित्वेतिविशिष्टसाध्यविचारित्वेनविशेषणावत्वेतिविशिष्टसाध्यापकव

राम०

रोद्याहिहेतावुपाधिः अयं हेतुः सोपाधिरित्येव सकल कथकेतुज्ञानादिति भावः इदं च दूषणं सर्वत्र बोध्यं न केवलमिह यद्यपि यमिचारितादिसंबंधे नो
पाधिरपि साक्षादेतुसंभवतीत्याप्यस्य समाधानस्य यदेति कृत्वा ग्रंथकृते वाग्रे स्वस्वयं वक्ष्यमाणं संगतिः यमिचारितादिसंबंधस्य कस्य नियामकतवान
याप्यतावच्छेदकत्वमित्यभिमानेनेदमित्यपि केचित् तत्र कोषकारलक्षणाया शंकेते स्यादेतदिति सतद्वृत्त्या वक्ष्ये सत्यं यत्सोऽत्रापकत्वं इव कतावीजमे
वसाधनायापकत्वविशिष्टं सत्त्वक्षयतानियामकं न तु यमिचारोऽत्रापकं पक्षधर्मितावलम्ब्य यमिचारज्ञानस्य प्रकृतानुमानमूलभूतसाधनावच्छे
दकावच्छिन्नसाध्यव्याप्तिज्ञानाविरोधितयाः किंचित्करत्वादिति ध्वेयं अतिसत्त्वातिरिक्तेति अतिसत्त्वातिरिक्तो यः शब्दधर्मस्तदिति रिक्तोपाधर्मस्तद
त्वमित्यर्थः पर्यवसितं यत्साध्यमानित्यत्वमिति अतिसत्त्वातिरिक्तो यः शब्दधर्मस्तदिति रिक्तं विविशिष्टाभावत्वाद्भयेशब्दधर्मातिरिक्तं घटत्वादिकमनित्य
त्वं अद्योवाधादमित्यत्वस्यैव पक्षधर्मतावलेन सिद्धत्वादिति भावः तस्याप्यपकमिति श्रुत्वा साध्यस्य केवलान्वयितया तद्व्यापकत्वांसंभवादिति भावः न
वेदं सन्नुमाननेवेति कथमत्रोपाधिरिति वाच्यं श्रीमांसकमतेन मिथ्याभावात्तर्कः शब्दस्य नित्यत्वांगीकारात् नदाशब्दपदद्वयं शब्दत्वं परंतथा च शब्दत्वं अति
त्वात्वातिरिक्तशब्दधर्मातिरिक्तधर्मवत्त्वे यत्तादिसत्त्वं तर्कः उदाहरणान्तरमाह यदि चेत्तत्र येवेति शब्दत्वं तत्कत्वातिरिक्तशब्दधर्मातिरिक्तधर्मकप्रमेयत्वा
दित्यादिप्रमेयोत्तरार्थः तदाऽनित्यत्वमिति पक्षधर्मावलम्ब्य तत्कत्वापकत्वव्यापकत्वादिति भावः न वेदं चर्वती वक्ष्यामि धर्मादिसाक्षेवर्वती वक्ष्यामि

म० म०

त्वत्पर्वतत्वपाषाणामयत्वादावतिआसिरिति वा घं पक्षावतिवेसतीत्यनेन विशेषणीयत्वादिति हृदयं पक्षधर्मतावलम्बसाध्यव्यपकत्वोपाधित्वेन
 वासंवादमाह तदुक्तमिति कथं कस्य साधयेति वाद्यं कस्य साधयं साधयतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यमेषावतन्नि यमद्युतोपितव्यापकतारहितोपि पर्यवसितं नेम
 मेव उपाधिः पक्षधर्मतावलम्बसाध्यव्यपकत्वोपाधिः कथं केन इत्यर्थः उद्भावने हेतुमाह इषकोतेति सप्तमि पक्षो नाप्यकत्वस्य इषकतादीन्यस्य
 त्वादित्यर्थः एवं हीत्यादि पक्षधर्मतावलेन नित्य इव समवेतत्वसिद्धये असमवेतत्वे इत्यासमवेतत्वो वेधित्ये रणयसावपवत्व इति इव समवापिकारा
 लेति हेतुत्वार्थजयमत्वेति अत्र इवत्वमात्रस्य हेतुत्वे घटादौ अभिचारस्य नधिकरणांतं तावन्मात्रोपादाने रूपादौ अभिचार इति इवत्वोपादानं नमानधि
 कारादुच्यते तस्मात्प्रसिद्धत्वात् न ह लेति परमात्मवसिद्धिदशाया मा कशादौ अत्र यव्याप्तिग्रहावजमेति अत्र त्वं भावत्वाच्च न वेयं मितिति ध्येयं उपाधिः सा
 दिति उपाधित्वेन तातः सादित्यर्थे तस्यैव परवसितसाध्याव्यपकत्वेन वस्तुतिव्याप्ते रभावात् अत्र समवेतत्वमात्रस्य वसावत्तित्वात् किं स्पर्श इत्येति पर्यवसित
 साध्यसमवायस एवोपाधिरिति यदि चात्र हायतिव्याप्तिरिति प्रदर्शनाद्य इत्येति तस्य व्यापकमिति वसातिरिक्ते तस्य व्यापकतया गृहीतमित्यर्थं ननु भवत्यतोपि
 स्पर्शवदसमवेतत्वस्योपाधित्वेन ज्ञानावतिः पसातिरिक्तेषु इत्याध्यव्यपकताज्ञानसंबन्धत्वात् पक्षोसाधनाव्यपकत्वज्ञानसंबन्धत्वाच्च पदिचावयवानुवत्त्याप्रसंगरूप
 विपक्षबाधकतर्कोराकस्य विनिर्धयवस्पर्शवतः सिद्धौ तसमवेतत्वं पक्षधर्मतावलम्बमेव भवति अथाव्यावगतेनापि स एव समवेतताभावत्वेन साध्यताव

राम०

छेदकेनवानाक्रांतत्वादित्यस्वरसादाह किंचेति पक्षधर्मतावलम्ब्येति पक्षधर्मतावलम्ब्यप्यायाः साध्यव्यक्तेः सिद्धावित्यस्यार्थः निष्कलङ्काधिरिति फलङ्क्या
धित्वेनज्ञानमित्यर्थः कस्याप्यापकस्यप्यापकत्वेनगृहीतमित्यर्थस्तद्ज्ञानंविनातद्व्यापकत्वत्रहायोगादितिभावन्ननुप्रवृत्तानुमानेनतद्गृहीत्वाडपाधौतद्व्यापक
त्वग्रहोद्यतदेवसिद्धासिद्धिद्व्याघातः किंतु अनुमानांतरात्प्रमाराणांतरेणवातद्गृहीत्वाडपाधौतद्व्यापकत्वग्रहः स्यादित्यत आह नहीतिनवेत्यर्थसोपा
धित्वेनज्ञातोयस्यप्यापकइतित्यावसोपाधौसाध्यस्यपक्षधर्मतावलम्ब्यत्वेमेवासिद्धमितिभाव इदमुपलक्षणां वायुः प्रत्यक्षप्रत्यक्षस्यशाम्भित्वादित्या
दातुभूतरूपवत्त्वादव्याप्तिश्चनहितवदहिद्व्यत्वावच्छिन्नप्रत्यक्षत्वादिकंपक्षधर्मतावलम्ब्यतेनवपक्षधर्मतावलम्ब्यत्वंवदाकदाचित्पक्षधर्मतावलम्ब्य
धर्मतावलम्ब्यत्वंवक्तव्यं अतएवोभूतवत्त्वादव्याप्तिः विशिष्टेताघवाज्ञानादिसहकारेणवहिद्व्यत्वावच्छिन्नप्रत्यक्षत्वादेरपिकदाचित्पक्षधर्मतावलम्ब्य
त्वंनिरूप्यतीतिवाच्यं प्रसिद्धानुमानेनहानसत्त्वादेरप्युपाधितापनेमहानसीपक्षत्वादेरपिकदाचित्पक्षधर्मतावलम्ब्यत्वेनतद्व्यापकत्वादित्यास्तावित्
र॥ ॥उपाधित्वस्यार्थपरहस्यं प्रथमतो लक्ष्यता निष्पन्नं लक्ष्यतावच्छेदकं निर्वर्तयति पदिति अस्य लक्षणात्पत्तेर्लक्षणात्तिसमिप्रग्रंथासंगतेन
द्विभिरित्वेनैतत्पर्यंततीपासाधनस्यसाधनेसप्तम्यर्थेवहीविधानात् साध्यव्यभिचादिरित्ववित्तिवर्ततइतिशेषतद्यावद्यद्विचारित्वविशिष्टंसाध्यव्य
भिचारित्वसाधनमिति सनुपाधिरिति यथाश्रुतार्थं वायुः प्रत्यक्षः प्रत्यक्षस्य शाम्भित्वात्प्रमेयत्वादेत्यादौ विशिष्टसाध्यव्यकोपाधिनोडूतहपवत्तादीनां व्यभि

चारित्वेन विशिष्टसाध्यमभिवारित्वमपि साधनवृत्तिमवसेवेति न तत्राव्याप्तिरिति मान्यमात्र इयं प्रथिवीत्वादिसादिसद्वैतोसाध्य आपके वक्तिसामग्रीमत्त्व
 गुणवत्तादावतिव्याप्तिश्च वारणा यसाधनवृत्तित्वप्रवेशः साधनपदं वसाधनतावच्छेदकीवृत्तिनाधिकरात्वपरं तेन इयं विशिष्टसत्तादिसादिसादौ विशिष्टस
 तादिसादिसादौ विशिष्टस्यानतिरिक्तत्वेपीति न गुणवत्तादावतिव्याप्तिरिति मान्यमात्र इयं प्रथिवीत्वादिसादौ वसद्वैतोसाध्य आप्यस्य महानसत्त्वघ
 टत्वादेर्वा रणा यसाध्यमभिवारित्वप्रवेश यत्सायानाधिकरणीय विशिष्टसाध्यमभिवारित्वमित्युक्तौ धूमवान् वक्तुः रूपवान् इयत्वादिसादौ साधन आपके वक्तु
 सामग्रीमत्त्व इयत्वादावतिव्याप्तिरतो यद्यभिवारित्वविशिष्टमिति पक्षमभिवारित्वं साध्यमभिवारित्वं वसाधनतावच्छेदकावृत्तिनाधिकरावृत्तीत्युक्तौ पर्वतो धू
 मवान् वक्तुः रित्यादौ पर्वतस्त्वमहानसेवत्वादेरिदं गुरुत्वादितादौ प्रथिवीत्वाभावघटत्वाभावादेश्च उपाधिप्राप्तिरतो विशिष्टत्वप्रवेशः तेषां यमभिवारित्ववि
 शिष्टसाध्यमभिवारित्वं च न कुत्रापि हेतुव्यक्तौ तदधिकरणात् व्यक्तौ वेति युक्तः कृतं तद्वक्तित्वं तद्वत्त्वावच्छिन्न अधिकरात्तथैव वक्तित्वरूपत्वाद्यवच्छि
 न्नाधिकरणात् कुक्षुत्तौ सकलवस्तु अधिकरणात् या अधिकरणा साधारणातिरिक्तैकतदवच्छिन्नाधिकरात्त्वकल्पने गौरवात्मानाभावाच्च अतएव रूपवान् इयत्वा
 त इयं सत्तादिसादावपि प्रथिवीत्वाभावघटत्वाभावादेश्च नतिव्याप्तिः हेनौ प्रथिवीत्वाभावादियमभिवारित्वविशिष्टसाध्यमभिवारित्वेपि कुत्रापि हेतुव्यक्तौ तदधिकरणात् व्यक्तौ
 तादिविशिष्टसाध्यमभिवारित्वविरहान् अवश्यं कृतं प्रथिवीत्वजन्यत्वादिविशिष्टइयत्त्वसत्तात्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणात्

बुधुपपनोष्टिआदिनसाधारणातिरिक्तैकद्वयत्वावच्छिन्नाधिकरणातायागुरादित्रयसाधारणातिरिक्तैकसत्तात्वावच्छिन्नाधिकरणातायाम्बक
 ल्पमेगोरवान्मात्रावाच्य इत्येव यद्दुर्मावच्छिन्नव्यभिचारित्वविशिष्टसाध्यव्यभिचारित्वाधिकरणासाधनतावच्छेदकावच्छिन्नसाधनाधिकरणात्वंसाध्यसा
 मानाधिकरणावृत्तितद्वर्गवत्त्विति निष्कर्षः तेन धूमवान्वहेत्सिद्धौ आदेधनं न इव्यत्वादिह वेगोपाधिधूमवारनवहेत्सिद्धौ विरुद्धस्य न लत्वादेरुपाधिता
 वारणा यववृत्तंतद्वर्गविशेषतां साध्याधिकरणातानिष्ठाधारतातिरूपिताद्येयतावच्छेदकत्वं तदर्थः तेन द्वयं प्रमेयत्वादिसम्बन्धमन्वविशिष्टं सत्त्वं इव्य
 सत्त्वादिसम्बन्धमन्वविशिष्टगुराभेदश्च नोपाधि यद्दुर्मावच्छिन्नव्यभिचारित्वं च यद्दुर्मावच्छिन्नवदस्यवृत्तित्वं यद्दुर्मावच्छिन्नाभावाप्यनिरवच्छिन्नाधिक
 रणातावृत्तित्वं वा तेन गंधवान्द्वयत्वादिसिद्धौ साधनव्यापके संयोगादौ नातिव्याप्ति इव्यत्वाभाववान्सत्त्वादिसम्बन्धमन्वविशिष्टसाधनाधिकरणात्वं
 नहेतौ साध्यव्यभिचारानुमानसमर्थोपि संयोगाभावादिर्नग्राह्यमात्रा लक्षणा नानातात्वादेतो न तत्र व्याप्तिः न च तथापि धूमवान्वहेत्सिद्धौ साध्यव्याप्य
 महानसत्त्वादावतीव्याप्तिरन्यथा व्यभिचारित्वविशिष्टसाध्यव्याप्यव्यभिचारित्वस्यापि हेतुव्यधिकरणातावृत्तित्वादिति मन्वन्तत्र स्पष्टत्वात् महानसत्त्वावोगोलकायतरत्वा
 वच्छिन्नधूमव्यापकत्वे सति न द्ववच्छिन्नवत्सव्यापकत्वे न वक्ष्यमाण लक्षणा नानातात्वात् सर्वे साध्यसमानाधिकरणाः सद्रुपाधपहेतोरेकाग्रपेयेषां स्वसाध्य
 व्यभिचारितिसिद्धांताच्च स्वव्यभिचारीतात्साध्यव्यभिचारिताव एकाग्रपेयैकस्मिन्नधिकरणहेतावितित इतराकार्यैः एकस्मिन्नधिकरणोऽप्युपादानपर्यंतो

म० म०

घमवान्वदेरिमादौ पर्वतेतरत्वमहानमहानसेतरत्वादेरिदंगुरुपादिसादौ पृथिवीत्वाभावघटत्वाभावादेश्वनसंग्रहः नचतत्रतेषामपिसंग्राह्यत्वमस्त्विति वाच्यं
 व्याप्तिपक्षधर्मतपोरेकतरमैगस्यावश्यकतद्यमिचारित्वेनविशेषितेनसाध्यमविचारानुमानासंभवात्तत्पवान्द्वयत्वात् इयंसत्वादिसादेरपि पृथिवीभा
 वघटत्वाभावादिर्नसंग्राह्यः जलसमवेतत्वादिविशेषितेनतद्यमिचारित्वेनतत्रसाध्यमविचारानुमानसंभवेपितद्वामिद्यारित्वसाध्यमविचारित्वयोरेक
 मिअधिकरणौहेतावसंभवात्तदनुपाधित्वस्योपाध्यापादिसकलतांत्रिकसंमतत्वाच्चेति सर्वचतुरस्रंकेचित्तुहेतौरेकाश्रयेहेतुत्वेएकमिअधिकरणौ
 एकस्याहेतुयुक्तावितिवाच्यंतेनतत्पवान्द्वयत्वात् इयंसत्वादिसादौ पृथिवीत्वाभावघटत्वाभावादिरपिसंग्राह्यः इदंगुरुपादिसादौ तुनसंग्राह्य एकस्या
 एववक्तुमर्हत्येवयोगोलकपर्वताद्यभयवृत्तिसंभवेधमवान्वदेरिमादौ पर्वतेतरत्वमहानमहानसेतरत्वादिरपिसंग्राह्यः वक्ष्यमाणालसरास्पतजामात्तापतिरि
 तिवाच्यं तद्वत्सरास्यापितसाधारणतयाश्रयेव्याख्यास्यमानत्वात् नचतत्रतेषांसंग्राह्यत्वेआधेय्यक्तेरेकत्वेपुनपुनः अधिकरणौयत्तिभेदेनाधिकर
 णावाच्यमिभेदात्प्रकृतमलस्यतावच्छेदकस्यतज्ज्यास्यापतिरुक्तपुनरादेरपत्वावच्छिन्नस्यापुनर्वीशेषणसकलरूपाधिकरणासाधारणस्यैकस्यपु
 नत्वादिरदंगुरुपादिसादौ पृथिवीत्वाभावावच्छिन्नव्याप्तिः तत्रतद्वत्स्यतायाः सर्वसंमतत्वादितिवाच्यं यद्यमिचारित्वेनवन्निष्कृतापकताकत्वेनसहसाधन
 स्यासाधनतावच्छेदकावच्छिन्नेसाधनेसाध्यमविचारित्वंसाध्यमिष्टव्यापकताकत्वंवर्ततेसंपादिरित्यर्थः तथाचसाधनतावच्छेदकावच्छिन्नवत्साधनत्व

राम०

तत्रापकतावच्छेदकोयोधर्मसाध्यसमानाधिकरणावृत्तिरुपवत्सुपाधित्वमिति कसितमिति नकोपि दोष इत्याहुतदसत्तत्पदान्दयत्वादित्यादौ रथि वी
लाभावादेरपाधित्वस्योपाध्यायादिसकलतां विकसंमतत्वात् अन्येतु यद्वैमविच्छिन्नवद्व्यत्वेन विशेषेसाधनाधिकरणोसाध्यवद्व्यत्वं वर्तते तद्वैम
विच्छिन्नतमुपाधित्वमित्येव लक्षणातावच्छेदकं साध्यत्वात् तथा च द्यत्वेन घवच्छिन्नाधिकरणात्वस्य सकलाधिकरणात् सासाधारणास्यैकत्वमपि हेतु
पदान्दयत्वादित्यादौ रथि वीलाभाकादौ नातिव्याप्तिः न वा रूपत्वावच्छिन्नाधिकरणात्मा एकत्वेपि रदं गुरुत्वादित्यादौ तत्राव्याप्तिश्च इत्थं च यद्यपि
द्या रित्वेन यद्वैमविच्छिन्नवद्व्यत्वेन तृतीयावसहार्थसाधनस्येति नंतरमधिकरणास्येति शेषः साध्या अभिचारित्वं साध्यमभिचारवद्विन्नत्वं स उपाधिः
तद्वैमविच्छिन्न उपाधिरित्यर्थः निरुक्तसाध्यसमानाधिकरणावृत्तित्वेन च तद्वैमविशेषणीयः तेन साध्यविरुद्धधर्मेनातिव्याप्तिरिति लक्षणातावच्छेदकं परि
शुर्वेति तदसत्तद्वैमत्वादिसमाप्तः उक्तलक्षणातावच्छेदकस्यैव लक्षणात्वं संभवेपियेन रूपेण सातस्योपाधिरित्वं तादृशं लक्षणात्माह लक्षणांति
त्यादितादिना पर्यवसितपदार्थमाह यद्वैमिति यद्वैमविच्छेदेन यद्वैमवतिसाध्यं प्रतिद्वं साध्यं वर्तमानं तद्वैमविच्छिन्नसामानाधिकरणात्वं संभवेनाद
शपत्तिं विद्वैमविशिष्टमित्यर्थः यथा अतएव वच्छेदकत्वं नात्रानुवृत्तित्वं अनूना नतिरिक्तवृत्तित्वं वा मित्रातनयत्वादीनां तदसंभवात् न वा त्वत्पसंभ
धविशेषः मित्रातनयत्वादीनां तद्वैमविच्छेदसाध्यादिसंगतत्वापत्तेः अन्यधिकरणावृत्तिं विद्वैमविशिष्टस्य साध्यस्य पर्यवसितपदार्थत्वं प्रसिद्धा

म० म०

पातितो धर्मविशेषपरिचया यत्र सिद्धांतं न तु लभ्यता घटकं तत्क्षणां तु सामानाधिकरण्यसंबंधेन यत्किंचिद्दुर्मविशिष्टस्य साध्यस्य व्यापकत्वे सति साधनाया
 पकत्वेव केचित्तु सिद्धिं निश्चितं एव तत्र पर्यवसितं यद्यर्थतया स्वस्वरूपकथनमिति वदंति त्रुचिता धनमिति का कंश्या मो मिश्राननयत्वादि सादेरित्यर्थः
 अविशिष्टस्य तद्वत्त्वादीति वा युः बहिरिदं प्रसङ्गः प्रमेयत्वादिसादिकित्यर्थः कुविन्महानसत्त्वादि इति धूमवान्वहेरित्यादावित्यर्थः नवतत्रा
 ईधनादेष्टु इत्याध्यापकत्वात् न तत्र सत्त्वं संभवात् अवधि त्रसाध्यापकत्वं कुतोऽभ्युपेयमिति वाच्यं शुद्धसाध्यापकत्वेपि विशिष्टसा
 ध्यापकत्वात् न पायात् परंतु अर्थविशेषतात्तया विशिष्टसाध्याप्यता वच्छेदकं भवतु न वेत्यप्यदेतत् ननु सामानाधिकरण्यसंबंधेन यत्किंचिद्दुर्मविशिष्टस्य
 साध्यापकत्वे सति साधनायापकत्वेव किं नूध्यादिसादिसद्देतावपि स पक्षे कदेशवति धर्मस्य अजनवत्वादेरुपाधितो संग महानसत्त्वाद्यवधि नव
 द्यादिव्यापकत्वादि चेत् अत्रोपाध्यायाः यद्दुर्मविशिष्टसाध्यापकत्वं तद्दुर्मविशिष्टसाधनायापकत्वस्य विवक्षितत्वात् ईदृशे अत्रोपाध्यायाः यद्दुर्मवि
 शिष्टसाध्यापकत्वं तद्दुर्मविशिष्टसाधनायापकत्वस्य विवक्षितत्वात् न वैवं च विन्महानसत्त्वादिदिस्त्वसंगतं तद्विशिष्टसाधनायापकस्याईधनादावभा
 वादिति वाच्यं धूमानधिकरणावस्थाधिकरणात्मापि महानसत्त्वसत्त्वान् विशिष्टत्वेव सामानाधिकरण्यसंबंधेन त्वेन हयवान् एथिवीत्वादि सादेन दुष्टो स
 तिकासीनत्वं विशिष्टस्य व्यापकत्वं च घटे तद्विशिष्ट एथिवीत्वा व्यापकत्वं च घटो मत्वस्य नोपाधित्वसंग साध्यपदं च साधना वच्छेदकं विशिष्टसाध्यापकत्वेन तु

प्र

राम०

राकर्ममत्वविशिष्टसत्तावानुपमेपत्वादिसादौ इत्यकर्ममत्वादिविशिष्टसत्तायापकोतादृशप्रमेपत्वायापकेचगुणात्वादौनातिआप्तिसाधनपदमापिता
धनतावच्छेदकविशिष्टसाधनपरतेनइत्यंगुणान्मत्वविशिष्टसत्तादिसादौ इत्यंगुणामतरत्वविशिष्टइत्यवयवव्यापकोतादृशमुद्देशनायाः अत्र
पकेचगुणान्मत्वेनातिआप्तिरदंगुणपादिसादौ पृथिवीत्वाभावादिरिवरूपवान् इत्यत्रात्मताकात्मनो यदादिसादावपि पृथिवीत्वाभावत्वात्तमे
दिनं लक्ष्यशतितनत्राआप्तिरिति प्राहु रूपवान् इत्यत्रादिसादौ पृथिवीत्वाभावादेव लक्ष्यत्वे तु यद्व्यावच्छेदशतिसप्तमी यद्वर्गविशिष्टेनार्थसाधनाधि
करणादतिशेषनशेषश्च निषेधार्थकः प्रसिद्धवर्तमानंतथाचासाध्या नधिकरणासाधनाधिकरणावृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकतावच्छेदकत्वे सति साध
नायापकतावच्छेदको यो धर्मस्तद्वत्तु पाधित्वमिति कृतिते विशिष्टसाध्यव्यापकोपाधाव्याप्तिवारणसमावृत्तिर्नांतं साध्यविशेषणं रूपवान् इत्यत्रा
दिसादौ साध्या नधिकरणासाधनाधिकरणाकाद्यादितद्विधमेवापु जलान्मतरत्वादिसदृच्छिन्नसाध्यव्यापकत्ववृत्तिरपि पृथिवीत्वाभावादिरितितत्रापि
लक्षणासमन्वयः यत्किंचिदेवविच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वस्य साधनाधिकरणावृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वस्य विधाने वक्तव्यं न धूमादिसदेतावच्छे
प्रसिद्धमतो नंतदोषतादवस्थं महानसत्तादेरपि महानसजलइत्यामतरत्वादिविशिष्टसाध्यव्यापकतयातदोषतादवस्थाराण्यसाधनाधिकरणत्वप्रवेशसाध
नाधिकरणत्वं च साधनतावच्छेदकविशिष्टाधिकरणात्तेन इत्यंगुणकर्ममत्वविशिष्टसत्तादित्यत्र साध्या नधिरासत्ताधिकरणावृत्तिरप्युक्तान्तरत्वावच्छिन्नसा

म० म०

अध्यापके एधि वीत्वा दोनाति व्याप्ति साध्या नधिकरणा साधनता वछेदक विशिष्ट साध्याधिकरणा प्रसिद्धे साध्या नधिकरणा त्वमपि साध्याता वछेदक विशिष्टा
 नधिकरणा त्वंतेनुपौ नगुणा कर्मा मत्व विशिष्ट सत्ता वाच्यता ते रित्यत्र सत्ता नधिकरणा जात्यधिकरणा प्रसिद्धा वपि इत्यत्रादौ नाध्याप्ती नचैवमुपाधिशरी रस्यसा
 ध्यामि चारिभाना दुपाधियमि चारेण पुनर्यमि चारानुमानमफलं स्यादिति वाच्यं हेतु विशेष्य कसाध्यामि चार प्रकारकताना र्थेन इदं मानस्यावश्यकता
 रतादशज्ञान स्पेवप्रतिबंधकत्वात् पत्रोपाधीत्वज्ञानात्प्रदंसाधनाधिकरणात्पनसाध्या नधिकरणा त्वज्ञानं तत्र निश्चितोपाधित्वाभावस्यापीष्टत्वात् साध्या
 पकत्वमपि साध्याता वछेदक विशिष्ट साध्यापकत्वं बोध्यं अथ गुरा कर्मा मत्व विशिष्ट सत्ता वाच्यता ते रित्यत्र इत्यत्रावव्याप्यते तत्र इदं गुरा मत्व इत्य
 कर्मा मत्वत्वादिरूपता दशधर्मा वच्छिन्न विशिष्ट सत्ता व्यापकत्व सत्वे पिता दशशुद्ध सत्ता व्यापकत्व विरहात् नच निरुक्त साध्या नधिकरणा निरुक्त साध्याधिकर
 णावृत्ति धर्मा वच्छिन्न निरुक्त साध्या समानाधिकरणा धर्मा वच्छिन्नत्वे सतीत्येवास्त किं व्यापकता वछेदकत्व पर्यंतो नुधावने नता दशसाध्या समानाधिकरणा वृत्ति
 चताशसाध्याधिकरणा निरूपिता धेयता वछेदकं त्वंतेन इदं सत्तादिसत्र इत्या मत्व विशिष्ट सत्ते नाति व्याप्ति रिति वाच्यं व्यापकता प्रवेशे उपोधि शरीर भागस्योपा
 धिमि चारित्व विशिष्ट साध्यामि चारित्व व्याप्ति ग्रहो पयोगित्वा संभवात् यथा सत्रिदेशे ववोप्यमि वात् धूमवानूषके रियादौ साधन व्यापकत्व प्रमेयता देवा रणा म
 साधना व्यापकता वछेदकत्व प्रवेश साधन पदं वसाधनता वछेदका वच्छिन्न पं रंतेन इदं गुरा मत्व विशिष्ट सत्तादिसत्र इत्य कर्मा मत्वत्वादिरूपता दशधर्मा वच्छिन्न सा

राम०

अथापकेगुराभ्यतेनातिव्याप्तिर्नैवमिदं गुरुत्वादित्यादावपि जलते जो मतरत्वादिस्पतादशधर्मविशेषसाध्यव्यापकतया पृथिवीवृत्तिरवासासकतया पृथिवी
 वीलाभावादेरुपाधितापत्तिः पृथिवीलाभावव्यभिचारिरूपव्यक्तेः पृथिवीमात्रनिष्ठतया साध्यव्यभिचारित्वाभावात्तत्र तदुपाधित्वस्य सर्वसंमतत्वादिति वाच्यं
 वस्तुप्रविष्टासाधनव्यक्तिः साधनतावच्छेदकविशिष्टतया साधनव्यक्त्यापकत्वस्य विवक्षितत्वात् इत्यत्राभावात्सात्त्विकत्वादित्यत्र स्वाभाववद्वृत्तिरूपत्वस्य
 भिचारीत्वेन साध्यव्यभिचारानुमानसमर्थो विसंयोगाभावादिर्न संशयः तेनोपाध्यायमतेष्वमतेव तत्राव्याप्तिरितिसमासप्रसंगादितानीदृशाधिग्रहप्रकारेणासा
 ध्यव्यभिचारबुधिमिति प्रकारं व्युत्पादयन्ति तथा हाति साध्यव्यभिचारीरसाध्यव्यभिचारग्रहः स्फुट एव स्फुटं तत्संभवसेव व्यभिचारित्वेन व्यभिचारित्वेन पिसाध्यव्यभि
 चारित्वेनैव साधनस्य साध्यव्यभिचारित्वग्रहः संभवसेव ननु विशिष्टसाध्यव्यापकव्यभिचारित्वेन विशिष्टसाध्यव्यभिचारग्रह एव संभवति न तु बुद्धसाध्यव्यभिचारग्रह
 इत्यत आह विशेषेति विशेषव्यभिचारित्वरूपतामिदमादिसर्थः नच विशिष्टाभावविशेषाभावयोर्नैवेत्यभिचारस्थे दातृकथं विशिष्टव्यभिचारे विशेषव्यभिचारतो
 तित्वाच्च विशिष्टाभावाविशेषविशेषाभावाभ्यामातिरिच्यत इत्यभिप्रायात् विशिष्टाभावात्प्राप्तिरित्येव विशिष्टाभावाधिकरणास्य विशिष्टाभावाधिकरणात्वं नि
 यमेन विशेषाभावाधिकरणावृत्तिरिति विशिष्टाभावाधिकरणावृत्तिरूपताञ्च अत एवेति यतो विशेषाभावाधिकरणासाधने विशिष्टसाध्यव्यभिचारे विशेषाभावाधिकरणात्वं
 साध्यव्यभिचारस्वरूपोऽत एवेत्यर्थः नार्थांतरमिति वायुः प्रसङ्गः प्रसङ्गस्य शोभयतादित्यादावुन्मूलरूपवत्त्वव्यभिचारित्वग्रहस्य बाधग्रहलकारादिसर्थः विशेषाभावाधिकरणात्वं

[illegible]

सितवरणा यथा हि धूसरविशिष्टममेयं त्वं न स्यादभिचारितया मित्रातनयत्वादि विशिष्टं सत् अथ यत्पि मित्रातनयत्वाद्यभिचार्येवेति भावः ननु मित्रातनयत्वाद्यभि
चारित्वं मित्रातनयत्वाभाववद्वृत्तित्वं तच्च मित्रातनयत्वविशिष्टं घटत्वेपि नास्ति विशिष्टस्यानतिरिक्ततया गुणा घमत्वविशेषसत्ताया गुणादिवृत्तित्वं मित्रातनय
त्वादिविशिष्टा घटत्वस्यापि मित्रातनयत्वविशेषसत्तात्वं न स्यात्तावद्वृत्तित्वरूपवत्त्वमभिचारित्वमपि धूमविशिष्टममेयत्वे तथा च साधनविकलो दृष्टांत इत्यतो
यापकत्वरूपमप्यभिचारित्वं निर्वृक्तं अयमभिचारश्चेति तस्मान्मात्राधिकरणोति तत् मित्रातनयत्वं समानाधिकरणात्तात्ताभावा प्रति योगियस्येति वदन्ती हि स्वस
मानाधिकरणात्ताताभावाप्रतियोगि मित्रातनयत्वमित्यर्थः यथा अने मित्रातनयत्वापकत्वस्यैव प्रसक्तो मित्रातनयत्वाद्यभिचारित्वरूपत्वतया शाकपाकजत्वमभिचारि
त्वरूपस्य विशेष्यदत्तस्यैव यथापि ते दुर्वारितान् मित्रातनयत्वयापकत्वे सति वर्तमानत्वादिसंस्पृष्टसम्पत्तात् अने देवविशिष्टस्यैव तादनतिरिक्तत्वेप्यस्यैव वि
शिष्टस्यानतिरिक्तत्वेपि तन्निरूपिताधारताया मित्रातनयत्वेभावादिति भावः १ द्वेवंशपायत्वमित्रातनयत्वप्रकारकप्रमा विशेष्यत्वाभावादेव व्यभिचार न स्यापि
मित्रातनयत्वादिति धूममित्रातनयत्वाद्यभिचारित्वान् शाकपाकजत्वाभावद्वृत्तित्वरूपशाकपाकजत्वमभिचारित्वान् तथापि शाकपाकजत्वमभिचारित्वपि स्वसमाना
धिकरणात्ताताभावप्रतियोगि शाकपाकजत्वकत्वं तथा च स्वसमानाधिकरणात्ताताभावप्रतियोगि मित्रातनयत्वकत्वकत्वेति स्वसमानाधिकरणात्ताताभावप्रतियोगि
शाकपाकजत्वकदितिकसितं स्वपदस्यैव एकधर्मावच्छिन्नबोधकमतो न को विशेष्यस्याहुः न व्याक्तं अथ यत्पि मित्रातनयत्वमित्रातनयत्वविशिष्टं

म० म०

स्वावयवविशेषरूपसमवेतत्वसंबंधेनैवस्थायानुमानहेतुकतयासमवेतत्वसंबंधेनश्यामत्वमिचारस्मैवात्रसाध्यत्वेनसाध्याभावस्यावित्तत्वात्तद्विचित्रि
 ज्ञातनयत्वमकृतेमित्राजन्यतावच्छेदकधर्मवत्वमात्रंनधिकृत्यत्वान्नतदापितादशधर्मस्यजातिविशेषरूपतयासमवायसंबंधेनश्यामत्वमिचारस्मैवात्र
 साध्यत्वेनसाध्याभावस्तुतरांतत्रसत्तादितिभावःननुमित्रातनयत्वाद्यमिचारित्वंकृतोमित्रातनयत्वेऽयमिचारस्मैवदगर्भ--इतोहेतुःस्वरूपासिद्धेइत्यत
 आहअव्यतञ्चभेदेपिभेदगर्भत्वादितिभावइतिआहुःमीआक्तअद्यटशनिगौरमित्रातनयस्यसंज्ञाभेदःतथागौरमित्रातनयवृत्तिधर्मोऽन्येनैवदृष्टांतएसा
 हुःतन्मतेऽयमिचारश्चेत्यादियंयस्तनयमतयोजनीयःभदाचार्यास्तन्नवद्यदत्तंयदभेदःसचनाचयेनदृष्टान्तःसाधनविकलत्वात्अधिकरताभेदेनयदभेदाभा
 वात्तापियतिरेकेणमित्रातनयत्वंनमित्रातनयत्वावच्छेदकधर्मवत्वमात्रंतस्यतनयत्वात्आतएवमित्राजन्यत्वविशिष्टपुंस्त्वारव्यवयवविशेषसमवेतत्वंछिन्नसिंहरवंउशरीरंतुपुंसकव
 त्नपुत्रतथावत्स्वरूपसंबंधेनैववस्थायमानानुमानहेतुतयास्वरूपसंबंधेनश्यामत्वमिचारित्वस्मैवात्रसाध्यत्वेनाद्यदत्तंसाध्याभावविरहादिसाशंकापामोदाह
 अथापिचाश्चेतितसमानाधिकरतोतिमित्रातनयत्वाधिकरणीभूतयक्तिविद्यक्तिनिष्ठेस्यर्थःतेनमित्रातनयत्वसमानाधिकरणत्वंफलितंवथाश्रुतेहेतावुक्तरीत्या
 अर्थविशेषणतापत्तेःतच्चेतिअभेदेतिअदभेदेस्याधिकरताभेदेनभेदाभावेपितत्रापातिशेवनचैवंस्थायत्वात्तदेवमिचारतस्यापित्रातनयत्वसमानाधिकरतात्वात्

राम०

तशाकपाकजत्वअभिवारित्वाच्चेतिवाच्यं यस्मिन्नधिकरतो मित्रातनयत्तसमानाधिकरापंतत्रशाकपाकजत्वअभिवारित्वस्यविवक्षितत्वात् मित्रातनयेशा
कथाकजत्वअभिवारित्वादितिकक्षितार्थइत्याहुः नचैवंसाध्यअभिवारानुमापकतेनोपिधियमिचारस्यैवदेवतवाससोपयस्तुचितो नोवाधिरिति
प्रागुक्तदोषो दुर्गारइत्यस्वरसाह पदेति यसाधन्यमिचारीतिः यः साधन्यमिचारीउपाधिः साध्यअभिवारोभापकः सत्वयमेवसाधनेसाध्य
मिचारेभापाकरति योजनास्वरूपसंबंधेनतस्याभिवारस्यैवतस्यापिअभिवारितासंबंधेनसाधयित्वात् साध्यअभिवारस्याप्यतावत्तथाचवकिर्ध्वय
मिचारीआर्द्धधनवत्तादिसादिदेवअभिवारानुमानप्रयोगः नचअभिवारित्वादिसंबंधस्यैवतस्यापिअभिवारितासंबंधेनसाधयित्वाच्चेतिभाव कुरकाष्टिवीकटिरासकोगवत्तादिसासौसाधन्या
पकत्वस्यानुशाशितस्याश्वत्थाद्युपाधेर्विशेषदर्शिनोसाधनेसाध्यअभिवारानुमापकत्वासंबन्धमिचारेतमुपाधिविशेषा साधनंयमिचारियस्येतिवु
त्पत्तासाधन्यपकत्वंतदर्थं तत्त्वंचेतिविशिष्टसाध्यमापकोपाधेतत्त्वंचेत्यर्थं साक्षात् प्रागुक्तरीत्याविशेषाण्यभिवारित्वादिविशेषाण्यहकारेणसा
स्यात्परयावार्यपक्षयंथोक्तमेणमुद्गसाध्यअभिवारानुमानापकविशिष्टसाध्यमिचारानुमिति- ऐववानायांतिरमिनिधंसोविनाशीजन्यादित्यादौवि
शिष्टसाध्यमापकभावताद्युपाध्यासावनायांतिरमित्यर्थः नचतथापिपरंपरेवेवेतिवक्ष्यप्रत्ययंतुदुर्गारनेः प्राप्तकालमस्तेवायथाउपाधिसाधनसाधकादिपर

म. म.

परायाच्यपुनरावनेऽप्राप्तकालतनस्यादितिवाच्ये प्रथममुद्धसाध्यविचारलोभाद्यन्तवकथंतदुत्तेनविशेषणाव्यभिचारित्वमिति विशिष्टसाध्यव्यभिचारित्वमुक्तं
तत्रविशेष्येकथंतायांतदुत्तेनाविशिष्टसाध्यव्यापकोपाधिरुदाहरसमाप्तकालविरहात् नवतथापिसाक्षात्तमुद्धसाध्यविचारानुमायकतादिशिष्टसाध्यव्यापको
पाधेदोषतनस्यादितिवाच्यं साक्षात्परपरासाध्याव्यभिचारानुमायकत्वस्यैवदोषतायांतत्रत्वादितिभावः केचिन्नुपकांततरेणालक्ष्यतावच्छेदकंनिर्वृतिपक्षेति
यसाधनव्यभिचारीसाधननिष्ठोपपद्यविचारः साध्यव्यभिचारिभायकः साध्यव्यभिचारानुमितिस्वरूपयोग्यः साध्यव्यभिचारसमानाधिकरणादित्यावत् सउपा
धिरित्यर्थ इत्थं पृथिवीत्वादित्यादिसद्वैतोसाध्यव्यापकस्यगुणावत्त्वादेसाध्यव्याप्यस्यदृढावत्त्वादेश्चोपाधितावास्यापानीकृतं व्यभिचारविशेषणतथाचसा
धनतावच्छेदकावच्छिन्नसाधनाधिकरणावत्त्वशिष्टपक्षवच्छिन्नव्यभिचारित्वनिरूपिताधिकरणात्वंसाध्यव्यभिचारसमानाधिकरणात्तद्वत्त्वमुपाधित्व
मितिपरीतंतेनैवविशिष्टसत्तादित्वाद्यैविशिष्टस्यानतिस्मित्वेपिगुणावत्त्वादेनानिव्याप्तिः नचप्राप्तपक्षेदेवैकसंबंधावच्छिन्नव्यभिचारीत्वस्यैकत्वमयंइय
पृथिवीत्वादित्वाद्यैवत्वादावतिव्याप्तिस्तदवस्थापृथिवीत्वाधिकरणात्तन्निष्ठदृढत्वव्यभिचारित्वस्यसत्ताद्यधिकरणात्तत्वेपिपृथिवीत्वाधिकरणात्तद्विशिष्टदृ
ढत्वव्यभिचारित्वनिरूपिताधिकरणात्त्वस्यपृथिवीत्वाधिकरणात्त्वसत्तात्तत्रसाध्यव्यभिचारित्वसाध्यव्यापकोपाधावत्त्वात्तत्तद्व्यभिचारस्यसाधनाधिकरणात्वं
निष्ठत्वेपिसाध्यव्यभिचाराव्याप्यत्वात् आश्रयभेदेतव्यभिचारभेदाभावात् पूर्वविरक्तसाध्यसामानाधिकरणात्तद्विद्वद्विशेषणीयतेनधूमवान्हेतिसादोसाध्यविह

राम०

देजसतादौनातिआसिउत्तिरेविआच्चस्वस्मानदरुपवान्द्वयतातः रदंयुस्सपादिसाहोष्टिबीताभावघटताभावावतिआसिबारानुपूर्ववत्तत्त्ववेतिअभि
 चारानुमिपपथापकत्वंचेत्यर्थसाक्षात्परंपरावेतिअुदसाध्यआपकस्यत्वेसाक्षाद्विशिष्टसाध्यआपकस्यत्वंपूर्वपक्षोक्तअमेराअुदसाध्यामिचारानुमा
 पकीविशिष्टसाध्यआपकोपाध्युभावेनार्थांतरमित्यर्थः एतच्चप्रसंगात्स्वरूपकथनंनतुल्यतावच्छेदेनाहकिंचेतिपुरुषदोषत्वादितिउभापकस्यपुरुष
 स्पतिग्रहस्थानमात्रत्वादित्यर्थःमात्रपदादुपादिसिङ्गकअभिचारानुमितिप्रयतिबंधकत्ववच्छेदःअभासांतरस्यअभिचारानुमितिप्रकारांतरस्यतत्रअभिचा
 रातुमितियुर्वदशायांउपाधिरेवेतिधंसाविनाशीनमत्वादिसाहोभावात्तादिकमुपाधिदोषएवेतिव्योजनातेनाविवरंपरंपराअभिचारानुमितिविपरितोसाध्य
 सिद्धिप्रतिबंधकस्योद्देशस्यनिर्वाहदितिभावःनचैवमिति एवंध्वनिवच्छिन्नसाध्यआपकत्वस्यापिदोषताप्रयोजकत्वेअप्रावृत्तावमिति तत्रपक्षधर्मगुणात्तावच्छिन्नसा
 ध्यापकत्वाज्ञानसंभवादितिभावःएथिबीत्वमितिपक्षधर्मसत्तावच्छिन्नसाध्यआपकाज्ञानसंभवादितिभावःउपाधिःसात्तदोषस्यातत्रशब्दजलघोःवि
 विशिष्टायापकत्वादितिपक्षधर्मगुणात्तावच्छिन्नसाध्यआपकत्वादितिभावःस्वव्याघातकत्वेनेतिउपाधिमात्रस्य-वक्तव्याघातकत्वेनेत्यर्थःपक्षेतरस्योपाधित्वे
 सर्वत्रेवतादशोपाधिसंभवेनानुमानमात्रोच्छेदेअभिचारानुमानाधीनस्योपाधेरूपकत्वासंभवादितिभावःअतिआसिःउक्तपक्षानस्यदोषत्वापत्तीद्वयता
 ध्वनिवच्छिन्नसाध्यआपकत्वद्वच्छिन्नसाधनायापकत्वज्ञानसात्तापिसंभवादितिभावःसाध्यआपकत्वानिश्चयादितिपक्षधर्मवच्छिन्नसाधनायापकत्वंत

ति४

दूषावाचि ससाध्यपकतमिष्यादितर्ययदातुतनिष्प्रयोभवतितदावाधोनीतयक्षेत्रनिष्प्रयश्चतनिष्प्रयोभवसेवेतिन दोषरतिभावः संशयकत्वात् अमिवा संश
 याघापकत्वात् अनुकूलतर्कसोवेति उपाध्यभाववतिषससाध्याभावश्च स्येवमिवा रसिषयप्रतिबंधकत्वेनानुकूलतर्कत्वादितिभावः नोपाधित्वेनोपाधिकरणा
 तनिष्प्रयः पक्षमात्रेति यद्यपि पर्वतावयवस्पादोरपि व्यावर्तनाभयसमावर्तकविशेषणावलंबनवातद्वलंडवाधित्वा निष्प्रवेययोजकं तथापि तुल्यार्थक
 वतिप्रसयोभरपस्योत्पक्षमात्रव्यावर्तकं विशेषणं यत्र पक्षे तुल्यत्वादित्यर्थः तथा चतत्रायद्यानुकूलतर्कीभावेनतादृशव्यापकतामिष्प्रयस्यथाशपीतिभा
 वः अतएववेतिव्यापकतायाहकानुकूलतर्कसत्तादेवेत्यर्थ उपाधिः उपाधित्वेन निश्चितः यथासंख्यमनुकूलतर्कमाह तदुक्तर्षोरोति आर्द्धप्रमववस्तुत्वे
 राधमोक्तर्षादित्यर्थ इति वेतर्कमाह अनमथेति इत्यवदिदिष्टिप्रसभं प्रति इभूतहपस्यानयथासिद्धचयमतिक्रादि। सर्थः तृतीयेतकमाहवेद्यकादिति वेद्य
 केनश्यामत्वं प्रतिशाकपाकस्यजनकत्वकथनादितिभावः कारणात्तावगमेनेतिभावः आर्द्धप्रमववस्त्यादिनाध्यादिकं प्रतिकारणात्तानिष्प्रवेनेत्यर्थः चतुर्थेतर्क
 माहद्यटेति धंसस्याविधंसेप्रतियोगिनोद्युत्स्युनः पराप्रतिप्रसगेनेत्यर्थः धंसप्रागभावा नाधिकरणाकारस्यप्रतियोग्यधिकरणात्वतियमादितिभावः इहमापातत
 प्रतियोगिनोर्ध्वंसोविषयाप्रागभावस्य धंसं तथा धंसस्य धंसोपिप्रतियोगिनोर्ध्वंस इत्युक्तावेवद्ययेनानुप्रसंगवारणासंभवात् वस्तुतस्तत्कप्रामाणीकानंतधंसं प्र
 तियोगिनिष्ठतत्कारणात्वकल्पनामपश्यधंसानंतत्वकल्पनैव लघीयसीति साधवमेवानुकूलतर्क इति तत्कार्यकारणयोः कार्यकारणाभाव्याहकप्रमाणाविषयीभू

तयोः यद्यीच्छते अमृतस्यापि शाकपाकजलादेर्वापकसकथनात् शंका नुपपत्तेः बहु व्याकुलीति जलत्वादिना इत्यत्राद्यनुमानस्यादिसर्थाः तदुपजीव्येति तत्कार्य
कारणभावात्तानमुपजीव्येत्यर्थः इत्यत्र जलत्वादिस्थले विजलत्वं इत्यत्र व्यभिचारीत्याह संयोगव्यभिचारिण्याह संगतावच्छिन्नं प्रति इत्यत्र न न समवायिकारणात्तादि
ति परंपरया संयोगतावच्छिन्न इत्यत्रावच्छिन्नकार्यकारणभावग्रहोपजीवीतर्क एव व्याप्यग्राहकरतिभावः नन्वेवं पञ्च हेतुसाध्ययोः साध्योपाध्योश्च स ह वा
रदर्शनव्यभिचारनिश्चयमात्रं व्याप्तिग्रहकवर्तते नानुकूलतर्कतत्रोपाधौ साध्यव्यापकत्वा निश्चयादुपाधित्वज्ञानं होवोन स्यादित्यत्र आह पञ्चवेति तत्र संदिग्धो
पाधित्वमिति तत्र उपाधित्वं उपाधौ साध्यव्यापकत्वमित्यर्थः यदा हेतौ तर्कवितारस्तदा हेतौ साध्यव्याप्यत्वनिश्चयपदासाध्ये तर्कवितारस्तदा उपाधौ साध्यव्यापक
त्वनिश्चयपरतिभाव नन्वेवं पक्षेतरस्योपाधित्वनिर्वाणभावेऽप्युपाधित्वसंदेहो बोः स्तित्यत आह पक्षेतरस्येति स्वव्याघातकत्वेन उपाधिमित्रस्वरूपकताया धीतम
संगेन संदिग्धोपाधिरपि सः तस्योपाधित्वसंदेहो विन होषः इदमावाततः उपाध्यंतरस्य उपाधित्वसंदेहवत्पक्षेतरस्योपाधित्वसंदेहेनाप्यव्यभिचारसंशयजनने वाधकाभा
वात् न हि प्रयोजनस्य विविधासाधनी कार्यनयति न वा प्रजयानसतिः यदा यथाकथं विद्वन्नुकूलतर्कणापक्षेतरसाध्यव्यापकत्वं निश्चिततदनुकूलतर्कत पक्षेतरत्वव्य
भिचारित्वसाध्यव्यभिचारित्वमप्यत निश्चयोजातस्तदैव व्यभिचारानुमाने पक्षेतरस्योपाधित्वसंशया संभवेन व्यभिचारानुमानसंभवात्तत्र पक्षेतरस्योपाधित्वसंदेहा हि
तव्यभिचारशेकापक्षीपव्यभिचारसंशयवचनप्रतिबंधिकेति वाच्यं न हि व्यभिचारज्ञानत्वेन प्रतिबंधकतायते पक्षेतरत्वविष्टोपाधिद्वैतज्ञानजन्यत्वं पक्षीपव्यभिचा

मू० म०

रसंशयामतं वा प्रतिबंधकता वच्छेदकेन प्रविशेत्त गौरवात्मानाभाच्च वक्तुं विशेषादर्शनं दशायां उपाधित्वसंहतं यदापक्षेत्त एषोपाधित्वसंदेहस्य अपि
व्याप्तिरहो न भवत्येव परंतु कथं संप्रदायानुरोधतः कथायां संधिगोपाधित्वेनोभयते इत्येव तत्वं साध्या व्यापकता पक्षमात्रं साध्यव्यापककोटिमात्रं साध्य
व्यापकता कोटिसंदेहविषयीभवेति यावत् इषपां स्यादेवेति यदि मनुक्तगतिर्नानुसारणी वेति भावः पक्षोपाधिः पक्षोपाधित्वज्ञानं दीप्तः साध्यव्याप्येति साध्यव्याप्य
व्यापकत्वज्ञानेन तस्यार्थः अनुक्तत्वतर्कसाहेतौ साध्यव्याप्यत्वनिश्चयादिति भावः नोपाधि नोपाधित्वज्ञानं नोपाधि इषतां नोपाधित्वज्ञानद्वयसांशं कर्तव्यमभावेति
उभयमिति उपाधिरनुक्तत्वतर्कसाहेतौ तदभावाच्च पनेन व्याप्यभावाच्च पनेन आत्मताभार्यमिति साध्यव्यापकता ज्ञानार्थमित्यर्थः हेतौ साध्यव्याप्यता हकार
ननुक्तत्वतर्कसत्तेतत्र साध्यव्यापकत्वनिश्चयात्तदव्यापकत्वज्ञानेन साध्यव्यापकज्ञानेन स्यादिति भावः सोपाधाविति साध्यतदभावसहचरितसोपाधाविति सार्थः एकवेति अ
वच्छेदकमेवं विवेकेशोऽप्याधीतत्वं वाच्य इति सामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाधिवर्यं वाच्य इत्यर्थः एकव्यक्तिकव्यभिचारिहेतुस्य तेषामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाधेरव
च्छेदकत्वं विनाऽस्यावच्छेदकता पादुर्वचत्वात् घूमवान् वहेति सादौ च नैकव्यक्तिः साध्यतदभावसमानाधिकरण्यनच इत्यसत्त्वादिसादवपि विशिष्टसत्तात्वा इव वृत्तिता
दिकमेवावच्छेदकं भविष्यतीति वाच्यं सामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाध्यायमत्व इत्यत्राद्यपेक्षया तस्य गुरुत्वात् न च घटत्वादिकमेव सामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाधेरव
च्छेदकं भविष्यतीति वाच्यं सामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाध्यायमत्व इत्यत्राद्यपेक्षया तस्य गुरुत्वात् न च घटत्वादिकमेव सामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाधेरवच्छेद
कं भविष्यतीति वाच्यं सामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाध्यायमत्व इत्यत्राद्यपेक्षया तस्य गुरुत्वात् न च घटत्वादिकमेव सामानाधिकरण्यसंसर्गेशोपाधेरवच्छेद

राम०

काभावादिति इत्यायाततः साध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेनोपाधिस्वरूपस्यावश्यकत्वेऽपि तस्योपाधित्वज्ञानं कथं दोषः स्यात् उच्यते जीवत्वेनानुकूलतर्काभावस्यैव दोषत्वसंभ-
 वीतं वक्तुं तत्कृताधित्वज्ञानानुकूलतर्काभावोऽप्युपजीव्योपजीवकभावो नकार्यकारणभावः असंभवात् न बाध्याप्यापकभावः तस्य प्रतिबंधकतायामविनिगम-
 कत्वात् तद्वैतोरेवेति व्यायस्यकारणताया मेव विनिगमकत्वात् रातायो मेव विनिगमकत्वात् शून्यनिधर्मावच्छिन्नसाध्याभावव्याप्यः पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन वर्तमान-
 अतर्ह्यवच्छिन्नत्वमुपाधित्वमिति कलितं बाधुमुच्यते अत्रांतसाध्यविशेषणं वर्तमानधर्मवत्त्वहेति सादौ अतिव्याप्यात्वं विदुर्मेति विहावरतिधर्मोऽतिवर्तमान-
 चतथाप्ययोगोऽतर्ह्यवत्त्वहेति सादौ महानसादावतिव्याप्तिः तदभावप्यापि महानसाद्योगोऽतर्ह्यवत्त्वहेति सादौ अतिव्याप्यात्वं विदुर्मेति विहावरतिधर्मोऽतिवर्तमान-
 वाच्यंतत्राप्यवच्छेदकत्वात् महानसाद्योगोऽतर्ह्यवत्त्वहेति सादौ अतिव्याप्यात्वं विदुर्मेति विहावरतिधर्मोऽतिवर्तमान-
 समानाधिकरणाः सदुपाधयः पक्षे सर्वाश्रये वेदांस्तसाध्यव्यभिचारितेति सिद्धांताच्च पक्षे सर्वाश्रये परपे सर्वश्रये सर्वस्मिन् पक्षतावच्छेदकाप्रपक्षित्यावत् पक्षा-
 तावच्छेदकावच्छेदेन वर्तमानतोयादानात् पर्वतोऽवहिमान् धूमात् इव वक्रिषतधूमादिसादौ वक्रिसामग्रादेर्युदासः उदौ वक्रिमान् धूमादिसादौ वक्रिसामग्रादिभ्यस्तथा-
 ह्यवसत्यतिपक्षोऽप्यवच्छेदकतामते साधनव्यापकस्यापि पक्षावच्छेदकत्वात् अवाधितसाध्यकस्य लीवोपाधिस्य संशय इति पर्वतो धूमवानवहेति सादौ इधना-
 दौ नायागिरिति भावः न चैवं यद्दर्शवच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावविशिष्टसाध्याभावः सकलपक्षवृत्तिस्तद्दर्शवच्छिन्नत्वमुपाधित्वमित्येव स्यात्तावच्छेदकमत्तसाध्यादिति वाच्यं

श्री० म०

तस्यापि सप्ततावच्छेदकांतरत्वात् सप्ततावच्छेदकांतरसंभवस्य सप्ततावच्छेदकांतरत्वात् सप्ततावच्छेदकगौरवस्याप्यकिंचित्तरत्वात् एतदेव सप्ततावच्छेदकद्वये
व अयोगोत्तरकं धूमवत्तवभेदित्यत्र मुद्रसाध्यापके आर्द्धनेकमेव संगमयति यद्येति यावत्तर्हि हि धूमवत्तद्व्यावृत्त्या अयोगोत्तरक इति योजना तद्व्या
वृत्त्येव त्रयविधे शिष्टे तृतीया र्थ तथा हि यस्मात्तद्व्यावृत्तिविशिष्टे अयोगोत्तरके साधनाधिकरणो धूमवत्तमावर्तते धूमस्याभावो वर्त इत्यर्थः एतेन प्रथमसप्तताव
च्छेदकमुपपादितं ननु तथापीत्याप्यत्र गभेद्वितीयसप्ततावच्छेदकं तत्र आर्द्धनेऽप्यसमेवेतस्यावधिकरणोपस्थितेऽयोगोत्तरके इत्याध्याभावसत्वेपि पक्षवन्निध
र्मस्य विशेषणत्वेन तद्विशिष्टसाध्याभावादित्यत्र आह अतएवेति साध्याभावसत्तादेवेत्यर्थः तत्रेति साध्यासाधनसंबन्धाभावतत्रपक्ष इति योजना साध्यासाधनसंब
न्धाभावसाधवविशिष्टसाध्याभावः महानसायोगोत्तरकामतरत्वादित्यप्यसावन्निधर्मविशिष्टसाध्याभावरतिपावतत्रयस्य अयोगोत्तरकपक्षे मुद्रसाध्याभाव
सत्वे विशेषणसत्वेपि विशेष्याभावकृतस्य विशिष्टसाध्याभावस्यावश्यकत्वादिति भावः ननु तथापि ध्वंसो न निजो जन्मत्वादित्यत्र ननु तत्राप्यसाध्यावच्छिन्नसाध्या
पक्षे भावते अथ सप्ततावच्छेदकस्याप्यतिः तत्र साधनाधिकरणो ध्वंसो जन्मत्वरूपपक्षधर्मविशिष्टाविसत्ताभावस्य ध्वंसो न जन्मत्वे सत्यनित्यः भावताभावादिसंभवात्
मिद्वत्वेप्यनित्यत्वसाध्याभावत्वरूपस्य मुद्रसाध्याभावस्य साधनाधिकरणो सत्त्वमानाभावात् एवं वा पुः बहिर्दिष्टप्रत्यक्षः प्रत्यक्षस्य शास्त्रवत्तादिसंभवात् इत्यत्राप्यपक्ष
मवच्छिन्नसाध्यापकेऽहं तत्राप्यवत्वे तस्याप्यतिः तत्रापि साधनाधिकरणो वा द्वादौ इत्यत्राप्यपक्षधर्मविशिष्टवहिर्दिष्टप्रत्यक्षताभावात्पुनरुच्यते सति बहिर्दिष्टप्रत्यक्ष

राम०

सः उभूत रूपवत्ताभावादि सनुमानसिद्धत्वे विवहिरिदिप्रपक्षरूपस्य शुद्धसाध्याभावस्य साधनाधिकरणोत्पत्तेरानाभावादि सत आह एवमिति ध्वंसे वसी मते ध्वंसे जम्
त्वानि सत्वयोः संबंधश्च जम्बतरूपस्य धर्मविशिष्टाः नित्यतात्मावः निवर्तमानः निवृत्तिप्रतियोगित्वेन सिद्धि विषयो भवन् पक्षधर्मतावसादिति जम्बतरूपस्य वि
शेषात्पक्षविशेषात्पक्षधर्मविशिष्टानि सत्त्वसहकादिसर्गः अनित्यताभावं अनित्यताभावरूपं शुद्धसाध्याभावतयेति निवर्तमानं निवृत्तिप्रतियोगित्वेन जम्ब
नं इत्यतस्तीति इत्यत्र विशिष्टवहिरिदिप्रपक्षरूपस्य त्वमित्यर्थः निवर्तयत निवृत्तिप्रतियोगित्वेनानुभावयत् प्रत्यक्षताभावमाशयेति वहिरिदिप्रपक्षरूपस्य ताभा
रूपं शुद्धसाध्याभावमाशयेत्यर्थे सिध्यति इत्यत्र विशिष्टवहिरिदिप्रपक्षरूपस्य त्वमित्यर्थः सिध्यति न आयेति साध्याभावसिद्ध्या शुद्धसाध्याभावसिद्ध्या साध्या
नसंबंधाभावोः स्तीति साधनाधिकरणो शुद्धसाध्याभावो स्तीत्यर्थः प्रकृतं पक्षस्यैव साधनाधिकरणात्वादिति भावः स्वव्याघातकत्वेन त्वं साध्याभाववदभावसाध्याकत्वेन
साध्याभावोभावव्याप्यत्वेनेति यावत् साध्याव्यावृत्तकत्वादिति साधनाधिकरणो साध्याभावासमानाधिकरणात्वादिमर्थः पक्षधर्मविशिष्टसाध्याभावव्याप्यताच्चे
ति बोध्यं सांप्रदायिकास्तु अत्रोच्यते इत्यादि कृत्वा अभिचारोन्नायकत्वेन दूषकतापक्षे लक्ष्यतावच्छेदकमुक्तावतिपक्षोन्नायकत्वेनोपाधे दूषकत्वं यवदंति तन्मतेन त्वं
तावच्छेदकमाह अमेविति यद्यावत्तेति यस्य साधनस्य व्यावृत्तेरियोजना सर्वस्मिन् पक्षे इति शेष यस्य साधनस्यैव यत्नेन केनचित्संबंधेन संबन्धिकपक्षार्थः अन्य
सम्यगदिसंवृत्तीवावसहार्थेन व्यावर्णेन केनचित्संबंधेन यत्साधनसंबन्धिनो यस्य व्यावृत्तसर्वस्मिन् पक्षे व्याप्यत्वं निवर्तते साध्याभावोक्तं सत न हेतुव्याधिर्नियर्थ

सत्र इत्यत्र पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यापकेन्द्ररूपवत्तेचलक्ष्यतावच्छेदकस्याव्याप्तिरनुमयश्चेत्पुनसाध्याभावसत्त्वमानाभावादित्यत्राह एवमिति अर्थस्त
पूर्ववत् तथा चेति साध्याभावसिद्धेति सहायेतुतीया साध्यसाधनेति साधनविशिष्टसाध्यामवयवोभवतीत्यर्थ अतो लक्ष्यतावच्छेदकस्य न तत्राव्याप्तिरिति शेषः सा
ध्यावर्तकतादिति पक्षे साध्यासमानाधिकरणात्वादिसर्थः स्वव्याघातकत्वं च पूर्वमेत्याहुः अमेतु यद्यावत्संज्ञापरं विनैव सर्वग्रंथसंज्ञा कृयोजयति तथा हि प
क्षस्य हेतोर्पक्षावसाहेतुना साधनस्य साध्यनिवर्तते साधनसंबन्धिसाध्याभावः साधयितुं शक्यते साधनविशिष्टसाध्याभावसाधयितुं शक्यत इति यावत् येन केनचि
त्संबन्धित्वेनैव अथ यत्तस्य यदि सत्र तथा च येन केनापि संबन्धेन यद्देतुसंबन्धिनो यस्य धर्मस्य व्यावसायिकेनासाधनविशिष्टसाध्याभावसाधयितुं शक्यत इति
साधनविशिष्टसाध्याभावसिद्धिस्वरूपयोग्यासधर्मउपाधिरित्येव लक्षणं वाच्यः प्रत्यक्षः प्रत्यक्षः प्रत्यक्षस्य श्रियत्वात् गौरमित्रात्तत्राप्यप्यमः मित्रात्तत्रादिसादो
पुनसाध्यापकेरूपकेरूपवत्तत्रावकाशजत्वादाव्याप्तिवारणाय साधनविशिष्टसाध्याविशेषणं साधनपदं च प्रत्यक्षवृत्तिधर्मपरं तेन विरुद्धस्य लोपोपाधौ वाच्यः प्रत्यक्षः
प्रमेयत्वादिसादावुत्तररूपवत्तादौ च व्याप्तिरन्येवं पूर्वतो वक्तुमाना धर्मादिसादिविद्वत्तासाध्यादेरप्याधितावतिः तदभावस्य द्वादोतादशासाध्याभावसिद्धिस्वरूपेयो
ग्यत्वादित्यतः स्वरूपयोग्यमेव अतो निर्वक्तिसचेति यस्याभावादिति पूर्ववद्व्याख्येयं तथा च साधनविशिष्टसाध्याभावव्याप्यत्वे सति यक्षतावच्छेदकनवर्तमानत्वमेव तत्रा
योगोक्तस्वरूपयोग्यत्वमिति भावः साधनपदं पक्षवृत्तिधर्मपरं एवं सर्वत्र लक्षणानि कृष्यन्तु पूर्ववत् अयोगोक्तं धर्मवद्वहेति सत्रादौ धर्मैव लक्षणं योजयति यथेति ननु धर्मा

म० म०

भावस्य कथं साधना विशिष्टसाध्याभावस्याप्यत्र मिश्रत आह भावर्तते हीति हि यस्मात् भावर्तते भावतिप्रतिपत्तिरिति नानुमीयते अयोगो लक्षणे पक्षी भूतेऽयोगो लक्षणे नन्वे
 तावता तदभावस्य शुद्धसाध्याभावस्याप्यत्रेपि पक्षवति धर्मविशिष्टसाध्याभावस्याप्यत्र न संभवति तदभाववति पक्षे शुद्धसाध्याभावसत्वेपि तादृशी विशिष्टसाध्याभावात्
 तादिसत्त आह आत एवेति अर्थस्तत्पर्ववत् ननु धर्मो न निमोजमत्वात् वा पुर्वहिरिद्विषयस्यः प्रमेयत्वादिसादोभावत्वे भूतत्पवत्ता स्यादौ भावस्य जन्मत्व इव
 तादिरूपपक्षधर्मविशिष्टसाध्याभावस्याप्यत्र ज्ञानान्तरभावेन हेतुना तादृशी विशिष्टसाध्याभावानुमितिर्भवतु शुद्धसाध्याभावानुमितिः कथं स्यात् न च तदनुमिति विरेहेपि
 न सति वाच्यं नैतत्पक्षो याधिज्ञानस्य पक्षे शुद्धसाध्याभावानुमितिद्वारे वद्वयकत्वाभ्युपेयत्वादि विशिष्टसाध्याभावानुमितेः शुद्धसाध्याभावानुमितावप्रतिबंधकत्वादिस
 त आह एवमिति तिरुक्तस्योपाधिकत्वरूपत्वे इत्यर्थः तद्द्वानादिति शेषः यद्वा एवमिदमप्यथा योगो लक्षणे धर्मवदेति तत्रा ईधनाभावस्य इव तादिरूपपक्षधर्मविशिष्ट
 साध्याभावस्याप्यत्र ज्ञानान्तरं तदभावेन हेतुना पक्षे तादृशवित्तेत्यर्थः अथ यातत्राप्येतदाशंका संभवादिति भावः भावत्वव्यावृत्त्यस्य जन्मत्वविशिष्टतिसत्ताभावाभा
 वस्याप्यज्ञानान्तरमित्यादिः अग्रेपितथेयस्य दुअत्वविशिष्टवहिरिद्विषयस्य सत्ताभाववहिरिद्विषयस्य सत्ताभावस्याप्यत्र ज्ञानान्तरमिति शेषः चावेसादियं यत्त
 सांप्रति विक्रयजनीय साध्याभावस्य कत्वादिस्य तु निरुक्तसाध्याभावसिद्धिस्वरूपयोग्यत्वाभावादित्यर्थरितिरुतपक्षवित्तेन अतिरेकिधर्मत्वमिति केवलान्वयि
 नः प्रमेयत्वादेः स्वरूपसंबंधेन कुत्राप्युपाधित्वाद्यतिरेकितोपासनं तथा च तत्संबंधेन स्वप्रतियोगिनधिकारोक्तमिदमस्मात् भावस्य प्रतियोगितानवच्छेदको यो धर्मस्वद्वर्तते न स्ववेता

राम०

[illegible]

मू० प्र०

दितिभावः ननु स्वयतिरेकेण पक्षे साध्याभावोन्नायकत्वस्याप्यपत्ता निपायकत्वमतेऽप्येव किमानुपमादित्याद्ये साध्यापकस्यापि वक्तुं सामग्रादेरुपाधित्वशिकाया
 मिष्टा पक्षिमाह केचित् तित्ति स्वयतिरेकेण पक्षे साध्यमतिरेकोन्नायकत्वस्य तद्व्यतिपायकत्वादिनस्त्वित्यर्थः यत्रेति साधनस्य पक्षनित्ये तच्छा पक्षस्य सापि पक्ष
 वृत्तितावच्छेदकता तस्योपाधित्वा संभवात् यथोक्तस्वरूपता निपायकत्वमते यद्वहनिधमविष्टिजसाध्यव्यापकत्वे तति यक्षारतिवत्त्वोपाधिः रक्षणात्वा दिति भा
 वः अत्र दृष्टान्तमाह यथेति तत्रेति वक्ष्येति हेतुविमर्शे ननु पाधेर्वथोक्तत्वात् साध्यसाध्ये पितृत्वात् परार्थस्य ले साध्यसापि साध्यतावच्छेदकत्वे रोगोपाधितयो
 भावनापत्तिरित्यत आह साध्यं चेति नोपाधिः साध्यतावच्छेदकत्वे रोगोपाधितयान्नायक्यमिवासाधने तच्च मिचारादिपेतसाधने आदिपदात्तदभावपरिग्रहसाध्या
 शिशिवृत्तादिति साध्यमिचारादिपस्य साध्यसाधिशेषादिसर्पतया वसाधनादिरपेतमिचारादेरभिप्रेत्य वेति अत्रैव चोपपद्येत तच्च मिचारादिना हेतुना साध्यमिवा
 राद्यनुमित्यसंभवात् न तस्योपाधित्वेनोभावनमिति भावः ननु तथापि संदिग्धोपाधित्वे न तस्योपाधित्वापत्तिरित्यत आह अनुमितिमात्रेति परार्थानुमितिमात्रेति तर्थाः
 एतच्चोपात्ततः पत्रनतदुभावनंतत्रैव परार्थानुमितिमात्रेति परार्थानुमितिसांभवात् पालं कथं कसं प्रहा वनिषिद्धता नतदुभावनमित्येव तत्त्वं उपाधिसामान्यतया
 रांडपाधिसामान्यतयापित्वा विशेषणलक्षणाद्यं विभजते सर्वेति हेतुव्यामिचारसंशयकत्वेनेति साध्यापकत्वसंदेहे साध्यापकत्वसाध्यापकत्वमिचारास्य साध्यमि
 चाराप्यसंदेहासाध्यमिचारासंदेहः साध्यव्यापकत्वसंदेहे तु साध्यापकत्वसंदेहात् साध्यसाध्यापकत्वसंदेहात् साध्यसाध्यापकत्वसंदेहात् साध्यसाध्यापकत्वसंदेहात्

राम०

तादिति भावः संदिग्धोपाधिः संदिग्धोपाधित्वेन तत्रैव सप्तम्यर्थस्य नान्य व प्रथमस्योदाहरणमाह यद्येति शङ्कायाहारः परिश्रान्तिरूपमिष्टीशाकादिघटितवाक्यजरा
प्रसाप्रीत्यमित्यार्थः तेन नाग्रिमग्रंथासंगतियार्थस्यात्ताभिषाये शाश्वतेनेवेति तेनैव मित्रातनयत्वेनैव तदपिता दशसामग्रीमत्वमिति साध्यमिति वस्तुनितिशङ्का धौ
नसाधनाया पक्षसं देहरिरासापवादिसाधनमित्यर्थः उपाधित्वादिति संदिग्धोपाधित्वेनोभ्यामन्तरित्यर्थः ननु मित्रातनयत्वेन हेतुना पुषदेवोभयसाधनीवं तत्र च रणा
मलादेर्नोपाधित्वेन उभ्यावनंसंभवसाध्यस्योपाधित्वेनानुभाष्यत्वनिष्कर्षादित्याहु उपस्थापीति शृणुमत्वमात्रे हीति इदमुपलक्षणं युगपदभयस्य साधने व्यक्तांशे अ पर
स्योपाधित्वेनोभ्यामन्तरेषाधकाभावात् अभिचाराद्यनुमाने साध्याविशिष्टतया स्वस्मिन्साध्ये एव स्वस्योपाधित्वेनानुभाष्यत्वनिष्कर्षादिति ध्येयं चेदमिति एवं साध्यसाम
ग्राअप्युपाधित्वग्रहविषयत्वेन अनुमानेति वस्तुनित्युपाधानस्थले पिउपाधिः स्यात् उपाधित्वग्रहविषयः स्यात् इष्टापन्नौवानुमित्यसंबादिति भावः अनोपाधिकत्वे नि
ष्कर्षादिति व्याप्तिनिष्कर्षादित्यर्थः साध्यसामग्राअप्युपाधित्वग्रहविषयत्वे अचार्यसंबाद्धमाह अतएवेति साध्यसामग्राअप्युपाधित्वग्रहविषयत्वादेवेत्यर्थोपाधिः नोपा
धित्वग्रहविषयः उपाधिः उपात्तग्रहविषयः क्वचित्तोपाधिः क्वचित्तोपाधित्वग्रहविषयः न तु सर्वत्रेति नोपाधित्वग्रहविषय इति शेषः द्वितीयमुदाहरति यद्येति तुल्येति साधनीभूत
कार्यत्वे निष्ठसाध्याभूतकर्तृकत्वव्याप्यताया हके सहचारग्रहासाधनीभूतकार्यत्वाव्यापकशरीरजन्यत्वादिनिष्ठसीध्याभूतकर्तृकत्वव्यापकताया हकसहचारग्रहतत्त्वयोः योन
स्ये मयोः अनुक्ततर्कसमवहितत्वे तुल्ययोः सतीत्यर्थः उपाधेरिति कातरुवसाधमाव्यापकीभूतशरीरजन्यत्वादेः साध्यव्यापकतासंदेह इत्यर्थः तथा च प्रतिफलकार्यत्वादिसं

मू० म०

यदासाधनेसाध्यव्यापकानिश्चायकः साधनाव्यापकशरीरजन्मत्वादीसाध्याव्यापकानिश्चायकैर्नायतीति तदाशरीरजन्मत्वादिकं साध्यव्यापकतासंदेहासंदिग्धोपाधिरित्यर्थः
 न च तस्य सदेतुतया कथं तजोपाधिरिति वाच्यं सदेतावपि दशा विशेषसंदिग्धोपाधिकत्वे वाधकाभावादिति भावः ततीव मुदा हरति यथावेति शाकपाकजत्वसेतिसाधना
 व्यापकतया संदिग्धस्य शाकपाकजत्वस्य सैव तन्वत्वे सैव तन्वत्वे हेतौ शाकपाकजत्वमिति शेषनवाहेत्वासांतरं नवाहेत्वाभासः निरनुयोमेति तथा च स्वार्थानुमानस्य
 योपाधित्वसंदेहो दूषणं न तु पराध्यानुमानेपीति भावः संदिग्धानेकांतिकवदिति अनेकांतिकत्वं सदेहेवदित्यर्थः एतच्च दूषकमात्रे दृष्टांतः तेन अभिचारसंशयाधापकत्वेन
 स्पष्टमिति दूषणत्वात् उपाधित्वसंदेहस्य दूषकत्वात् उपाधिकरिव उपाधित्वनिश्चयश्च निश्चयाधायकतया अभिचारनिश्चयाधायकतया न च तस्याप्युपाधित्वसंदेहः
 स्वतः सन्नेव अभिचारसंदेहद्वारा दूषको न तु तत्रान्वितित्वा नार्थतदुभावनमप्यस्य मयोरित्यादाकं धेति वाच्यं तथा ससनेकांतिकत्वं सदेहोपाधित्वनिश्चयोभावनस्य
 तथा तावदेव यदि चानेकांतिकत्वं सदेहादिना मम आसिग्रहो मा भूदिति ज्ञायनाय तदभावनं कथं संप्रदायप्रसिद्धमिति तु तत्त्वतः सदेहोपाधित्वसंदेहा मम आसिग्रहो मा भूदिति
 तिज्ञाप्तायोपाधित्वसंदेहोभावनमपि कथं संप्रदायप्रसिद्धमिति तु तत्त्वतः सदेहादिना मम आसिग्रहो मा भूदिति ज्ञायनाय तदभावनं कथं संप्रदायप्रसिद्धमिति तु तत्त्वतः
 प्रतिज्ञानी ते रदानीमिति उपाधिविभागानंतरमिति सार्थः दूषणं तज्ज्ञाप्यते केचिन्नुद्वेकतावीजं दूषकवदहरविषयतावच्छेदकशब्दोपाधिशब्दे योऽप्यविता यसा दूषकशब्दस्य
 पारिभाषिकता यसा वयसोक्तं सहास्यतद्विषयतावच्छेदकतासंभवात् इति भावः इत्याहुतदसंभवाच्च तस्य तादृशा नुप्रतिप्रयोजकत्वं नात्र दूषकमिति कथितं एवं च सत्यमिति

राम०

[illegible]

म० म०

तजदमावयोरेकधर्मणेकस्येवव्याधर्मवताज्ञानंतत्रैवआपधर्मवताज्ञानादपीत्यर्थः अनुमितेरितिसंबंधेः क्वाचित्कावाठः अनुवन्नादमुमितेर्विशिष्टमिति विहातस्मर्थः अनुमि
तेरिस्कारसंबलितपाठेपि अतु पश्चात्मितेर्विशिष्टवुद्धनास्यमितेरेत्यर्थः ननु सत्यतियहो ननु मातद्वरणार्थमुपाधुभावनमपितुवदुपुआप्तिपक्षधर्मतामतरपक्षहे
तुमज्ञापरामर्शेऽप्रापारपग्रहार्थमेवतदुभावनमतएवास्माकंमापातसम्यञ्चोवहश्चेतिपमाणादीकापि किंवपत्रवादिप्रतिवादिभासाध्यतदभावसाधकमायमात्रप्रकृतं
मध्यस्थस्यवेत्तापिहेतोवुक्तसतर्कासूत्रोव्याप्तिनिश्चयोज्ञातस्तत्रैवोपाधुभावनैस्यसममत्रचतदुभावनविस्तृतमेवअन्यथायमिचाराद्यथायतकतवावृत्तत्वादि
नामप्येतदोषस्यदुस्तरतातयापिनिश्चयसत्वेनअभिचारादिज्ञानस्याथसंभवादिमस्वरसादाहसंदिग्धोपाधेरिति उपाधित्वसंदेहदशावापुपाधेरद्वयकत्वापनेत्येसर्थः तद्वृत्ति
रूपस्यसंदिग्धात्वादितिपाठस्तद्वृत्तिरेकस्यतदभीसाध्याभावव्याप्यतयातत्तनीसंदिग्धत्वादित्यर्थः क्वचित्तुतद्वृत्तिरेकस्यपक्षेसंदिग्धत्वादितिपाठः तत्रसंदिग्धोपाधेरित्यस्यपक्षे
वृत्तिहेतासंदेहदशावापुपाधेरित्यर्थः अग्रेवपक्षरतिमस्यपक्षवृत्तिताविनिश्चितमेतन्ननुसत्यतिपक्षतेकोपाधेरद्वयकत्वादिनयेउपाधितादिसंदेहदशावापुपाधेरद्वयकत्वादि
तिरेवेततग्राह्यपिचेतिउपाधित्वानस्यादउपाधेरद्वयकत्वंनस्यादव्यतिरेकइति तद्वृत्तिरेकस्यासाधारणात्वादित्यर्थः पक्षमात्रवृत्तित्वस्यासाधारण्यरूपत्वादितिभावः ननुपक्षमात्रवृत्तित्व
रुपासाधारण्यज्ञानंनानुमितिविरोधिकितुवत्सपक्षव्यावृत्तत्वरूपतद्दानेमेवतथातच्चतन्नसिपक्षस्यैवविपक्षतादिसतग्राह्यपक्षवृत्तिश्चेतिपक्षवृत्तिताज्ञानदशायाधउपाधि
द्वयज्ञानस्यादित्यर्थस्तानंवेतोतिस्वाअपरिषयकलोकिसाक्षात्कारविषयान्तत्वेसतिलोकिकसाक्षात्कारविषयतादित्यर्थः असरेणरात्मादादृष्टांतः अभिचारश्चगंधादोअप्रापारतमिति

शब्देः ससाधनायापपक्षवृत्तिताग्रहादिसर्थः तद्वक्ष्यतेति साध्यं आपकत्वे सति साधनायापकत्वरूपस्योपाधितस्य ससत्तादिसर्थः अमथापीति वक्ष्यते विनापीत्यर्थः पक्षवृत्ति
 ताभ्रमेति शेषः दूषकत्वसंभवात् कदाचित् दूषकत्वसंभवात् दूषकतातिप्रसंगस्यादौखत्वादिति भावकेचित्तु ननु तत्रोपाधितस्य ससत्तामपि तु पक्षवृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यं आपकत्वे स
 ति पक्षवृत्तिवत्तद्वत्सत्तां तत्रास्ति पक्षोक्तस्य दूषकत्वरूपतामप्यानुपपत्तात्तथैव कथनादिसत आसथापीति यद्योक्तं पक्षिन्स्यापि दूषकत्वसंभवाच्चैतत्तथाच किं स
 कस्यमागिकव्यवहारविषयस्य तस्यानुपाधिताभ्युपगमेनेति भावस्तु ननु सत्यति यस्योक्तं यत्नेन दूषतादीनो मम पक्षवृत्तिर्यह दशायास्तु याधे दूषके दृष्टा पक्षिरे वि
 तत आह किंचेति साध्यं आप्यस्येति साध्यं आप्यतया विधितस्य साधनस्या आपकताज्ञानेनोपाधे साध्यं आपकत्वज्ञाने इत्यर्थः सत्यति पक्षः साध्याभावपक्षः आपकत्वतिरेकादि
 ति आप्यकतया गृहीतस्य ततिरेकात् आप्यतया गृहीतस्य ततिरेकग्रहणार्थः अतिदुर्लेनेति हेतुविशेषकस्यास्य भावप्रकारकज्ञानस्यानुमितिकारणीभूतस्यापि ग्रहणतिबंधक
 स्य विशेषकस्याप्यसाविधया प्रयोजकत्वेनेत्यर्थः दूषकत्वमित्यनुवृत्ततेति यार्थश्चेत् पूर्ववत् उपाधाभावस्य आप्यत्वे हि उपाधित्यास्यभावतया दूषकः स्यात्तदेव च सिद्धसिद्धि
 द्यातात्राकृतमित्याह अनौपाधिकत्वेति उपाधिर्न दूषककिंतु आप्यत्वासिद्धिरपहेताभासं तर्गत एव स इति कस्य विमतं दूषयति नापीति अनौपाधिकत्वज्ञानस्य उपाधितप्रकारकोपा
 धिज्ञानाभावस्य आप्यज्ञानकारणोति आप्यज्ञानकारणाभूताभावप्रतियोगिज्ञानविषयतयेत्यर्थः आप्यत्वासिद्ध्याः यत्वासिद्धौ साधारणपादिभिन्न आप्यग्रहणतिबंधकज्ञानविषयस्यैव आप्य
 यत्वासिद्ध्यादिति भावः दूषयति नहीति अस्य साधनभिन्नस्य अस्य आप्यज्ञाने साधनभिन्नास्य आप्यज्ञाने साधनेस्य आप्यज्ञान इति यावत् स्वतः प्रतिबंधकमिति साक्षात्सतिबंधकमि

मू० म०

सधर्मिन्नधर्मिकतादिति भावः तथा धानुमितकस्याज्ञानमात्रेति साक्षात्प्रतिबंधकज्ञानविषयस्यैव हेतुभासतया कथं सत्यहेतुभासेन भाव इति ह ६ पं मिन्नधीधर्मिकत्वं परिहर
 नाहनचेति साध्यव्यापकेति व्याप्यतासंबंधेन साध्यव्यापकवत्ताज्ञानद्वयार्थः तथा च तद्विषयक तमेवोपाधिर्वाप्यत्वसिद्धांतर्गत इति भावः साध्यव्यापकेति व्याप्यतासंबंधेन साध्यव्या
 पकभावंतज्ञानमीत्यर्थः येनेति जन की भूतज्ञानं विद्यप्यत एव ग्राह्याभावाद्यनवगाहिनो ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वनिषेधादिति भावः तस्मिन् व्याप्यतासंबंधेनोपाधिमताज्ञानं व्यापि
 तज्ञानविद्यकमेव न भवतीत्यत्राह किं त्विति साध्यव्यापकेति व्याप्यतासंबंधेन साध्यव्यापकोपाधिमताज्ञानेनेत्यर्थः साध्यव्यापिचारेति व्याप्यतासंबंधेनोपाधिमताज्ञानं व्यापि
 तज्ञानमाधिसौकर्यादुक्तं तस्मात्तद्व्याप्यतासंबंधेन हेतुतुपाधिममता निश्चयस्य प्रतिबंधकतोपुपाधेर्न व्याप्यतासिद्धितसंभवः उपाधिविशिष्टहेतुमिरपि तद्विषयत्वस्यैव व्यापि
 तज्ञानप्रतिबंधकता निषेधतया तद्विशिष्टहेतुत्वेन व्याप्यतासंबंधादप्यव्याप्यतासिद्धांतर्गतसाध्यादेरपि प्रत्येकव्याप्यतासिद्धिर्वाप्यते इति हेतुभासे सुख्यतनु उपाधिद्विकर्ष इव क
 तंतुस्य व्यापिचारेणैकसाधनपक्षकसाध्याव्यापिचारा नुमितप्रयोजकत्वेनेति मतं दूषयति नारीति दूषकमित्यनुषमते रतीपार्थक्यपूर्वकसाध्यव्यापिचारेनेनेति साध्यव्यापको
 पाधिव्यापिचारेनेनेत्यर्थः तथेति तत्सर्वमिति शेष साध्यव्याप्येति साध्यव्याप्येति साध्यव्याप्यसाधनायापकत्वेनेत्यर्थः साध्यव्यापिचारेत्वं साध्यव्याप्यत्वं व्यापिचारेनेनेति उपाधिनिय
 साध्यव्यापकताया ह कसहचारादिग्रहहेतुविषयसाध्यव्यापिचारे ह कसहचारादिग्रहयोस्तत्पत्तादित्यर्थः साध्यव्यापकतायाप्यत्वेनेति साध्यव्यापकत्वाप्यत्वसिद्धेनेत्यर्थः विसिद्धिहेतिसाध
 नपक्षकसाध्यव्यापिचारेनानुमितप्रयोजकत्वोपपत्त्यर्थः दूषकत्वमित्यनुषमते साध्यव्याप्येति साध्यव्याप्यसाधनेत्यर्थः उपाधिहेतुभासांतरमिति आभासस्य दोषस्योद्देशेन प्रयोजकत्वात्तद्व्याप्यता

राम०

मिति सुत्ता उपाधिर दूषक इत्यर्थः राजदंतादिवत् वृष्टीतमुत्पत्तयमासेपि हेतुशब्दस्य पूर्वनिपातः केचिन्नुत्पत्त्याभासांतरमिति वाच्यमिति पक्षाद्यतिरिक्तोऽनुमितिसाक्षात्प्रतिबंधकज्ञानवि
षयो हेतुभास इत्यर्थः इत्याहुः तदसत् न तर्कज्ञानविद्युत्कृतया ग्राह्यभावाद्यनवगाहितया चानुमितिप्रसविसाक्षात्प्रतिबंधकतासंभदिति ध्ये च दूषकतावीजपूर्वपक्षरहसं तर्कादिनेति सा
ध्यपक्षतादिनिश्चयसाध्यादिनेत्यर्थः आदिपदान्तसंशयपरिहारविच्छित्तज्ञाने दूषकतावीजचितं वंद्यकत्वस्य धर्मिण सत्त्वं यद्विद्येति यदाचेत्यर्थः साध्यसाधनसहचारदर्शनेन सा
ध्यसाधनयोर्निपतसहचारदर्शनेन साध्यसाधनयोः आप्यत्वनिश्चयेनेति यावत् साध्यव्याप्यसाधनाव्यापकतया साध्याप्यत्वनिश्चयादि विशेषः निश्चय एव ज्ञानमेव उपाधित्वनि
श्चयाभावात् उपाधित्वज्ञानाभावात् दूषकत्वे दूषकताधर्मैव कृतं हि भवितुं कुतस्तत्तात्वीन इष्यते कताया मनुमिति कारणाप्रतिबंधकज्ञानप्रयोजकत्वतसाक्षादनुमितिप्रतिबंधकज्ञा
नप्रयोजकता रूपत्वचितनमित्यर्थः किंचेति यत इत्यर्थः सत्यत्रियस्य त्वेति स्वयतिरेकसिगं कसाध्याभावा नुमिति प्रयोजकतयेत्यर्थः आप्यतासिद्धिर्योतिव्याप्तिविरहात्पत्तेन विशेषसावि
या हेतुविशेषकस्याप्यभावप्रकारज्ञानप्रयोजकतयेत्यर्थः स्वातंत्र्येण वेति तद्विरूपेण वेत्यर्थः तच्चरूपं साध्याप्यत्वसिगं कहेतुपक्षकसाध्याप्यविरहानुमितिप्रयोजकत्वं वक्ष्यामि
यमिचारज्ञानप्रयोजकत्वं चेति भावसाध्यव्यापकता निश्चयः तदुत्पत्तयत्रये ह्यणी यद्यमिचारज्ञानद्वारेति मानसव्यचारप्रसङ्गप्रयोजकतयेत्यर्थः अतो नाग्निमेताभ्योनस्त्यमानसव्य
मिचारनिश्चये उपाधिज्ञानस्य विशेषदर्शनतयोपयोगित्वेन तद्विषयतयोपाधेरवितप्रयोजकतादिति भावः सासाध्यव्यापकव्याप्यत्वेनेति सतीष्टसाध्यव्यापकत्वद्वयेदकारपावशिना
व्याप्यत्वेन हेतुसाध्यव्याप्यविरहानुमितेः प्रयोजकतया वेत्यर्थः एतच्चोपाधित्वनिश्चयमिदं स उपाधित्वसंशयस्य तु साध्यव्याप्यविरहस्य विषयं प्रत्येकं विषयमोज

मू० म०

कृतं तत्र साध्यव्यतिरिक्तं साध्यवदभाववित्तविशिष्टं साध्यवद्विन्नित्त्वरूपव्यतिरिक्तं न तु स्वव्यापकता असाधनाधिकरणत्वरूपव्यादेः एतेन स्वसमानाधिकरणासंताभावमिति
 योगिकत्वं साध्यव्यतिरिक्तं हि सत्यपि निमित्तं स्वव्यापकतायाः साधनाभावपक्षीभूतसाधनव्यक्तीपर्यवसाये साध्यप्रसिद्धे साधनोपपत्तौ तर्कतया हेतुदनुमानवैयर्थ्यापत्तेरिति ध्येयं का
 भेदेन व्यवस्थितवित्तके माहयद्वेति साध्यव्यापकेति साध्यव्यापकोपाध्यभाववद्विन्नित्त्वेनेत्यर्थः उभेयहेतावनुमेयं तथा च किंचिद्व्यभिचारानुमितिश्रयो जकृतवाप्युपाधेयवत्
 मिति भावः एतदपि निश्चयवदशायां अधिभूतं इदं च पर्यवसितसाध्यव्यापकत्वे सति पक्षावृत्तित्वरूपोपाधित्वात् न स्य दूषकता वीजमुक्तं पक्षधर्मविशिष्टसाध्यव्यापकत्वे सति
 पक्षावृत्तित्वरूपोपाधित्वज्ञानस्य दूषकता वीजमुक्तं पक्षधर्मविशिष्टसाध्यव्यापकत्वे सति पक्षावृत्तित्वरूपोपाधित्वज्ञानस्य तु सत्यतिशयोक्तापकत्वविहावोपापकत्ववद्वि
 षकता वीजोध्यं सत्यतिशयोक्तापकत्वं पक्षे साध्याभावव्याप्योपाध्यभावता निश्चयप्रयोजकत्वं साध्याभावपक्षे साध्याभावानुमिति प्रयोजकत्वं तत्र पक्षे न सत्य
 तसाध्यव्याप्यहेतुमता निश्चयविरहदशायां यक्षे साध्याभावव्याप्योपाध्यभावता निश्चयप्रयोजकत्वं साध्याभावपक्षे साध्याभावानुमिति प्रयोजकत्वं तत्र पक्षे न सत्य
 भाववद्विन्नित्त्वमित्यर्थः व्यभिचारस्तु दृश्यायामेवोपाधिनव्याप्यविरहाद्यनुमानाद्यनाधिकरणो हेतोः साध्यव्यभिचारित्वं तत्र धर्मिणा स्वसाध्यव्यापकत्वग्रहणमिति भावः उपाध्याप्य
 तादृशोपाध्यव्याप्यत्वमात्रस्य च विरुपाधितो छेदकसंसादिसर्गः केवलव्यभिचारेणैव साध्याभावपक्षीभूतसाधनाभावस्याप्रसिद्धात्तद्विन्नित्त्वरूपोपाधित्वासंभवे पितृद्वित्ते पक्षीभूतं सर्वत्र
 वतः उपा सुवचनमिति भावः सत्यतिशयोक्तिरिति यथा सत्यतिशयोक्तिरिति पूर्वसाधनव्यतिरेकस्योपाधित्वनियमे सत्यतिशयोक्त्या साध्याभावपक्षे साध्याभावानुमिति प्रयोजकत्वं तत्र पक्षे न सत्य

राम०

येरोदंसाधनायाप्यत्वस्यतपोपाधितानिर्मुनेदोवशतिधेयं संयोगादविति एतच्च साधनाभाववद्वित्वं पथाकृतमधे प्रेमसाध्याभावोपनिर्वृत्तिनाधिकरणातावद्वित्तस्योपाधितानि
 धानेतुयं दोषशतिधेयं उपाधिद्वैतकतावीजरहस्य उपाधिनिरूप्यतदाभासाभूतायितुं शिष्यावधानापप्रतिजानीते अथेति उपाधिनिरूपणानंतरमित्यर्थ उपाध्याभासइतिनिरूप्यं
 तइतिशेषः असाधारणविषयइति असाधारणोविषयचोक्ततिरेकोपस्येतिहजीहिसाध्याभावेसाध्येइतिबाहोद्वाराणीयं तथाच वदभावः साध्ये साध्या रतोभवतिस उपाध्यासभाइ
 त्यर्थः असाधारणपमिसर्वसपक्षविषयमावृत्तमात्रं साध्याभासरूपसाध्यवद्वृत्तिमितिवावृत्ततथाच वदभावः साध्याभाववद्वृत्तिमिदं साध्याभासइति कसितं तस्य साध्यापकत्वा
 भावेनानुपाधितादिति भावः असौदाहरणमाह यथैति केवलाचयिसाध्ये साध्याभावाप्रसीध्याः न च अतिरेकिणीकृतं अन्वपसाध्यावच्छेदकसंवंधस्तदवच्छिन्नव्यतिरेकप्रतियोगिनी
 तथैति जलाभूदोव किमान्द्रव्यतादिसादैक्येतरत्वादेर्यतिरेकस्य साध्याभाववद्वृत्तविरहाद्यधोनीतायेति पक्षविशेषणं साध्याभाववत्तयाप्रमितायेत्यर्थः तथाच पर्वतोवहीमान्
 धूमादिसाहोयवतेतरत्वादिकमिति भावः शंखस्त साध्याभावेसाधेइत्याहौन पूरणाय असाधारणत्वं सर्वसपक्षविषयमावृत्तत्वप्रकृतसाध्यवत्तयानिश्चितरत्नत्वेसक साध्याभा
 ववतामिच्छिसाध्यावृत्तः स उपाध्याभासइत्यर्थः अतएवोदाहरणे केवलव्यतिरेकिणिसपक्षस्य केवलान्वयिनिचयिपक्षस्याप्रतिघातप्रत्यक्षेतरत्वावाप्यायान्वयव्यतिरेकिणीकृतं व
 रितुष्टः कृतकतादिसादौपक्षस्यैवविषयतयाकहीयत्वसास्पृष्टत्वान्नद्वारापवाधोनीतायेत्यक्तं साध्याभाववत्तयानिश्चितानेति तदर्थ इदमुपलक्षणां भूमिसागंधवतात्पर्यनिता
 भूमिन्नतादिसाहो केवलव्यतिरेकिण्ययि सौतेरत्नमुदाहरणं बोध्यं तस्य सपक्षस्य प्रसिद्धतादिति वदेति तत्सर्वकिलुप्तः कृतकतायाहो वाधोनीतपक्षेतरत्वेति याप्रिवारणावविषयमा

42

राम०

यावत् भागसिद्धीति उपाधितक्षणांतर्गतस्य साधनायाः पक्षत्वभागस्यासिद्धेरित्यर्थः किंचित् सर्वमसाधारणेनोपाध्याभासानुगुणपित्वा पक्षवृत्तिधर्मावच्छिन्नसाधनायाः
पक्षत्वे सति पक्षवृत्तत्वमेवोपाधिरिति मते उपाध्याभासानुगुणपति बाधितेति यत्समानाधिक्यराध्यस्य साध्यस्य साधतावच्छेदकत्वेनाभावपक्षे बाधित इत्यर्थः ~~अत्र~~
अत्र तत्कलं अत्रा पक्षवृत्तिधर्मावच्छिन्नसाध्यस्य पक्षे पितृत्वेन तादृशसाध्यया पक्षत्वविहादिति भावः इदमुपलक्षणां पक्षतो धूमवात्तरे रित्यादावादी धनादिकमपि नो
धं पक्षव्यापकेति पक्षे कदेशावतीत्यर्थः सित्यादिकं पार्थिवं द्याराभादिकं अराव्यतिरिक्तत्वस्योपाध्याभासत्वे जी न माह अत्रेति अराव्यतिरिक्तत्वस्य पक्षव्यापकवियर्थय
कत्वमुपपादयति अत्रेति सित्यादिकं सकार्त्तककार्यत्वादिसत्रेत्यर्थः एकदेशवत्ता एकदेशे द्यारावृत्तवत्ता भागसिद्धेः पक्षे कदेशावृत्तेः पक्षवृत्तिरिति रित्युपाध्याभा
सत्वे जी न माह अत्रेति अराव्यतिरिक्तत्व इत्यर्थः भागसिद्धेरिति उपाधितक्षणांतर्गतस्य पक्षवृत्तित्वभागस्यासिद्धेरित्यर्थः इत्याहुः सत्यतिपक्षे सर्वत्रैव पूर्वसाधनव्यतिरेकः स
दुपाधिरिति सततं सतो निराकान्तमाह पूर्वसाधनव्यतिरेक इति पूर्वसाधनव्यतिरेकोपीत्यर्थः क्वचिदुपाध्याभासदतिशेष एतेन पूर्वसाधनव्यतिरेकत्वस्योपाध्याभासत्व नियतत्वे अत्र
धनाभावेन धर्माभावस्य स्थानायां प्रति हेतौ वहावा ईधनस्योपाधित्वं न स्यादिति पूर्वपक्षो निरस्त एतेन द्विजनेति गुणान्मते सति सत्त्वं द्विजमनिर्विकल्पकविवक्षितमित्यर्थः प
क्षात्कृतं गृहादिवृत्तिरसेयमिक्तापत्तेः पूर्वसाधनव्यतिरेकस्यासदुपाधितया उदाहरणत्वात् संगतेः शर्करायां स इमुपनीतमानविषये शयरायां विचारवा रणापनिर्विकल्पकत्वेनो
पादानं निर्विकल्पकत्वं समकारकभिन्नत्वं तेषां शिकनिर्विकल्पकत्वमाह पतरोषनादवस्थं पूर्वसाधनव्यतिरेकत्वस्य सदुपाधित्वनियमेव बाधकमाह पूर्वसाधनतपेति पूर्वसाधनव्यति

विज्ञानमयी अनुमानखण्ड

हेत्वाभासनिरूपणम् ।

मथुरानाथविरचितम् ।

४४
२(B)

म० म०

४४
२(B)

रेकत्वस्य दुपाधित्व नियमस्यादि अत्र व्यवस्थितत्वादिति क्वचिन्नित्यसाधकोक्तहेतौ क्वचिन्नित्यसाधकोक्तहेतौ च सत्वादित्यर्थः क्वचिदिति शर्करासोक्तिः गुणान्मत्वे सति रस
 नैदियत्रमनिर्विकल्पकविषयत्वादिति नित्यत्वसाधकहेतौ च पूर्वप्रयोगदशायामित्यर्थः नित्यत्वसाधकहेति अनित्यत्वसाधकः नित्यवन्निगुणात्वे गुणान्मत्वे सतीत्यादि नित्यत्वसाधकहे
 तोरुपाधित्वं स्यादित्यर्थः कदाचित्ति शर्करासोऽनित्योऽनित्यवन्निगुणात्वादित्यनित्यत्वसाधकहेतोः पूर्वप्रयोगदशायामित्यर्थः अनित्यत्वसाधकहेति नित्यत्वसाधकगुणान्मत्वे स
 तीत्यादिहेतोः अनित्यवन्निगुणात्वरूपनित्यत्वसाधकहेतोर्भावस्यस्यः उपाधित्वं स्यादिति शेषः वस्तुव्यवस्थेति तदुभये हेतौ वस्तुगमा साध्याप्यत अवस्थासाध्याप्यत्वव
 स्यापनं न स्यादित्यर्थः आत्मेर्निरुपाधित्वनिपतत्वादिति भावः अनुदृष्टाविशेषे निरुपाधित्वे तत्राप्यस्मैवेत्यत्र आह उपाधेति नित्यत्वे सत्वात् सदातनोपत्तात्वाप्यवृत्तित्वादिति
 यावात येन सोपाधिवसंबंधमिति यत्साध्यकसोपाधित्वसंबंधमित्यर्थः नेनानुपाधित्वसंबंधमिति तत्साध्यानुपाधित्वसंबंधमित्यर्थः पूर्वसाधनव्यतिरेकस्य स दुपाधित्वनियमे के
 नचिदुक्तं वीजमाशङ्क्य निराकरोति न चिति अनुपाधित्वे स दुपाधित्वनियमे पूर्वसाधनव्यतिरेकस्य स दुपाधित्वनियमे पितस्योपाधित्वावतिसंधानदशायां सत्त्वतिपक्षसंभवादिति भा
 वः स्यात्तान्तरे पूर्वसाधनव्यतिरेकसोपाध्याभासत्वं दर्शयति स्यापनापादिति तदभावसाधकप्रतिस्थापनायाः साध्यसाध्यापकत्वेनेत्यर्थः अनुपाधित्वात् उपाध्याभासत्वात् अएवेति
 व्यभिचारित्वादेवेत्यर्थः शुद्धसमारोतिस्थापनाप्यभिचारग्रहदशायामितिशेषः अकर्तृकत्वानुमानइति अकर्तृकत्वसाधकप्रतिहेतावजमत्वमित्यर्थः नित्यत्वादीतिः ध्वंसाप्रतिपोगि
 त्वरूपनित्यत्वस्यागभावे साध्यव्यापकत्वाभेदोसाध्यव्यभिचारविरहाच्चापमुपाध्याभासइति भावः पक्षेति भावप्रधानो निर्देशपक्षविपक्षान्तययन्तृत्वमित्यर्थः क्वचिदुपाध्याभा

राम०

अनुमानखण्डः